

รูปแบบของรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์
แหล่งทุน : งบบำรุงการศึกษา (วิจัยอาจารย์ทั่วไป)

1. ปกนอก
2. รองปก
3. ปกใน
4. บทคัดย่อภาษาไทย
5. บทคัดย่อภาษาอังกฤษ
6. กิตติกรรมประกาศ
7. สารบัญ
8. สารบัญตาราง
9. สารบัญภาพ / แผนภูมิ / อื่น ๆ (ถ้ามี)
10. บทที่ 1 บทนำ
11. บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
12. บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย
13. บทที่ 4 ผลการวิจัย
14. บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ
15. บรรณานุกรม
16. ภาคผนวก (ผู้ทรงคุณวุฒิ, เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย , แบบสอบถาม หรืออื่น ๆ)
17. ประวัติผู้วิจัย
18. สันเล่มรายงานการวิจัย (ระบุเลขรหัส ชื่องานวิจัย หัวหน้าโครงการวิจัย ปี พ.ศ.ที่ทำเสร็จ)

หมายเหตุ - ใช้รูปแบบอักษร TH SarabunPSK

- การตั้งค่าน้ำกระดาษ ด้านซ้ายมือ และด้านบน ให้เว้นว่างห่างจากขอบประมาณ 3.75 เซนติเมตร หรือ 1.5 นิ้ว
- นิ้ว ด้านขวาและด้านล่าง ให้เว้นว่างห่างจากขอบประมาณ 2.5 เซนติเมตร หรือ 1 นิ้ว
- ไม่ต้องกั้นหน้า กั้นหลัง

รายงานการวิจัย

เรื่อง

แนวทางการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี

Conservation Approach of Dvaravati Buddhist Sculpture

กิตติกรรม บรรณบุญ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

2561

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

(งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ปีงบประมาณ 2561)

รายงานการวิจัย

เรื่อง

แนวทางการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี

Conservation Approach of Dvaravati Buddhist Sculpture

กิตติกรรม บรรณบุญ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

2561

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

(งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ปีงบประมาณ 2561)

หัวข้อวิจัย	แนวทางการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี
ผู้ดำเนินการวิจัย	รองศาสตราจารย์ ว่าที่พันตรี ดร.กิตติกรณ์ บำรุงบุญ
หน่วยงาน	หลักสูตรสาขาวิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
ปี พ.ศ.	2561

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องแนวทางการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดีมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษารูปแบบศิลปกรรมของพุทธประติมากรรมที่ถูกสร้างขึ้นตามความเชื่อลัทธิทางศาสนาและประติมากรรมวิทยา 2) เพื่อตีความผลงานประติมากรรมที่สะท้อนให้เห็นมิติทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคทวารวดี และ 3) เพื่อหาแนวในการอนุรักษ์และปรับปรุงรูปแบบการนำเสนอผลงานของพิพิธภัณฑ์เมืองมหาสารคาม โดยใช้หน่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่อใช้ในการทำความเข้าใจถึงครอบคลุมข้อมูลอารยธรรมเมืองโบราณทวารวดีผ่านผลงานพุทธประติมากรรม รวมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์ โดยผู้ให้ข้อมูล คือ ปราชญ์ ชาวบ้าน ผู้รู้ นักวิชาการ และนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 50 คน โดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม

ชุมชนท้องถิ่นในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้มีบทบาทและวิถีชาวบ้านที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่น มีการรับรู้ รับผิดชอบต่อเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรม และร่องรอยโบราณวัตถุสถานอันแสดงถึงความเป็นเมืองโบราณที่ได้รับอิทธิพลจากการแพร่กระจายของอารยธรรมทวารวดี ดังนั้นจึงส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักและมีแนวความคิดที่จะอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ก่อนที่จะสูญหายไป พุทธประติมากรรมที่พบในเมืองโบราณกันทรวิชัยมีจำนวนมาก เช่น แท่งศิลา และพระพุทธรูป รวมทั้งพระพิมพ์ดินเผาในรูปแบบต่างๆ แนวทางการอนุรักษ์โบราณวัตถุและโบราณสถาน ควรเป็นกระบวนการจัดการโดยชุมชนผ่านการมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดตั้ง การจัดเวทีระดมความคิดเห็น โดยให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ มีการสร้างเครือข่ายและเน้นการดูแลทรัพยากร วัฒนธรรมและศิลปกรรมให้มีการจัดการแบบรวมศูนย์ ชาวบ้านมีโอกาสในการทำงานด้านการอนุรักษ์ ร่วมกับนักวิชาการ ทั้งในมิติของการตั้งคณะทำงาน งบประมาณเนื้อหา และการรณปฏิสังขรณ์ รวมทั้งการเขียนโครงการเพื่อขอของบประมาณมาปรับปรุงสถานที่โดยรอบบริเวณโบราณสถานให้เป็นที่สวยงาม และดึงดูดให้เกิดกระแสของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดขึ้น

Research Title	Conservation Approach of Dvaravati Buddhist Sculpture
Researcher	Assoc.Dr.Kittikorn Bumroongboon
Organization	Art, Humanities and Social Science Faculty Rajabhat Maha Sarakham University
Year	2018

ABSTRACT

The research of conservation approach of Dvaravati Buddhist Sculpture aims to 1) study of Buddhist art forms, sculptures created based on religious beliefs and theology 2) to interpret the sculptures that reflect the social and cultural dimensions of the Dvaravati period and 3) to find the way of conservation and improvement of presentation style of Mahasarakham Museum. This research uUsing the unit for qualitative data analysis for understanding the comprehensive data of civilization, ancient city Dvaravati through the works of Buddhist sculpture. It also analyzes factors and conditions that result in conservation. The data were collected by semi-structured interviews with 50 knowledgeable scholars and expert participatory and non-participant observation and group discussion

The results found; Local communities in the Northeast have a role and a villager familiar with the history of the local, there is a perception of the changes in the social, cultural and antiquities traces of the ancient city that was influenced by the spread of civilization Dvaravati consequently. The villagers are aware of and have the idea of preserving and cultivating the traditional culture for later generations to learn before losing. Buddhist sculptures found in the ancient city of Kantharawichai are many, such as stone sticks and Buddha, including clay mold in various forms. Guidelines for the conservation of antiquities and archaeological sites. It should be managed by the community through participation in the process of establishment. Organizing stage for brainstorming, the villagers took part in the management. It has created a network and focused on the management of cultural and artistic resources

for centralized management. Villagers have the opportunity to work in conservation with the academic. In the dimension of the working group, content budget and rebuilding including writing a project to get a budget to improve the site around the historic site to be beautiful and attract a stream of cultural tourism to occur.

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงได้มาจากการทำงานแบบรวมพลังของบุคลากรหลายฝ่าย ความสำเร็จของงานเกิดขึ้นได้เนื่องจากได้รับการสนับสนุนและความร่วมมือจากหน่วยงานและบุคคลจำนวนมาก ผู้วิจัยรู้สึกประทับใจและขอขอบคุณในการสนับสนุนและความร่วมมือของทุกฝ่ายมา ดังนี้

ขอขอบคุณ สาขาวิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ที่ได้ให้การสนับสนุนในการดำเนินงานวิจัย และอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงานด้านต่าง ๆ ขอขอบคุณ นักศึกษา สาขาวิชาศิลปกรรม ที่ได้อุทิศตนเป็นผู้ช่วยวิจัยและลงพื้นที่ในเก็บข้อมูลภาคสนาม

ขอขอบคุณกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการทำวิจัยครั้งนี้และที่ขาดไม่ได้คือ บิดามารดา สำหรับกำลังใจที่ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถแก้ไขปัญหาและดำเนินงานแต่ละขั้นตอนลุล่วงไปได้อย่างดี และอีกหลายท่านที่ไม่ได้กล่าวถึง ณ ที่นี้ ผู้วิจัยขอภัยและขอขอบคุณทุกท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

กิตติกรรม บำรุงบุญ

2561

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
สารบัญภาพ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญ.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
ขอบเขตการวิจัย.....	3
คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย/(นิยามศัพท์เฉพาะ).....	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	4
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
แนวคิดประติมากรรม.....	6
ประวัติและความเป็นมาของศิลปะยุคทวารวดี.....	8
แนวคิดความเชื่อเรื่องพระพุทธศาสนา.....	11
แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของไทย.....	14
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	21
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	25
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	26
ขอบเขตการวิจัย.....	26
ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	28
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	30
จริยธรรมในการวิจัย.....	30

	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิจัย.....	32
บริบทอำเภอกันทรวิชัย:พัฒนาการจากอดีตถึงปัจจุบัน.....	32
กันทรวิชัยและอาณาจักรทวารวดี.....	38
แนวทางในการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี.....	50
ปัญหาและอุปสรรคต่อการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี.....	57
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	59
สรุปผลการวิจัย.....	59
อภิปรายผล.....	60
ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้.....	61
ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	62
บรรณานุกรม.....	63
ภาคผนวก.....	65
ภาคผนวก ก.....	66
ประวัติผู้วิจัย.....	68

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	25
4.1 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงพื้นที่ทรัพยากรบริเวณอำเภอกันทรวิชัย.....	32
4.2 แผนที่อำเภอกันทรวิชัย.....	33
4.3 พระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่พบในเมืองกันทรวิชัย.....	38
4.4 พระดินเผาที่พบในเมืองโบราณกันทรวิชัย.....	39
4.5 ผังคูน้ำรอบล้อมเมืองโบราณกันทรวิชัย.....	39
4.6 ริมฝั่งหนองบัวในปัจจุบัน	41
4.7 พื้นที่ทำการเกษตรอำเภอกันทรวิชัยในปัจจุบัน.....	43
4.8 พระประธานพุทธกันทรวิชัย	45
4.9 เสาหินที่พบในจังหวัดกาฬสินธุ์.....	46
4.10 เสาหินที่พบในกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม (วัดบ้านสระ).....	46
4.11 พระพุทธมงคล (วัดบ้านสระ).....	47
4.12 แผ่นเงินคูนูนเมืองกันทรวิชัยที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น.....	50

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญ

เมืองมหาสารคามรู้จักกันดีในนามของตักศิลา นคร คือ เมืองแห่งการศึกษา ตามประวัติศาสตร์เชื่อว่าเมืองมหาสารคามได้รับการแต่งตั้งเป็นเมือง เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม 2408 บางความเชื่อระบุว่าเดิมก่อนจะตั้งเป็นเมืองมหาสารคาม บริเวณนี้เคยเป็นที่อยู่ของมนุษย์มานาน ตามบันทึกของหลวงอภิสิทธิ์สารคาม (บุตดี) ตลอดจนประวัติศาสตร์ภาคอีสานและเมืองมหาสารคาม ของ บุญช่วย อัครถาวร ระบุว่า ท้าวมหาชัย (กวต) พาผู้คนออกจากเมืองร้อยเอ็ดมาทางทิศตะวันตก ประมาณ 1,000 เส้น จึงหยุดตั้งอยู่บริเวณที่ดอน แต่ราษฎรนิยมเรียกว่า “วัดข้าวฮ้าว” อยู่ได้ประมาณ 6 เดือน เห็นว่าขาดแคลนแหล่งน้ำ จึงย้ายมาตั้งระหว่างกุดยางใหญ่ กับหนองท่ม ซึ่งเป็นที่ชุมชนที่มีผู้อาศัยอยู่บ้างแล้ว คือ บ้านจาน ประกอบกับทางออกไปเล็กน้อยก็เป็นห้วยตะคาง จึงนับว่าเป็นชัยภูมิที่มีแหล่งน้ำสมบูรณ์ ในส่วนของการปกครอง เมืองมหาสารคามเมื่อแรกตั้งอยู่ในความดูแลบังคับบัญชาของพระขัติยวงษา (จัน) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นผู้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอรับพระราชทาน “บ้านลาด กุดยางใหญ่” เป็นเมือง ของท้าวมหาชัย (กวต) เป็นเจ้าเมือง ต่อมาราชสำนักได้มีสารตรามาถึงพระขัติยวงษา (จัน) ลงวันอังคาร เดือน 10 ขึ้น 1 ค่ำ ปีฉลู สัปตศก จุลศักราช 1227 ซึ่งตรงกับวันที่ 22 สิงหาคม 2408 โปรดเกล้า ฯ ขนานนามบ้านลาดกุดยางใหญ่ เป็นเมืองมหาสารคามตามพระราชทานนามสัญญาบัตร ประทับพระราชลัญจกร ตั้งท้าวมหาชัยเป็นที่พระเจริณราชเดช เจ้าเมืองทำราชการขึ้นแก่เมืองร้อยเอ็ด ให้พระราชทานท้าวมหาชัย ผู้เป็นที่พระเจริณราชเดชเจ้าเมืองมหาสารคาม

อย่างไรก็ตามจังหวัดมหาสารคามนั้นมีประวัติความเป็นมาที่ต่อเนื่องยาวนานก่อนที่จะมีการตั้งเมืองขึ้นอย่างเป็นทางการ ดังเห็นได้จากหลักฐานของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งตั้งชุมชนกระจายตัวไปทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งในจังหวัดมหาสารคาม ต่อมาในพุทธศตวรรษ 12-18 จังหวัดมหาสารคามได้ปรากฏร่องรอยของชุมชนหรือเมืองโบราณ ซึ่งสะท้อนถึงการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์หนาแน่นมากขึ้น โดยชุมชนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรขอมโบราณ ทำให้มีความเกี่ยวข้องกันโดยเฉพาะด้านศิลปะและวัฒนธรรม ดังเห็นได้จากการค้นพบจารึกที่กล่าวถึงพระนามของกษัตริย์ขอมโบราณ ในช่วงเวลานี้มีการสร้างปราสาทหิน ซึ่งล้วนสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธแบบมหายาน (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2558)

อย่างไรก็ตามในระยะเวลาที่วัฒนธรรมขอมแผ่เข้ามาในบางพื้นที่ของจังหวัดมหาสารคาม ได้ปรากฏวัฒนธรรมที่เชื่อว่าเป็น “ยุคทวารวดี” ซึ่งศิลปกรรมของวัฒนธรรมนี้มีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมทวารวดีภาคกลาง และมีรูปแบบทางศิลปกรรมหลายประการที่สามารถเทียบเคียงกันได้ โดยจังหวัดมหาสารคามนั้นมีการค้นพบประติมากรรมตามความเชื่อตามศาสนาพุทธ และฮินดู บริเวณอำเภอกันทรวิชัย

เมือง และนาควน รวมทั้งในจังหวัดใกล้เคียง ได้แก่ เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ อำเภอลือชัย จังหวัดขอนแก่น และอำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งมีรูปแบบของผลงานยุคทวารวดี ศิลปะ และวัฒนธรรมที่มีความใกล้เคียงกัน (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2538) หลักฐานที่สำคัญอีกประการที่สะท้อนให้เห็นว่าดินแดนแห่งนี้มีความเชื่อทางศิลปะ วัฒนธรรม วิถีชีวิตแบบเดียวกันคือ ไบเซมาหิน อันเป็นประติมากรรมทางด้านศิลปะพื้นเมืองผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของอีสานโดยเฉพาะ เนื่องจากไบเซมาหินไม่พบในภาคอื่นของประเทศไทย

ถึงอย่างไรก็ตามในกระบวนการของการอนุรักษ์ สืบสาน รวบรวมมรดกทางศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่น มีให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนในจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดร้อยเอ็ด คือ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่นและพิพิธภัณฑ์ร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ที่ขึ้นทะเบียนสังกัดกรมศิลปากรทั้งสองแห่ง แต่ผลงานด้านประติมากรรมและผลงานด้านวัฒนธรรมที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์จะมีการจัดแสดงโชว์ชิ้นงาน และแหล่งค้นพบชิ้นงานเท่านั้น แต่ยังขาดการให้ความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์และการตีความชิ้นงาน

ในส่วนของจังหวัดกาฬสินธุ์ จะมีเพียงพิพิธภัณฑ์สิรินธร ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์ที่เน้นการศึกษาให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ โครงสร้างทางธรณีวิทยา และสัตว์โบราณ เช่น ไดโนเสาร์ ซึ่งพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ขึ้นทะเบียนกับกรมทรัพยากรธรณี แต่ในจังหวัดมหาสารคาม มีกระบวนการในการอนุรักษ์ทั้งผลงานทางด้านประติมากรรม ความเชื่อทางวัฒนธรรม และรูปแบบของการดำเนินชีวิตในลักษณะกระจายตามวัด และตามโบราณสถานที่ยังพบชิ้นงานทางด้านประติมากรรมและวัฒนธรรม ในขณะที่จังหวัดมหาสารคามมีการค้นพบส่วนของพระพุทธรูป สิม พระเครื่อง พระพิมพ์ ไบเซมาหิน เครื่องประดับโลหะ เครื่องปั้นดินเผา และผลงานด้านประติมากรรมหินทรายโบราณตามศิลปกรรมในยุคต่างๆ โดยเฉพาะยุคทวารวดีเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังพบหลักศิลาจารึกอันเป็นหลักฐานที่สำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของความเชื่อ วัฒนธรรม วิถีชีวิตในอดีต ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าจากการค้นพบหลักฐานโบราณเป็นจำนวนมากในจังหวัดมหาสารคาม ไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของประชาชนในแถบนี้มายาวนาน

จากสถานการณ์นี้ผู้วิจัยได้เล็งเห็นคุณค่าของผลงานประติมากรรมที่ถูกสร้างตามความเชื่อ โดยเฉพาะความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรม อันสะท้อนออกมาในรูปแบบศิลปะแบบพุทธในยุทวารวดีที่พบในจังหวัดมหาสารคาม และบางส่วนของจังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด และกาฬสินธุ์ อีกทั้งเห็นว่าทางจังหวัดมหาสารคามได้จัดทำพิพิธภัณฑ์เมืองมหาสารคามขึ้น ณ สวนสาธารณะหนองข่า อำเภอเมือง จังหวัด มหาสารคาม โดยมีจุดหมายเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แต่ยังคงขาดองค์ประกอบที่สำคัญในการรวบรวมชิ้นงานด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ และประติมากรรมโบราณ การจัดแสดงผลงานและการนำเสนอองค์ความรู้ โดยหากจะทำการเปรียบเทียบกับจังหวัดใกล้เคียงพบว่า มีเพียงจังหวัดมหาสารคามเท่านั้นที่ยังไม่ได้มีการยกระดับของกระบวนการอนุรักษ์ผลงานทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมให้มีมาตรฐานจนสามารถขึ้นทะเบียนกับกรมศิลปากรได้ ดังนั้นเพื่อเป็นแหล่งเก็บรวบรวมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุด้านประติมากรรมที่

สำคัญ ยิ่งไปกว่านั้นยังมีนโยบายที่จะปรับปรุงพิพิธภัณฑ์เมืองมหาสารคามให้มีความพร้อมเพื่อที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาและตีความตามเรื่องราวของประวัติศาสตร์ในประเด็นของพุทธประติมากรรมยุคทวารวดีเพื่อการอนุรักษ์พิพิธภัณฑ์เมืองมหาสารคาม เพื่อเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการปรับปรุงพิพิธภัณฑ์เมืองมหาสารคามให้มีมาตรฐานและพร้อมใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบศิลปกรรมของพุทธประติมากรรมที่ถูกสร้างขึ้นตามความเชื่อลัทธิทางศาสนาและประติมานวิทยา
2. เพื่อตีความผลงานประติมากรรมที่สะท้อนให้เห็นมิติทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคทวารวดี
3. เพื่อหาแนวในการอนุรักษ์และปรับปรุงรูปแบบการนำเสนอผลงานของพิพิธภัณฑ์เมืองมหาสารคาม

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อนำเสนอการตีความผลงานด้านประติมากรรมโดยเป็นการศึกษาหลักฐานทางความเชื่อที่สะท้อนให้เห็นมิติทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคทวารวดี และรูปแบบศิลปกรรมของพุทธประติมากรรมที่ถูกสร้างขึ้นตามความเชื่อลัทธิทางศาสนาและประติมานวิทยา จากชิ้นงานประติมากรรมโบราณยุคทวารวดีที่พบในจังหวัดมหาสารคามและบางส่วนของจังหวัดกาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด และขอนแก่น ที่เชื่อว่าเป็นเส้นทางวัฒนธรรมทวารวดีในยุคเดียวกัน

หลักฐานที่จะแสดงในการวิจัยครั้งนี้ ในส่วนของมิติทางสังคมและวัฒนธรรม คือ ตำนานพงศาวดาร และบันทึกพื้นบ้าน ส่วนตัวแบบงานประติมากรรมที่ทำการวิจัย คือ พระธาตุ พระพุทธรูป พระพิมพ์ เป็นต้น โดยทั้งหมดจะทำการตีความประติมานวิทยา เพื่อนำไปสู่การศึกษาในส่วนของกรอบแบบแนวทางในการแสดงผลงานด้านพุทธประติมากรรมยุคทวารวดีที่ค้นพบ รวมทั้งประวัติความเป็นมาของชิ้นงานประติมากรรม และความเชื่อจากการตีความของชิ้นงานประติมากรรมนั้นๆ เพื่อเป็นแนวทางในการออกแบบพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ของเมืองมหาสารคามต่อไป

สมมติฐาน

1. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดมหาสารคาม มีความผูกพันกับพระพุทธศาสนา และได้ชื่อว่าเป็นเมืองพุทธมณฑลอีสาน (ตามคำขวัญของจังหวัด) ดังนั้นการวิจัยเกี่ยวกับพุทธประติมากรรมยุคทวารวดีจะทำให้เข้าใจถึงเอกลักษณ์ ความหมายและความเป็นมาของผลงานด้านพุทธประติมากรรมที่ปรากฏในจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดใกล้เคียง

2. ลัทธิความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรม มีผลต่อการสร้างสรรค์งานประติมากรรมรวมทั้งศิลปกรรม การศึกษาผลงานประติมากรรม สามารถทำให้เข้าใจถึงแนวคิด ความเป็นมา วิถีชีวิตของประชาชนในอดีตสู่ปัจจุบัน และทำให้เข้าใจปรัชญาในการสร้างสรรค์ผลงานประติมากรรมตามรูปแบบแนวคิดและยุคสมัยของชิ้นงานตามความเชื่อ อันจะเป็นพื้นฐานและแนวทางในการปรับปรุง ออกแบบพิพิธภัณฑ์เมืองมหาสารคาม เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ผลงานด้านศิลปกรรม และความเชื่อตามประเพณี ต่อไป

คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย/(นิยามศัพท์เฉพาะ)

พุทธประติมากรรม หมายถึง งานศิลปกรรมที่แสดงความเชื่อในมิติของพระพุทธศาสนา เป็นผลงานพระพุทธศาสนาในทางศิลปะ ในการแสดงออกซึ่งเชื่อในพระรัตนตรัย เชื่อในการกระทำของมนุษย์ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เชื่อในความจริง ตลอดจนเชื่อความศักดิ์สิทธิ์ และอภินิหารต่างๆ และมีรูปแบบของประติมากรรมที่เป็นรูปทรงแห่งวัตถุ ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้น เพื่อเป็นสิ่งแทน เป็นสิ่งพรรณนาความรู้สึก อุดมคติ และความเชื่อที่เป็นนามธรรมออกมาเป็นรูปธรรม

การอนุรักษ์ หมายถึง กระบวนการทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ของการรักษาและใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุดและนานที่สุด

ทวารวดี หมายถึง อาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในบริเวณของประเทศไทย เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 และได้แผ่อิทธิพลทางวัฒนธรรมที่รับมาจากอินเดียไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย ในการวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาอาณาจักรทวารวดีที่พบในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบรูปแบบศิลปกรรมของพุทธประติมากรรมที่ถูกสร้างขึ้นตามความเชื่อลัทธิทางศาสนาและประติมานวิทยา

2. ทราบความหมายจากการตีความผลงานประติมากรรมที่สะท้อนให้เห็นมิติทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคทวารวดี

3. ผลการวิจัยสามารถนำมากำหนดเป็นโครงการในการปรับปรุงพิพิธภัณฑ์เมือง

มหาสารคาม เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ผลงานด้านประติมากรรม ความรู้ทางพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตในอดีต และความเชื่อทางวัฒนธรรมอย่างเป็นรูปธรรม

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องแนวทางในการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดประติมากรรม
2. ประวัติและความเป็นมาของศิลปะยุคทวารวดี
3. แนวคิดความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปศาสนา
4. แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของไทย
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. แนวคิดประติมากรรม

ประติมากรรม คือ สิ่งหนึ่งในการกระทำของมนุษย์มีลักษณะกินเนื้อที่ในอากาศเป็นรูปทรงต่างๆ มีทั้งที่ต้องการเรื่องของปริมาตรและไม่ต้องการ (วันชัย พลเมืองดี, 2549)

ประติมากรรม เป็นทัศนศิลป์แขนงหนึ่ง เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์รูปทรงที่มองเห็น มีลักษณะเป็นสามมิติ มีความกว้าง ความยาว และความหนา หรือความสูงประติมากรรม คือ การปั้นซึ่งเป็นการวิธีก่อขึ้น เพิ่มขึ้นและการแกะสลักอันเป็นกรรมวิธีของการลด สกัด ตัด หรือเลือนออกให้เป็นรูปทรงในลักษณะสามมิติ

ประติมากรรม หมายถึง ศิลปะที่มีรูปทรงเป็นสามมิติ งานศิลปะแขนงนี้อาจรวมทั้งงานบางประเภทที่ใช้วัสดุต่างๆ จัดลักษณะรูปทรงแบบสามมิติด้วย

สรุป ประติมากรรม หมายถึง ศิลปกรรมที่เกิดขึ้นด้วยการปั้น การแกะสลัก การหล่อ หรือวิธีการอื่นๆ ที่ทำให้เกิดความงดงาม ศิลปะที่มี 3 มิติ คือ มีความกว้าง ยาว และลึกหรือหนางานประติมากรรมอาจทำด้วยวัสดุหลายชนิด เช่น หิน ไม้ ดินเหนียว ปูน อิฐ และโลหะ เป็นต้นหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ประติมากรรม คือ งานศิลปะที่สร้างขึ้นมาเป็นรูปเป็นลวดลาย สามารถมองเห็นได้ และกินระหว่างเนื้อที่ในอากาศ หรือกล่าวโดยสรุป ประติมากรรมก็คืองานศิลปกรรมที่สร้างขึ้น โดยวิธีการปั้น การแกะสลัก การหล่อหรือด้วยวิธีการอื่นใดก็ตาม เป็นรูปที่มองเห็นได้ มีปริมาตร ส่วนรูปแบบของประติมากรรมนั้น อาจจะมีรูปร่างของมนุษย์ สัตว์ และสิ่งอื่นๆ หรือเป็นลวดลายสัญลักษณ์ซึ่งอาจจะทำขึ้นเหมือนกับรูปตามธรรมชาติของ

สิ่งนั้นๆ หรืออาจจะเป็นรูปแบบใหม่ที่ผู้สร้างคิดประดิษฐ์ขึ้นเพื่อผลงานทางศิลปะ ความงาม และความนึกคิดต่างๆ ที่ผู้สร้างต้องการจะให้เกิดประติมากรรมนั้น

1.1 ลักษณะงานประติมากรรม

ประติมากรรม (Sculpture) เป็นผลงานศิลปะที่แสดงออกด้วยการสร้างรูปทรง 3 มิติ มีปริมาณ มีน้ำหนัก และกินเนื้อที่ในอากาศ โดยใช้วัสดุชนิดต่างๆ วัสดุที่ใช้สร้างสรรคงานประติมากรรมกลายเป็นตัวกำหนดการสร้างผลงาน ความงามประติมากรรม เกิดจากแสงและเงา ที่เกิดขึ้นในผลงานการสร้างงานประติมากรรมทำได้ 4 วิธี คือ

- 1) **งานประติมากรรมการปั้น (Casting)** เป็นการสร้างรูปทรงจากวัสดุที่เหนียว อ่อนตัว และยึดจับตัวกันได้ดี วัสดุที่นิยมมาใช้ในการปั้น ได้แก่ ดินเหนียว ดินน้ำมัน ปูน แป้ง ขี้ผึ้ง กระดาษ หรือ ขี้เลื่อยผสมกาว เป็นต้น
- 2) **งานประติมากรรมการแกะสลัก (Caving)** เป็นงานสร้างรูปทรง 3 มิติ จากวัสดุที่แข็ง เปราะ โดยอาศัยเครื่องมือ ซึ่งวัสดุที่นิยมใช้แกะ ได้แก่ ไม้ หิน กระจก แก้ว ปูนปลาสเตอร์ เป็นต้น
- 3) **งานประติมากรรมการหล่อ (Molding)** เป็นการสร้างจากวัสดุที่หลอมตัวได้ และกลับแข็งตัวโดยอาศัยแม่พิมพ์ ซึ่งสามารถทำให้เกิดผลงานที่เหมือนกันทุกประการตั้งแต่ 2 ขึ้นขึ้นไป วัสดุที่นิยมนำมาใช้หล่อ ได้แก่ โลหะ ปูน แป้ง แก้ว ขี้ผึ้ง ดิน เรซิน พลาสติก เป็นต้น
- 4) **งานประติมากรรมการประกอบขึ้นรูป (Construction)** เป็นการสร้างรูปทรง 3 มิติ โดยนำวัสดุต่างๆ มาประกอบเข้าด้วยกันและยึดติดกันด้วยวัสดุต่างๆ การเลือกวิธีการสร้างสรรคงานประติมากรรมขึ้นอยู่กับวัสดุที่ต้องการใช้

1.2 ประเภทของประติมากรรม

การสร้างรูปทรงประติมากรรมได้ใช้วัสดุสร้างวิธีใด ประติมากรรมก็สามารถแบ่งประเภทของงานได้ 3 ประเภท (วันชัย พลเมืองดี, 2549) คือ

1) ประติมากรรมแบบนูนต่ำ (Bas Relief)

เป็นรูปที่นูนขึ้นมาจากพื้นหรือมีพื้นหลัง รองรับ มองเห็นได้ชัดเจนเพียงด้านเดียว คือ ด้านหน้ามีความสูงจากพื้นไม่ถึงครึ่งหนึ่งของรูปจริง ได้แก่ รูปนูนแบบเหรียญ รูปนูนที่ใช้ประดับตกแต่งภาชนะ หรือประดับตกแต่งอาคารทางสถาปัตยกรรม โบสถ์ วิหารต่างๆ พระเครื่องบางชนิด

2) ประติมากรรมแบบนูนสูง (High Relief)

เป็นรูปต่าง ๆ ในลักษณะเช่นเดียวกับแบบนูนต่ำ แต่มีความสูงจากพื้นตั้งแต่ครึ่งหนึ่งของรูปจริงขึ้นไป ทำให้เห็นลวดลายที่ลึก ชัดเจน และแกะเหมือนจริงมากกว่าแบบนูนต่ำ และใช้งานแบบเดียวกับแบบนูนต่ำ

3) ประติมากรรมแบบลอยตัว (Round Relief)

เป็นรูปต่าง ๆ ที่มองเห็นได้รอบด้านหรือ ตั้งแต่ 4 ด้านขึ้นไป ได้แก่ ภาพต่าง ๆ รูปเคารพต่าง ๆ พระพุทธรูป เทวรูป รูปตามคตินิยม รูปบุคคลสำคัญ รูปสัตว์ ฯลฯ

2. ประวัติและความเป็นมาของศิลปยุคทวารวดี

อาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11 – 16) เป็นชื่อที่ใช้เรียกอาณาจักรทางแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เป็นอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากศาสนาพราหมณ์จากอินเดีย เป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่มี เมืองนครปฐม เป็นศูนย์กลาง หลวงจันฉ้าง หรือ พระภิกษุฉ้าง และ หลวงจันเขียนจิ้ง (ยวนฉ่าง) พ.ศ. 1150 ได้กล่าวไว้ในจดหมายเหตุของท่านว่า มีอาณาจักรอันใหญ่โตอาณาจักรหนึ่ง อยู่ในระหว่างเมืองศรีเกษตร (พม่า) และอิสานปุระ (เขมร) ชื่อ โดโลปอดดี (ทวารวดี) และอาณาจักรนี้เป็นอาณาจักรที่นักโบราณคดีได้สำรวจพบโบราณสถาน และพระพุทธรูป ที่สร้างตามแบบฝีมือช่างในสมัยราชวงศ์คุปตะของอินเดีย (พ.ศ.860 – 1150) เป็นจำนวนมากที่นครปฐม และแถบเมืองที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา เรืองไปทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จนถึงเมืองนครราชสีมา และเมืองบุรีรัมย์

ในสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ 11 ดินแดนอาณาจักรสุวรรณภูมิได้ครอบครองโดยแคว้นอิสานปุระของอาณาจักรพูนัน (หรือพูนาน) และอาณาจักรเจนละ (หรือเจินละ) ซึ่งปรากฏหลักฐานว่า ขณะที่อาณาจักรพูนันสลายตัวลงในพุทธศตวรรษที่ 11 นั้น ได้มีชนชาติหนึ่งที่แตกต่างกับชาวเจนละ ในด้านศาสนาและศิลปกรรม ได้มีอิทธิพลเข้าครอบครองดินแดนทางตะวันตกของอาณาจักรเจนละตั้งแต่เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรีขึ้นไปทางเหนือจนถึงเมืองลำพูน

จดหมายเหตุของภิกษุฉ้างชื่อ เหียนจั้ง หรือ พระถังซำจั๋ง (Hieun Tsing) ซึ่งเดินทางจากเมืองจีนไปประเทศอินเดียทางบก ราว พ.ศ. 1172 – 1188 และพระภิกษุฉ้างชื่อ อี้จิง (I-Sing) ได้เดินทางไปอินเดียทางทะเลในช่วงเวลาต่อมานั้น ได้เรียกอาณาจักรใหญ่แห่งนี้ตามสำเนียงชนพื้นเมืองในอินเดียว่า “โลโปตี้” หรือ จุลลอปัตตี้ (ทวารวดี) เป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่ระหว่างเมืองศรีเกษตร (อยู่ในพม่า) ไปทางตะวันออกเฉียงกับเมืองอิสานปุระ (อยู่ในเขมร) ปัจจุบันคือ ส่วนที่เป็นดินแดนภาคกลางของประเทศไทย

พงศาวดารจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น ได้กล่าวถึงดินแดนแห่งนี้ไว้ว่า “สามารถเดินเรือจากเมืองกวางตุ้งถึงอาณาจักรทวารวดีได้ในเวลา 5 เดือน”

ในสมัยแรกๆ ได้มีการสร้างพระปฐมเจดีย์ คือราว ๆ พ.ศ. 300 เคยมีอำนาจสูงสุดครั้งหนึ่ง และเคยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11 – 16) ปุชนียสถานที่ใหญ่โตสร้างไว้เป็นจำนวนมาก และยังเหลือปรากฏเป็นโบราณสถานอยู่ในปัจจุบัน วัดพระประโทนเจดีย์ วัดพระเมรุ วัดพระงาม และวัดคอยยาหอม เป็นต้น โบราณสถานที่ค้นพบล้วนเป็นฝีมือประณีต งดงาม เครื่องประดับร่างกายสตรีทำด้วยดีบุก เงิน และทอง รูปปูนปั้น มีหลักฐานทางโบราณวัตถุหลายชิ้นที่แสดงถึงการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศ เช่น จีน และที่จังหวัดสุพรรณบุรี สิงห์บุรี และชัยนาท ได้พบเหรียญเงินที่มีจารึก “ทวารวดี” ประทับอยู่ด้วย

นครปฐมมีกษัตริย์ปกครองหลายพระองค์ เพราะปรากฏว่าได้พบปราสาทราชวังเหลือซากอยู่ เช่น ตรงเนินปราสาทในพระราชวังสนามจันทร์ นครปฐมเป็นเมืองที่มีการทำเงินขึ้นใช้เอง มีการค้นพบหลักฐาน เงินตราสมัยนั้นหลายรูปแบบ เช่น รูปสังข์ ประสาท ตราแพะ ตราปฐมกลศ (หมอน้ำที่มีน้ำเต็ม) จึงเป็นสิ่งยืนยันว่า อาณาจักรทวารวดีเป็นอาณาจักรที่มีความรุ่งเรืองมากอาณาจักรหนึ่ง

นอกจากนี้ได้มีการค้นพบจารึกโบราณที่เขียนด้วยภาษามอญ ในบริเวณจังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี สิงห์บุรี ชัยนาท ลพบุรี และในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สันนิษฐานว่าชาวมอญหรือคนที่พูดภาษาตระกูลมอญ – เขมร เป็นเจ้าของอารยธรรมของทวารวดี และการที่อาณาจักร ทวารวดีตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำแม่กลอง และอยู่ใกล้ทะเลทำให้มีพ่อค้าต่างชาติ เช่น อินเดีย เข้ามาติดต่อค้าขาย ทำให้ทวารวดีได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนแบบแผนการปกครองจากอินเดีย เกิดการผสมผสานจนกลายเป็นอารยธรรมทวารวดี และได้แพร่หลายไปยังภูมิภาคต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังได้พบโบราณสถาน โบราณวัตถุสมัยทวารวดีกระจายอยู่ทั่วไป เช่นที่ เมืองนครชัยศรี (นครปฐม) เมืองอู่ทอง (สุพรรณบุรี) เมืองละโว้ (ลพบุรี) เมืองศรีเทพ (เพชรบูรณ์) เมืองฟ้าแดดสงยาง (กาฬสินธุ์) เมืองไชยา (สุราษฎร์ธานี) เป็นต้น

ทวารวดีได้รับอิทธิพลจากอินเดียหลายอย่าง เช่น ด้านการปกครอง ได้รับความเชื่อเรื่องการปกครองโดยกษัตริย์ สันนิษฐานว่าการปกครองสมัยทวารวดีแบ่งออกเป็นแคว้น มีเจ้านายปกครองตนเอง แต่มีความสัมพันธ์ในลักษณะเครือญาติ การแบ่งชนชั้นในสังคมออกเป็นชนชั้นปกครองกับชนชั้นที่ถูกปกครอง หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในสมัยพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 คือเหรียญเงินเส้นผ่าศูนย์กลาง 19 มม. พบที่นครปฐม และอู่ทอง พบว่ามีอักษรจารึกไว้ว่า “ศรีทวารวดีศวร” และมีรูปหมอน้ำกลศอยู่อีกด้านหนึ่ง ทำให้เชื่อได้ว่าชนชาติมอญโบราณได้ตั้งอาณาจักรทวารวดี (บางแห่งเรียก ทวารวดี) ขึ้นในภาคกลางของดินแดนสุวรรณภูมิ และมีชุมชนเมืองสมัยทวารวดีสำคัญหลายแห่งได้แก่ เมืองนครชัยศรี (นครปฐมโบราณ น่าจะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน) เมืองอู่ทอง (จังหวัดสุพรรณบุรีในกลุ่มแม่น้ำท่าจีน) เมืองพงตึก

(จังหวัดกาญจนบุรี ในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง) เมืองละโว้ (จังหวัดลพบุรี ในลุ่มแม่น้ำลพบุรี) เมืองคูบัว (จังหวัดราชบุรี ในลุ่มแม่น้ำเมืองอู่ตะเภา (บ้านอู่ตะเภา อ.มโนรมย์ จังหวัดชัยนาท ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา) เมืองบ้านด้าย (ต.หนองเต่า อ.เมือง จ.อุทัยธานี ในแควตากแดด) เมืองชัยจำปา (บ้านชัยจำปา จังหวัดชัยนาทในลุ่มแม่น้ำป่าสัก) เมืองชิตชิน (อยู่ในจังหวัดสระบุรี) และบ้านคูเมือง (ที่อำเภออินทบุรี จังหวัดนนทบุรี) พบเมืองโบราณสมัยทวารวดีอีกหลายแห่ง เช่น ที่บ้านหนองปรัง อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี รวมทั้งหมู่บ้านในเขตอำเภอบ้านหมี่ และโคกสำโรง จังหวัดลพบุรี เป็นต้น

ชุมชนเมืองสมัยทวารวดีในภาคเหนือ พบที่เมืองจันเสน (ต.จันเสน อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์ ลุ่มแม่น้ำลพบุรี) เมืองบึงโคกช้าง (ต.ไผ่เขียว อ.สว่างอารมณ์ จ.อุทัยธานี ในแควตากแดด ลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง) เมืองศรีเทพ (จ.เพชรบูรณ์ ลุ่มแม่น้ำป่าสัก) เมืองทริภุชชัย (จ.ลำพูน ลุ่มแม่น้ำปิง) และเมืองบน (อ.พยุหะคีรี จ.นครสวรรค์ ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา)

ชุมชนเมืองสมัยทวารวดีที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีเมืองโบราณสมัยทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 – 18 อยู่ที่เมืองพระรถ (ต.หน้าพระธาตุ อ.พนัสนิคม จ.ชลบุรี ซึ่งค้นพบด้วยเปอร์เซียสีฟ้า) มีถนนโบราณติดต่อกับเมืองศรีพะโล ซึ่งเมืองท่าสมัยพุทธศตวรรษที่ 15 – 21 (อยู่ที่ ต.หนองไม้แดง อ.เมือง จ.ชลบุรี ลุ่มแม่น้ำบางปะกง) ซึ่งพบเครื่องถ้วยจีนและญี่ปุ่น จากเตาอะริตะแบบอิมาริ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 22 และติดต่อกับเมืองสมัยทวารวดีที่อยู่ใกล้เคียงกันเช่นเมืองศรีมโหสถ (อ.โคกปึก จ.ปราจีนบุรี) เมืองดงละคร (จ.นครนายก) เมืองท้าวอุทัย และบ้านคูเมือง (จ.ฉะเชิงเทรา)

ชุมชนเมืองสมัยทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออันเป็นดินแดนของชนชาติมอญโบราณ มีศูนย์กลางที่เมืองนครปฐมโบราณ (ลุ่มแม่น้ำท่าจีนหรือนครชัยศรี) กับเมืองอู่ทองและเมืองละโว้ (ลพบุรี) ต่อมาได้ขยายอำนาจขึ้นไปถึงเมืองทริภุชชัยหรือลำพูน มีหลักฐานเล่าไว้ว่า ราว พ.ศ.1100 พระนางจามเทวีราชธิดาของเจ้าเมืองลวปุระหรือละโว้ (ลพบุรี) ได้อพยพผู้คนขึ้นไปตั้งเมืองทริภุชชัยที่ลำพูน ส่วนที่เมืองนครปฐมนั้นมีการพบ พระปฐมเจดีย์ ซึ่งเชื่อว่าบรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า เมื่อแรกสร้างมีลักษณะคล้ายสถูปแบบสาญจี ที่พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างไว้ในอินเดีย เมื่อพุทธศตวรรษที่ 3 – 4 และมีการพบจารึกภาษาปัลลวะ บาลี สันสกฤต และภาษามอญ ที่บริเวณพระปฐมเจดีย์และบริเวณใกล้เคียงพบจารึกภาษามอญอักษรปัลลวะ บันทึกเรื่องการสร้างพระพุทธรูป อายุราว พ.ศ. 1200 (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานพระปฐมเจดีย์) และพบจารึกมอญที่ลำพูน อายุราว พ.ศ. 1628 (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทริภุชชัย จังหวัดลำพูน)

สำหรับเมืองอู่ทองนั้นตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำจรเข้สามพัน เดิมเป็นสาขาของแม่น้ำท่าจีน ซึ่งเปลี่ยนทางเดิน ด้วยปรากฏมีเนินดินและคูเมืองโบราณเป็นรูปวงรี กว้างประมาณ 1 กิโลเมตร ยาวประมาณ 2 กิโลเมตร มีป้อมปราการก่อด้วยศิลาแลง มีการพบโบราณวัตถุอายุสมัยปี พ.ศ. 600 – 1600 จำนวนมาก นอกจากนี้ยังได้สำรวจพบแหล่งโบราณคดีที่สำคัญอีกหลายแห่ง เช่น

แหล่งโบราณคดีที่โบราณสถานคอดช้างดิน ต.จรเข้สามพัน อ.อู่ทอง จ.สุพรรณบุรี พบเงินเหรียญสมัยทวารวดีเป็นตรารูป พระอาทิตย์ พระจันทร์ และรูปหอยสังข์ บางเหรียญจารึก

อักษรปัลลวะและพบบูณปั้นรูปสตรีหลายคนเล่นดนตรีชนิดต่างๆ เป็นต้น เป็นหลักฐานชี้ให้เห็นว่าเมืองอุทองมีฐานะเป็นเมืองสำคัญแห่งหนึ่งของอาณาจักรทวารวดี

เมืองนครไชยศรีโบราณ ซึ่งอยู่บริเวณที่ตั้งของวัดจุประโทน จังหวัดนครปฐม และพบคูเมืองโบราณรูปสี่เหลี่ยม ขนาด 3,600 x 2,000 เมตร มีลำน้ำบางแก้วไหลผ่านกลางเมืองโบราณออกไปตัดคลองพระประโทน ผ่านคลองพระยาภัก บ้านเพี้ยด บ้านกลาง บ้านนางแก้ว แล้วออกสู่อ่างน้ำนครไชยศรี พบโบราณวัตถุสมัยทวารวดีจำนวนหนึ่ง ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หลักฐานสำคัญของพุทธศาสนาสมัยทวารวดีนั้นพบที่ วัดโพธิ์ชัยเสมาราม เมืองฟ้าแดดสงยาง (หรือฟ้าแดดสูงยาง) อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ ใกล้แม่น้ำชี ได้ค้นพบเสมาหินจำนวนมาก เป็นเสมาหินทรายสมัยทวารวดี ขนาดใหญ่ อายุราว 1,200 ปี มีอายุเก่าแก่กว่าสมัยนครวัดของอาณาจักรขอม ใบเสมานั้นจำหลักเรื่องพุทธประวัติโดยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะแบบคุปตะของอินเดีย และได้พบเสมาหินบางแห่งมีจารึกอักษรปัลลวะของอินเดียด้วย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวถึงการสิ้นสุดของอาณาจักรทวารวดีไว้ว่า “พระเจ้าอนรรฆรมหาราชแห่งเมืองพุกามประเทศพม่า ทรงยกกองทัพเข้ามาโจมตีอาณาจักรทวารวดี จนทำให้อาณาจักรทวารวดีสลายสูญไป”

ต่อมาอาณาจักรขอมหลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สวรรคต ใน พ.ศ.1732 อำนาจก็เริ่มเสื่อมลงทำให้บรรดาเมืองประเทศราชที่อยู่ในอิทธิพลของขอมต่างพากันตั้งตัวเป็นอิสระ ดังนั้นในปลายพุทธศตวรรษที่ 18 พ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง และพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ซึ่งได้พระนางสิริหริว พระธิดาขอมเป็นมเหสี และได้รับพระนามว่า “ขุนศรีอินทราทิตย์” พร้อมพระขรรค์ชัยศรี ได้ร่วมกันทำการยึดอำนาจจากขอม และให้พ่อขุนบางกลางหาว สถาปนาเป็น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และประกาศตั้งอาณาจักรสุโขทัยเป็นอิสระจากการปกครองของขอมอาณาจักรทวารวดีมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ประมาณ 200 ปี จึงค่อยๆ เสื่อมลง พวกขอมขณะนั้นกำลังรุ่งเรืองก็ถือโอกาสตีเมืองทวารวดี ที่ละเมืองสองเมือง จนถึง พ.ศ. 1500 อาณาจักรทวารวดีก็เสื่อมลง และตกอยู่ในอำนาจของพวกขอม พวกขอมได้กวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลย นำไปใช้เป็นทาสทำงานต่างๆ จนถึง พ.ศ. 1800 คนไทยในหัวเมืองต่างๆ ในแคว้นสุวรรณภูมิ เช่น ลพบุรี อุทอง กาญจนบุรี ราชบุรี เพชรบุรี ได้ร่วมกันยึดอำนาจการปกครองจากขอมได้สำเร็จ แต่เมืองนครปฐมได้กลายเป็นเมืองร้างไปเสียแล้ว เนื่องจากแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลองที่ไหลผ่านเมืองทวารวดีได้เปลี่ยนทิศทางใหม่ ไหลผ่านจากตัวเมืองไปมาก จนทำให้นครปฐม (ทวารวดี) เป็นที่ดอนขึ้นไม่เหมาะที่จะทำไร่ทำนา ผู้คนจึงอพยพย้ายถิ่นไปอยู่ในเมืองอื่น

3. แนวคิดเรื่องความเชื่อทางพุทธศาสนา

ระบบความเชื่อพิธีกรรมและศาสนาเป็นวัฒนธรรมที่มนุษย์ในทุกสังคมจะต้องมี ไม่ว่าจะเป็นสังคมที่เจริญหรือไม่เจริญ อยู่ในสังคมใด ระดับใด ย่อมต้องเผชิญกับภาวะที่ไม่สบายใจ ภาวะที่ไม่มั่นคงรู้สึกว่าจะต้องเสี่ยง และไม่มั่นคงในอนาคต เมื่อเวลานั้นพิธีกรรม ความเชื่อ และศาสนา ก็จะสามารถช่วยได้ ดังนั้น พิธีกรรม ความเชื่อและศาสนา จึงเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อช่วยให้มนุษย์มี

สภาวะจิตใจที่ดีขึ้น อาจกล่าวได้ว่า ความเชื่อที่เกี่ยวกับศาสนา พิธีกรรม หรือความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติถือเป็นการยอมรับนับถือหรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งที่มีตัวตนหรือไม่ก็ตาม ว่าเป็นความจริงหรือมีอยู่จริง อาจจะมีหลักฐานอย่างเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้หรืออาจจะไม่มีหลักฐานที่จะนำมาใช้พิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นก็ได้ และเมื่อมนุษย์เกิดความเชื่อแล้วมักแสดงออกมาทางกายและวาจาให้ปรากฏ

ระบบความเชื่อและศาสนาเป็นระบบทางสังคมระบบหนึ่ง ซึ่งย่อมจะต้องมีความสัมพันธ์กับระบบอื่นในสังคมเช่น ระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา ระบบครอบครัว ฯลฯ ในเมื่อระบบความเชื่อถือเป็นวัฒนธรรมที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลง ปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามสถานการณ์ สิ่งแวดล้อม และความต้องการของสังคมในแต่ละยุคสมัย ระบบความเชื่ออาจต้องปรับตัวให้ผสมผสานกับระบบความเชื่ออื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคมนั้น ๆ เช่น ระบบความเชื่อในสังคมไทยจะเป็นระบบความเชื่อที่ผสมกลมกลืนระหว่างความเชื่อที่เกี่ยวกับพุทธ พราหมณ์ และความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ผี

ความเชื่อต่าง ๆ ของคนไทยทั้งมีเหตุผลและไม่มีเหตุผล แสดงให้เห็นถึงความช่างสังเกต ความฉลาด และประสบการณ์ของคนไทยที่คิดสร้างขึ้น แม้ว่าความเชื่อบางอย่างในปัจจุบันจะเห็นว่าเป็นสิ่งไร้สาระ เหลวไหล แต่ก็ยังมีความเชื่ออีกเป็นจำนวนมากที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคล สังคมและประเทศชาติ ช่วยหล่อหลอมจิตใจให้คนประพฤติ ปฏิบัติดี สั่งสอนอบรมให้ทำในสิ่งที่ถูกต้องและยังเป็นเครื่องควบคุมสังคม เป็นบรรทัดฐานของสังคมทำให้สังคมมีความสงบสุข กล่าวคือ

1. วัฒนธรรมความเชื่อของศาสนาพุทธประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนา เป็นจำนวนกว่า 95 เปอร์เซ็นต์ มีสถาบันวัด โบสถ์ วิหาร และพระสงฆ์ซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ทุกอย่างและทุกระยะชีวิตของประชาชนมาเป็นเวลาช้านานหลายร้อยปี พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ ทรงนับถือ พระพุทธศาสนา พุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดประเพณีโดยตรง เช่นประเพณีการบวช ประเพณีการเทศน์มหาชาติ ประเพณีวันสำคัญทางศาสนา ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา ประเพณีตักบาตรวันสำคัญ ประเพณีทอดกฐิน (คุณ โทชันท์, 2545) จะเห็นว่าพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับสังคมไทยทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคม จึงนับได้ว่าพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมและวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน จัดได้ว่าเป็นพื้นฐานแห่งทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสังคมไทย (ปรีชา ช่างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา, 2543)

นอกจากนี้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยยังบัญญัติว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ ซึ่งมีความหมายว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของไทยนั่นเอง และเป็น

ที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า คำสอนของพระพุทธศาสนามีความเป็นวิทยาศาสตร์เพราะมีความเป็นเหตุเป็นผล สามารถพิสูจน์ได้ ซึ่งหัวใจของหลักคำสอนพระพุทธศาสนา ได้แก่ การละเว้นความชั่ว ประพฤติความดี และทำจิตใจให้ผ่องใส (กรมการศาสนา, 2542) พระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยหลายประการ ดังนี้

1. พระพุทธศาสนาสอนให้มีจุดหมายสูงสุดของชีวิต คนไทยเป็นอันมากปรารถนาจะบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง จุดหมายสูงสุดนี้จะบรรลุได้ด้วยการปฏิบัติทางจิตใจอย่างยิ่งยวด แม้จะไม่บรรลุจุดหมายสูงสุดในทันที แต่การปฏิบัติเพื่อให้ใกล้จุดหมายเท่าใดก็เป็นความดีเท่านั้น จึงมีวัดและสำนักสงฆ์ต่าง ๆ สอนวิธีปฏิบัติทางจิตใจนี้ทั่วทุกภาค ปฏิบัติกรรมฐานตามวัดและสำนักสงฆ์เหล่านั้น
2. พระพุทธศาสนาสอนให้คนมีเหตุผล พระพุทธศาสนาสอนให้มีความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล คือ ไม่เชื่ออย่างมงาย เช่น ไม่ให้เชื่อฟังตาม ๆ กันมา ไม่ให้เชื่อโดยนึกเดาเอาเอง ไม่ให้เชื่อโดยอ้างตำรา เป็นต้น แต่ให้ไตร่ตรองด้วยตนเองตามหลักเหตุผลแล้วจึงเชื่อ ความเชื่อเช่นนี้สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน
3. พระพุทธศาสนาส่งเสริมการศึกษา การจัดการศึกษาของไทยก่อนที่จะมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาอยู่ในวัดและในวัง การศึกษาในวัด พระเป็นผู้สอน การศึกษาในวังก็มีพระและราชบัณฑิต ซึ่งได้รับการศึกษามาจากวัดนั่นเองเป็นผู้สอน ในสมัยรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้บัญชาการศึกษาในหัวเมืองทั่วราชอาณาจักรเป็นเวลา 5 ปี แล้วจึงทรงโอนให้กรมศึกษาธิการดำเนินการต่อไป ในปัจจุบันนี้รัฐเป็นผู้จัดการศึกษาแต่ยังมีโรงเรียนตั้งอยู่ในวัดหรือใช้ที่ดินของวัดเป็นที่ตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก และโรงเรียนเหล่านั้นก็จะได้รับการอุปถัมภ์ช่วยเหลือจากพระสงฆ์ในวัดด้วย
4. พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตคนไทย คนไทยทั่วไปโดยเฉพาะในชนบทเกี่ยวข้องกับวัดในทุกกระยะของชีวิต วัดเป็นสถานที่คนไปทำบุญ บรรพชา อุปสมบท หาความรู้ทางธรรมหาความสงบทางจิตใจ และบำเพ็ญกุศลศพในวาระสุดท้ายของชีวิต นอกจากนี้วัดยังเป็นสถานสงเคราะห์ เป็นสถานพยาบาล เป็นที่พักของคนเดินทาง เป็นสถานที่ประชุมหรือพบปะสังสรรค์กันของประชาชน เป็นสถานที่จัดงานตามเทศกาล เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน
5. พระพุทธศาสนาสร้างความสงบสุขในสังคม พระพุทธศาสนาสอนหลักสัทธรรมหรือหลักการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม เริ่มตั้งแต่หน่วยเล็กที่สุด คือ ครอบครัว ไปจนถึงหน่วยใหญ่ที่สุด คือ ประเทศ กล่าว คือ สอนหลักปฏิบัติต่อกันระหว่างบิดามารดากับบุตร สามีกับภรรยา ครู อาจารย์กับศิษย์

เพื่อนกับเพื่อน ผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชา และนักบวชกับประชาชน ถ้าคนในสังคมปฏิบัติตามหลักการอยู่ร่วมกันนี้ สังคมจะมีแต่ความสุขและความเจริญก้าวหน้า

6. พระพุทธศาสนาสร้างเสริมขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น การจัดพิธีอย่างมีระบบ ขั้นตอน การทำบุญในเทศกาลต่าง ๆ ระเบียบสังคม การแสดงความเคารพ มารยาทสังคม การพูดจาสุภาพที่ถูกกาลเทศะ เป็นต้น ส่วนใหญ่มักกำเนิดมาจากคำสอนในพระพุทธศาสนา

7. พระพุทธศาสนาส่งเสริมงานด้านศิลปกรรม ศิลปกรรมของไทย ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรม เช่น ภาพฝาผนัง ภาพเขียน รูปปั้น รูปหล่อ งานแกะสลัก พระพุทธรูป โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ สถูป เจดีย์ มณฑป เป็นต้น

8. พระพุทธศาสนาเป็นที่มาของวัฒนธรรมทางภาษาและวรรณคดี ภาษาไทย และวรรณคดีไทยส่วนใหญ่มีกำเนิดมาจากพระพุทธศาสนา หรือมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะคนไทยมีความผูกพัน เชื่อถือ ศรัทธา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ภาษาที่ใช้ในพระพุทธศาสนา คือ ภาษาบาลี ส่วนภาษาสันสกฤตมีพื้นฐานมาจากศาสนาพราหมณ์ ภาษาที่ถือว่าสุภาพไพเราะสละสลวย จึงมักจะเป็นคำที่มาจากภาษาบาลี และสันสกฤต

4. แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของไทย

แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานของไทย จากระเบียบกรมศิลปากร พ.ศ.2528 ถึงกฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรมในประเทศไทย เริ่มต้นจากการอนุรักษ์ประเพณีนิยม แนวความคิดสมัยใหม่ในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับความเป็นชาติ แสดงถึงความเป็นอารยประเทศ นับตั้งแต่ในรัชสมัยของรัชการที่ 4 ครั้งเมื่อพระองค์ยังอยู่ในสมณเพศ การเสด็จหัวเมืองภาคเหนือใน พ.ศ.2376 ทรงแวะแหล่งโบราณคดีสำคัญๆหลายแห่ง ตลอดเส้นทาง และทรงรวบรวมของโบราณไว้เป็นจำนวนมาก กระทั่งได้โปรดให้สร้างพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถานเพื่อใช้ในการเก็บรักษาของโบราณ (กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, 2548)

4.1 ความหมายของโบราณสถาน

คำว่า **โบราณสถาน** มีความหมายตรงภาษาอังกฤษว่า Monuments ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถานฯ ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535 ได้ให้ความหมายไว้ตามมาตรา 4 ว่า “อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุ หรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมไปถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย” จากความหมายดังกล่าวข้างต้น การที่จะถือว่าสิ่งใดเป็นโบราณสถานจะต้องประกอบไปด้วยหลักเกณฑ์ดังนี้

1. อสังหาริมทรัพย์

ความหมายของคำว่า **อสังหาริมทรัพย์** ได้บัญญัติไว้ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 100 ว่า “อสังหาริมทรัพย์ ได้แก่ ที่ดินกับทรัพย์อันติดกับที่ดินนั้น หรือประกอบเป็นอันเดียวกับที่ดินนั้น อนึ่งคำว่าอสังหาริมทรัพย์หมายรวมถึง สิทธิทั้งหลายอันเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินด้วย” ดังนั้น จึงพออธิบายความหมายของคำว่า อสังหาริมทรัพย์ ว่า ได้แก่ ทรัพย์ดังต่อไปนี้

- ที่ดิน ทั้งที่เป็นที่ดินที่เจ้าของมีกรรมสิทธิ์ เช่น ที่ดินมีโฉนด โฉนดแผนที่ โฉนดตราจอง และยกรวมถึงที่ดินที่มีผู้มียุติครอบครอง เช่น ที่ดินที่มี ส.ค.1 น.ส.3 น.ส.3 ก. เป็นต้น
- ทรัพย์อันติดกับที่ดิน อันได้แก่ ทรัพย์ที่เกิดหรือติดกับที่ดินโดยธรรมชาติ เช่น ไม้ยืนต้น และทรัพย์ที่ติดกับที่ดินโดยมีผู้นำมาติด เช่น ตึก อนุสาวรีย์ เจดีย์
- ทรัพย์ที่ประกอบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับที่ดิน เช่น แม่น้ำ ลำคลอง เป็นต้น
- สิทธิอันเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ซึ่งแบ่งออกได้เป็นสองประเภท คือ
- สิทธิเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นโดยตรง เช่น กรรมสิทธิ์ สิทธิครอบครองสิทธิใช้สอย และได้มาซึ่งดอกผล สิทธิที่จะจำหน่ายหรือโอน สิทธิที่จะติดตามทวงคืนจากผู้ไม่มีสิทธิจะยึดถือไว้ เป็นต้น
- สิทธิเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยอ้อม เป็นสิทธิซึ่งไม่เกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยตรง แต่เป็นสิทธิที่เกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์อย่างอื่น ซึ่งติดอยู่กับที่ดินอีกทอดหนึ่ง เช่น สิทธิ จำนอง เป็นต้น

2. โดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี

องค์ประกอบนี้ ต้องพิจารณาหลักการสำคัญอย่างหนึ่งอย่างใด 3 ประการ คือ

- อายุของอสังหาริมทรัพย์
- ลักษณะการก่อสร้างของอสังหาริมทรัพย์
- หลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์

ทั้งนี้จะต้องเป็นประโยชน์ต่อศาสตร์แขนงหนึ่งแขนงใดใน 3 แขนงนี้ คือ ศิลปะ

ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี

ดังนั้นคำว่าโบราณสถานจะขยายความไม่เฉพาะแต่อาคารเพียงหนึ่งหลังเท่านั้น แต่รวมไปถึงอาคารหลังเดียวจนถึงพื้นที่ที่มีขนาดกว้างขวาง อาจเป็นเมืองประวัติศาสตร์ หมู่บ้าน ก็ได้เช่นเดียวกัน การกำหนดว่าสถานที่ใดเป็นโบราณสถานนั้นจะยึดตามหลักสากลว่า โบราณสถานต้องมีอายุมากกว่า 100 ปี ยกเว้นเพียงแต่ว่าโบราณสถานนั้นมีอายุต่ำกว่าที่กำหนดต้องมีความสำคัญจริงจึงถือว่าเป็นอนุสรณ์สถานแห่งชาติ โบราณสถานที่มีอายุเกิน 100 ปี เรียกว่า National heritages ส่วนที่มีอายุต่ำกว่านั้น เรียกว่า National histories properties sites (กรมศิลปากร, 2533)

4.2 ประเภทของโบราณสถาน

โบราณสถานสามารถจำแนกประเภทได้ดังต่อไปนี้

- 1) โบราณสถานสัญลักษณ์แห่งชาติ (National Historic Landmarks) หมายถึง

โบราณสถานใดก็ตามที่มีความสำคัญสูงสุด หากชาติชาติซึ่งโบราณสถานนั้นจะเป็นการสูญเสียมาก เนื่องจากโบราณสถานแห่งนั้นเป็นสัญลักษณ์ของชาติหรือเป็นเอกลักษณ์ของชาติ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

2) อนุสาวรีย์แห่งชาติ (National Historic Statues) หมายถึง อนุสรณ์สถานที่ได้สร้างขึ้นเพื่อบุคคลหรือเรื่องราวที่ประชาชนจะต้องรำลึกด้วยกัน อนุสาวรีย์แห่งชาติอาจมีได้มีอายุเก่าแก่ เนื่องจากมีการจัดสร้างขึ้นในสมัยหลัง แต่เป็นตัวแทนของเรื่องราวของบุคคลที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์หรือเป็นที่เคารพอย่างสูงในชาติ เช่น ศาลหลักเมือง พระบรมรูปทรงม้า เป็นต้น

3) อาคารสถาปัตยกรรมแห่งชาติ (National Historic Building) หมายถึง อาคารและสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมและวิศวกรรม อันทรงไว้ซึ่งคุณค่าอย่างสูงในทางศิลปสถาปัตยกรรม วิศวกรรม แสดงถึงการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ๆ ในยุคอดีต ซึ่งมีผลต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน หรือเกี่ยวพันกับบุคคลสำคัญหรือเหตุการณ์ที่สำคัญของชาติ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม สะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ (สะพานพุทธฯ) เป็นต้น

4) ย่านประวัติศาสตร์ (National Historic Districts) หมายถึง พื้นที่ที่กำหนดขอบเขตได้พื้นที่หนึ่งด้วยความหนาแน่นทางสถาปัตยกรรม เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ การวางผังเมืองหรือสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยมีอาคาร สิ่งก่อสร้าง ถนนหนทาง และองค์ประกอบอื่นๆ ให้พื้นที่อยู่รวมกันทั้งสิ้น โดยรูปแบบหรือเนื้อหาเรื่องราวความสำคัญของพื้นที่นั้น ทำให้พื้นที่นั้นจัดอยู่ในหนึ่งในลักษณะต่อไปนี้

- ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม (Architectural or Historic District)
- ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์ (Commercial District)
- ย่านประวัติศาสตร์การอุตสาหกรรม (Industrial District)
- ย่านประวัติศาสตร์พื้นถิ่น (Rural District)
- เขตพื้นที่ทางโบราณคดี (Archaeological District)

ซึ่งย่านประวัติศาสตร์นั้นๆ จะต้องแสดงให้เห็นถึงสาระสำคัญของพื้นที่โดดเด่นยิ่งกว่าย่านประวัติศาสตร์ระดับท้องถิ่นทั่วไป เช่น ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์ภูเก็ต เป็นต้น

5) อุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historic Parks) หมายถึง พื้นที่กำหนดขอบเขตให้พื้นที่หนึ่งซึ่งมีเนื้อหาประวัติศาสตร์ องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมวิศวกรรมรวมถึงสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและโดยธรรมชาติที่มนุษย์ใช้งาน อันทำให้สาระทางประวัติศาสตร์และการควบคุมพิทักษ์รักษาพื้นที่ประวัติศาสตร์ให้ดำรงไว้ได้ อุทยานประวัติศาสตร์เช่น อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา เป็นต้น

6) นครประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historic Cities) หมายถึง เมืองและนครซึ่งยอมกำหนดขอบเขตการตั้งถิ่นฐานได้ อาจด้วยกำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน อันแสดงถึงหลักฐานความเป็นเมืองหรือนครซึ่งมีแบบอย่างทางวัฒนธรรม อำนาจทางการผังเมือง สาระสำคัญทางประวัติศาสตร์ และ

องค์ประกอบของเมืองสถาปัตยกรรม วิศวกรรม ผังเมือง หรือวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งยังคงเห็นได้ในปัจจุบันอันโดดเด่นและมีคุณค่ามากกว่าเมืองอื่นใด เช่น เมืองสุโขทัย เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงแสน เป็นต้น

7) ซากโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์แห่งชาติ (Trace of National Archaeology or National Historic Sites) หมายถึงแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์ และซากโบราณสถานซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงประวัติศาสตร์อันสำคัญยิ่งของชาติในช่วงเวลานั้นในอดีต เช่น ซากปราสาทหินต่างๆ ซากเมืองสุโขทัย อโยธยา เป็นต้น

4.3 เกณฑ์มาตรฐานในการอนุรักษ์โบราณสถานในปัจจุบัน

4.3.1 นิยามและความหมาย

ในระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528 ได้กำหนดความหมายการอนุรักษ์ไว้ชัดเจน คือ อนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การดูแล รักษาเพื่อให้คงคุณค่าไว้ และให้หมายรวมถึงการป้องกันการรักษา การสงวน และการปฏิสังขรณ์ และการบูรณะด้วยการสงวนรักษา (Preservation) หมายถึง การดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่าที่เป็นอยู่และป้องกันไม่ให้เสียหายต่อไป การปฏิสังขรณ์ (Renovation) หมายถึง การทำให้คืนสู่สภาพเดิมที่เคยเป็นมาการบูรณะ (Restoration) หมายถึง การซ่อมแซม ปรับปรุงให้มีรูปทรงลักษณะกลมกลืนเหมือนของเดิมมากที่สุด เท่าที่จะมากได้ แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีเดิม และสิ่งที่ทำขึ้นใหม่ด้วย

4.3.2 เกณฑ์ทั่วไปในการอนุรักษ์สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ต่างๆ

กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลักที่มีหน้าที่ในการดูแลและคุ้มครองแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมของประเทศ ใช้มาตรการหลายอย่างในปัจจุบันในการคุ้มครอง อนุรักษ์ นำเสนอและฟื้นฟูแหล่งมรดกวัฒนธรรมของชาติ ได้แก่

1. มาตรการทางกฎหมาย กฎหมายที่ใช้คุ้มครองโบราณสถานในปัจจุบัน คือ พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 (แก้ไขเพิ่มเติมโดย พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2535) เนื้อหาในพระราชบัญญัตินี้กล่าวถึงเป็นบทกำหนดเพื่อประโยชน์ในการดูแล รักษา และควบคุมมิให้ผู้ใดล่วงละเมิด รุกล้ำและทำลายมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เช่น

หมวดที่ 1 โบราณสถาน

มาตรา 7 เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษา และการควบคุมโบราณสถานให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้ ให้อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียนโบราณสถานใดๆตามที่อธิบดีเห็นสมควรได้ และให้มีอำนาจกำหนดเขตที่ดินตามที่เห็นสมควรเป็นเขตของโบราณสถาน โดยให้ถือว่าเป็นโบราณสถานด้วยก็ได้ ประกาศดังกล่าวนี้ อธิบดีจะเพิกถอนหรือแก้ไขเพิ่มเติมก็ได้กระทำได้โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา

มาตรา 8 บรรดาโบราณสถานซึ่งอธิบดีกรมศิลปากรได้จัดทำบัญชีและประกาศในราชกิจจานุเบกษามาตามกฎหมายว่าด้วยโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และการพิพิธภัณฑ

แห่งชาติแล้ว ก่อนวันที่พระราชบัญญัติฉบับนี้ใช้บังคับ ให้ถือว่าโบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว ตามพระราชบัญญัติด้วย

มาตรา 10 ห้ามมิให้ผู้ใดซ่อมแซม แก้ไข เปลี่ยนแปลง รื้อถอน ต่อเติม ทำลายเคลื่อนย้าย โบราณสถานหรือส่วนต่างๆของโบราณสถาน เว้นแต่จะกระทำตามคำสั่งของอธิบดี หรือได้รับอนุญาตเป็นหนังสือจากอธิบดีและถ้าหนังสืออนุญาตนั้นกำหนดเงื่อนไขประการใดไว้ ก็ ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขนั้นด้วย

มาตรา 11 โบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนนั้น แม้ว่าจะเป็นโบราณสถานที่มี เจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย ก็ให้อธิบดีมีอำนาจสั่งให้เจ้าพนักงานหรือเจ้าหน้าที่หรือบุคคล ใดๆ ทำการซ่อมแซมหรือกระทำด้วยประการใดๆ อันเป็นการบูรณะหรือรักษาไว้ให้คงสภาพเดิมได้ แต่ต้องแจ้งเป็นหนังสือให้เจ้าของหรือผู้ครอบครองทราบก่อน

มาตรา 13 เพื่อประโยชน์ในการรักษาสภาพ ความปลอดภัย ความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของโบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนแล้ว ให้รัฐมนตรีมีอำนาจออกกฎกระทรวง กำหนดให้ผู้เข้าชมปฏิบัติในระหว่างเข้าชมได้ และจะกำหนดให้ผู้เข้าชมเสียค่าเข้าชมหรือ ค่าบริการอื่นด้วยก็ได้

หมวดที่ 5 บทกำหนดโทษ

มาตรา 32 ผู้ใดบุกรุกโบราณสถานหรือทำให้เสียหาย ทำลายทำให้เสื่อมค่า หรือทำให้ไร้ประโยชน์ซึ่งโบราณสถาน ต้องระวางจำคุกไม่เกินเจ็ดปี หรือปรับไม่เกินเจ็ดแสนบาทหรือทั้งจำ ทั้งปรับ

3. การจัดลำดับความสำคัญของโบราณสถาน กรมศิลปากรได้จัดตั้ง คณะกรรมการลำดับ ความสำคัญโบราณสถานเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2544 เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาโบราณสถานอัน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของไทย โดยมีหน้าที่ดังนี้ คือ กำหนดหลักเกณฑ์เพื่อการนำขึ้นทะเบียนและการ จัดลำดับความสำคัญโบราณสถาน การกำหนดเกณฑ์มาตรฐานของบุคคลากร งบประมาณ และการบริหารการ จัดการโบราณสถานแต่ละระดับและดำเนินงานอื่นๆที่เกี่ยวข้องกรมศิลปากรได้จัดลำดับความสำคัญ โบราณสถานโดยแบ่งออกเป็น

1) การจัดลำดับคุณค่าความสำคัญของโบราณสถานเพื่อเสนอขึ้นทะเบียน หรือบัญชีโบราณสถาน

อันดับหนึ่ง **สมบัติแห่งชาติ** มีคุณค่าความสำคัญเยี่ยมยอดในระดับชาติ เสนอให้ขึ้น ทะเบียนโบราณสถาน

อันดับสอง **มรดกทางวัฒนธรรมสำคัญ** มีคุณค่าความสำคัญในระดับภูมิภาค เสนอ ให้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

อันดับสาม **ทางวัฒนธรรม** มีคุณค่าความสำคัญในระดับท้องถิ่น เสนอให้ขึ้น ทะเบียนโบราณสถาน

อันดับสี่ **อาคารสถานที่อนุรักษ์** มีความสำคัญด้านประวัติศาสตร์หรือศิลปะ

สถาปัตยกรรม แต่มีความสำคัญในอันดับรองลงมาจากอันดับที่ 3 เสนอให้ขึ้นบัญชีโบราณสถาน

2) การจัดลำดับศักยภาพในการอนุรักษ์ เพื่อการตรวจตราและการดูแลรักษา

ศักยภาพสูง ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อม หรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการอนุรักษ์มาก

ศักยภาพปานกลาง ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อมหรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการอนุรักษ์ปานกลาง

ศักยภาพต่ำ ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อม หรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการอนุรักษ์ต่ำ

3) การจัดลำดับการดำเนินงานอนุรักษ์ เพื่อตรวจสอบและการดูแลรักษา โดย

พิจารณาจากความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพ เร่งด่วน ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพมาก ต้องดำเนินงานอนุรักษ์โดยด่วนจำเป็นแต่ไม่เร่งด่วน ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพปานกลาง ให้พิจารณาดำเนินการอนุรักษ์ในลำดับถัดจากกลุ่มที่ 1 ยังไม่มีความจำเป็น ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพน้อย ให้รอดำเนินการในลำดับหลังได้

ในการอนุรักษ์ในโบราณสถานที่ยังจัดลำดับความสำคัญเป็น สมบัติของชาติ นั้น กรมศิลปากรมีคู่มือในการดูแลรักษา ดังนี้ (กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, 2548)

บุคลากร

งานบำรุงรักษาขั้นพื้นฐาน ได้แก่ การรักษาความปลอดภัย การรักษาความสะอาด (ที่ไม่เป็นเหตุให้เกิดความเสียหายต่อโบราณสถาน) การกำจัดสิ่งกีดขวาง และการถากถางวัชพืช การซ่อมแซมส่วนที่สึกหรอเล็กน้อยๆ ตามรูปแบบ วัสดุ และเทคนิควิธีการดั้งเดิม ผู้ครอบครองสามารถดำเนินการเองได้ตามความเหมาะสมงานอนุรักษ์ ได้แก่ งานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทางด้านต่างๆ อันจำเป็นต้องอาศัยผู้ปฏิบัติงานเฉพาะทาง ได้แก่

ผู้ปฏิบัติ ทั้งในส่วนการรวบรวมข้อมูล การออกแบบ การลงมือปฏิบัติ จะต้องมีคุณสมบัติตามที่กรมศิลปากรกำหนด ประกอบด้วย

- ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง เช่น นักอนุรักษ์งานศิลปกรรม ช่างฝีมือศิลปะเฉพาะท้องถิ่น

- ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางด้านการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม/ภูมิสถาปัตยกรรม
ผู้มีประสบการณ์การทำงานอนุรักษ์ในโบราณสถานประเภทและลักษณะเดียวกัน (ในระยะ 10 ปีของการปฏิบัติงาน ต้องเป็นเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรเท่านั้น)

- ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านวิศวกรรมในสาขาที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหางานอนุรักษ์

- ผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดี

- ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ

- ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านประวัติศาสตร์

- ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์
- บุคลากรกลุ่มช่างเทคนิค ได้แก่ กลุ่มช่างสำรวจ กลุ่มช่างศิลปกรรม กลุ่มช่างโยธา และกลุ่มช่างเขียนแบบผู้มีประสบการณ์ทำงานด้านการอนุรักษ์
- บุคลากรอื่นที่มีความจำเป็นเฉพาะกรณี เช่น นักสังคมสงเคราะห์ มัณฑนากร เป็นต้น

ผู้อนุมัติและตรวจสอบ ได้แก่ กรมศิลปากรในส่วนกลาง พิจารณาในลักษณะของคณะกรรมการวิชาการผู้เชี่ยวชาญในสาขาต่างๆที่เกี่ยวข้องทั้งหมด

ผู้ควบคุมงาน

- การดำเนินงานที่มีโบราณคดีเข้ามาเกี่ยวข้อง ต้องมีนักโบราณคดีผู้มีประสบการณ์ในงานโบราณคดีเพื่อการอนุรักษ์ในลักษณะเดียวกันดับโบราณสถานแห่งนั้นไม่น้อยกว่า 3 งาน ควบคุมงานด้วย

- งานอนุรักษ์ทั่วไปจะเป็นจะต้องมีสถาปนิกหรือวิศวกรในงานอนุรักษ์ในลักษณะเดียวกับโบราณสถานแห่งนั้นไม่น้อยกว่า 3 งาน เป็นผู้ควบคุมงาน

ผู้ตรวจงาน กรรมการตรวจรับงาน

- สถาปนิก/ภูมิสถาปนิก/ผู้ออกแบบ
- วิศวกรผู้ออกแบบ ในกรณีทำงานอนุรักษ์นั้นเน้นในเรื่องทางวิศวกรรมที่สำคัญ
- เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางโดยตรงกับงานอนุรักษ์นั้น

งบประมาณ เงินอุดหนุนของรัฐบาลจากงบประมาณของกรมศิลปากร หรืองบประมาณอื่นๆที่ผ่านการพิจารณาเห็นชอบจากกรมศิลปากร การบริหารจัดการ รัฐเป็นผู้ดำเนินการบริหาร กำหนดขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ ซึ่งมีผลบังคับใช้ตามพระราชบัญญัตินั้น อันการดำเนินการใดๆที่เป็น การเปลี่ยนแปลงโบราณสถาน ต้องขออนุมัติในระดับชาติขอบเขตของการอนุรักษ์ที่ได้จำกัดอยู่เพียง การป้องกันการเสื่อมสภาพ (Prevention of Deterioration) การสงวนรักษา (Preservation) และการเสริมความมั่นคงแข็งแรง (Consolidation) สิ่งต่างๆ เหล่านี้กรมศิลปากรเป็นผู้กำหนดเพื่อใช้เป็นมาตรการในการดำเนินงาน มรดกทางวัฒนธรรม

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดในการการปฏิบัติงานดังนี้ (กรมศิลปากร, 2533)

1) ให้มีความพยายามอย่างมีเหตุผลในทุกวิถีทางที่จะนำสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์มาใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม โดยให้การเปลี่ยนแปลงอาคาร หรือพื้นที่ตั้ง และสิ่งแวดล้อมของมันเกิดขึ้นน้อยที่สุด หรือมิฉะนั้นก็ให้ใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ดั้งเดิมที่ได้ตั้งใจไว้ของสถานที่นั้น

2) ไม่ควรให้มีการทำลายคุณภาพดั้งเดิม เอกลักษณ์ของอาคาร สิ่งก่อสร้าง หรือพื้นที่ หรือสิ่งแวดล้อมที่ประกอบอยู่ การเคลื่อนย้ายหรือการเปลี่ยนแปลงวัสดุและส่วนประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของสถานที่ให้หลีกเลี่ยงเป็นไปได้

3) ให้ตระหนักว่าอาคาร สิ่งก่อสร้าง และพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ทั้งหลายนั้น

เป็นผลงานแห่งยุคสมัยนั้น การเปลี่ยนแปลงโดยไม่มีพื้นฐานทางประวัติศาสตร์หรือความพยายามที่จะบิดเบือนให้กลายเป็นสมัยที่เก่ากว่า ไม่สมควรได้รับการสนับสนุน

4) การเปลี่ยนแปลงต่างๆ อาจเกิดขึ้นได้ตามกาลเวลา และมักเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และพัฒนาการของอาคาร สิ่งก่อสร้าง หรือพื้นที่ รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่ประกอบอยู่ในแต่ละชนิดนั้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจมีนัยสำคัญเป็นเอกลักษณ์แห่งตน จึงสมควรได้รับการรับรู้และยอมรับนับถือ

5) ให้มีจิตสำนึกในการปฏิบัติต่อสิ่งที่มีลักษณะเด่นเป็นเอกในรูปแบบ หรือสิ่งที่เป็นตัวอย่างของช่างฝีมือ ซึ่งเป็นลักษณะบ่งชี้ถึงอาคาร สิ่งก่อสร้างหรือพื้นที่นั้น

6) ในที่ใดก็ตามที่เป็นไปได้ ส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เสื่อมสภาพพึงให้มีการซ่อมแซมมากกว่าที่จะเป็นการเปลี่ยนทดแทน ในกรณีที่เป็นการเปลี่ยนทดแทนเป็นสิ่งจำเป็นวัสดุใหม่ที่ใช้พึงให้เข้ากันได้กับของเดิม ทั้งในแง่ของสัดส่วน ลักษณะของการออกแบบ สี ลายผิวและคุณภาพของทัศนวิสัยอื่นๆ ส่วนการประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ขาดหายไป เมื่อมีการซ่อมแซมหรือการเปลี่ยนทดแทนได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการลอกเลียนแบบของเดิมให้ถูกต้อง โดยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทางกายภาพหรือทางภาพถ่าย เป็นสาระในการยึดถือ มากกว่าที่จะเป็นการออกแบบด้วยการคาดเดา หรือการใช้ส่วนประกอบที่แตกต่างกันแต่หาได้ง่ายจากอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอื่น

7) ให้ใช้วิธีประณีตที่สุดในการทำความสะอาดผิวหน้าของอาคารและสิ่งก่อสร้างนั้นๆ จะไม่ใช้วิธีขัดผิวด้วยทรายเป่าหรือวิธีทำความสะอาดอื่นใด อันมีผลต่อการทำลายวัสดุทางประวัติศาสตร์

8) ให้มีความพยายามอย่างมีเหตุผลทุกวิถีทางที่จะปกป้องและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีที่จะถูกกระทบกระเทือนจากการพัฒนาอื่นๆ

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2552) ศึกษาเรื่องราวทางด้านต่างๆ ของพระพุทธรูปและพระพิมพ์ในศิลปะทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนืออันประกอบด้วย ด้านคติความเชื่อ ด้านประติมานวิทยา ด้านรูปแบบและนำผลการวิเคราะห์ที่ได้มาตอบคำถามเรื่องศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองและทางวัฒนธรรมของทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการวิจัยพบว่าการสร้างพระพุทธรูปและพระพิมพ์ทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องการสร้างบุญสร้างกุศล ร่องรอยต่างๆ ชี้ให้เห็นว่าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน โดยพุทธศาสนาเถรวาทเป็นที่ยอมรับนับถือมากกว่า ในขณะที่พุทธศาสนามหายานได้รับการนับถือในพื้นที่ที่จำกัดมากกว่า จากการตรวจสอบรูปแบบพระพุทธรูปและพระพิมพ์เหล่านี้ พบว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระพุทธรูปและพระพิมพ์ทวารวดีภาคกลาง ขณะเดียวกันก็มีลักษณะบางประการที่เกี่ยวข้องกับศิลปะอินเดียและศิลปะเขมร ที่สำคัญมีลักษณะหลายประการที่สะท้อนถึงรูปแบบท้องถิ่น เมื่อพิจารณาแยกตามลุ่มน้ำจะพบว่า พระพุทธรูปและพระพิมพ์แต่ละลุ่มน้ำมีลักษณะเฉพาะทางความ

เชื้อและรูปแบบที่ต่างกันไป นำมาซึ่งข้อสันนิษฐานว่าเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือคงมิได้ขึ้นตรงต่อศูนย์กลางใดศูนย์กลางหนึ่ง หากแต่ในแต่ละลุ่มน้ำหรือแต่ละพื้นที่มีเมืองศูนย์กลาง ซึ่งมีบทบาททางการเมืองการปกครองและทางวัฒนธรรมของตนเอง

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2532) ได้ทำการศึกษาพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสกุลช่างหนึ่งในศิลปะล้านนา โดยศึกษาวิธีการจำแนกกลุ่มรูปแบบ ศึกษาเปรียบเทียบ ลักษณะอิทธิพลที่ปรากฏการจัดลำดับวิวัฒนาการ และข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุสมัยของพระพุทธรูป ซึ่งสัมพันธ์กับหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีอื่นๆ ประวัติเมืองพะเยาจากตำนานและพงศาวดารกล่าวว่าเมืองนี้มีมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 แต่จากหลักฐานที่ได้จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีหลักฐานด้านศิลปากรรวมทั้งรูปแบบศิลปะ ยังไม่มีสิ่งยืนยันได้ว่า เมืองพะเยามีอายุเก่าแก่ไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 19 เมืองพะเยาคง เริ่มต้นขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19 และเจริญรุ่งเรืองในราวพุทธศตวรรษที่ 21 และคงเสื่อมลงตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 22 เมื่ออาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเป็นต้นมา ผลการวิจัยได้แสดงให้เห็นถึงกลุ่มรูปแบบพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา ลำดับ วิวัฒนาการ และอายุสมัย ซึ่งแบ่งออกได้ 5 ระยะเวลา ดังนี้คือ ระยะเวลา ที่ 1 (ราวพุทธศตวรรษที่ 19) พระพุทธรูปแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิ่งหนึ่ง ซึ่งจัดเป็นพระพุทธรูปในศิลปะล้านนาระยะแรกและศิลปะสุโขทัย ระยะแรกสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์สมัยพระยาจำเมืองปกครองพะเยาพระยามังรายปกครองล้านนา และพระยาร่วง (พ่อขุนรามคำแหง) ปกครองสุโขทัย ระยะเวลา ที่ 2 (ราวพุทธศตวรรษที่ 20 และ กลางพุทธศตวรรษที่ 21) พระพุทธรูปแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัย การรับรูปแบบจากสุโขทัย คงเกิดขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ในคราวที่พระเจ้ากือนาแห่งล้านนา ได้อาราธนาพระสุมนเถระขึ้นมาเผยแผร์พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ในล้านนาคราวหนึ่ง อีกระยะเวลาหนึ่ง ราวพุทธศตวรรษที่ 21 ที่พระยาอุธิษฐิระอพยพผู้คนจากเมืองพิษณุโลกขึ้นต่อพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา และได้มาปกครองพะเยา ระยะเวลา ที่ 3 (ราวต้น - กลางพุทธศตวรรษที่ 21) พระพุทธรูปจัดว่าเป็นแบบพะเยาอย่างแท้จริง คงได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระพุทธรูปสำริดในศิลปะล้านนาแบบเชียงแสนสิ่งสองซึ่งส่วนใหญ่พบว่ามีการก่ออยู่ในช่วง พ.ศ. 2000 ลงมา พระพุทธรูปที่สำคัญองค์หนึ่งในระยะเวลานี้ คือ พระเจ้าแข่งคม วัดศรีอุโมงค์คำ จังหวัดพะเยา สามารถเปรียบเทียบได้กับพระเจ้าแข่งคม วัดศรีเกิด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งองค์ที่วัดศรีเกิดนั้น พระเจ้าติโลกราชโปรดให้สร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2020 หรือ 2027 และพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาในระยะเวลานี้ส่วนหนึ่งมีแรงบันดาลใจมาจากพระเจ้าแข่งคมด้วยเช่นกัน ระยะเวลา ที่ 4 (ราวกลาง - ปลายพุทธศตวรรษที่ 21) ระยะนี้เป็นเวลาที่อาณาจักรล้านนาและพะเยาเจริญสูงสุด ตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชถึงสมัยพระเมืองแก้ว การวิวัฒนาการคงทำสืบเนื่องมาจากระยะเวลา ที่ 2 และระยะเวลา ที่ 3 และได้มีวิวัฒนาการลักษณะเฉพาะของตัวเองมากยิ่งขึ้นจัดเป็นระยะที่เจริญสูงสุดทางด้านรูปแบบของพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาระยะที่ 5 (ราวปลายพุทธศตวรรษ

ที่ 21 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 23) เมืองพะเยาและศิลปะสกุลช่างพะเยา คงเสื่อมลงหลังจากสมัยของพระเมืองแก้วเป็นต้นมา สอดคล้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในระยเวลานี้ จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2101 อาณาจักรล้านนาที่ตกอยู่ใต้การปกครองของพม่า และพม่าได้ปกครองอยู่เป็นเวลากว่า 200 ปี ในช่วงระยะเวลานี้การสร้างงานศิลปะยังคงมีการทำสืบทอดกันมา แต่รูปแบบไม่ดีเท่าระยะที่เจริญสูงสุด ลักษณะพระพุทธรูประยะหลังนี้ จึงเป็นแบบท้องถิ่นมากยิ่งขึ้นพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยาซึ่งเริ่มต้นขึ้นมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 จนกระทั่งเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในราวพุทธศตวรรษที่ 21 และเริ่มเสื่อมตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 22 นั้น คงมาสิ้นสุดลงในคราวที่ชาวเมืองพะเยาอพยพผู้คนไปร่วมกันสู้ศึกพม่าที่ลำปางในปี พ.ศ. 2330 เมืองพะเยาถูกทิ้งร้างเป็นเวลาถึง 56 ปี

พีรัช ลิขิตสมบุรณ์ (2548) สารนิพนธ์ที่ศึกษารูปแบบและคติความเชื่อของการสร้างพระพุทธรูปนาคปรกที่มีมาแต่อดีตโดยศึกษาเรื่องราวพุทธประวัติตอนสัตว์ตมมหาสถาน ซึ่งเกิดในสัปดาห์ที่ 6 หลังพระพุทธองค์ตรัสรู้ จึงเป็นที่มาของการสร้างพระพุทธรูปนาคปรก ผู้วิจัยศึกษารูปแบบในหลายศิลปะเช่น ศิลปะอินเดีย ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างพระพุทธรูปนาคปรก ตั้งแต่ยุคแรก และผ่านมายังศิลปะต่างๆในเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะศิลปะในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่หลายช่วงสมัยจวบจนกระทั่งในสมัยปัจจุบัน ทั้งนี้ได้เน้นแนวทางในการสร้างพระพุทธรูปนาคปรกที่เกี่ยวข้องกับการหล่อโลหะและการสลักหินซึ่งปรากฏการคลี่คลายรูปแบบและคติความเชื่อที่มีการเปลี่ยนแปลงไป สำหรับงานหล่อโลหะมีรูปแบบและขั้นตอนในการทำที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ซึ่งในอดีตเป็นงานหล่อแบบโบราณ แต่ในปัจจุบันเป็นงานหล่อแบบอัดพิมพ์และนำมาเชื่อมประกอบกัน ทั้งนี้การสร้างพระพุทธรูปดังกล่าวนิยมงานพุทธศิลป์แบบสุโขทัยเพราะมีรูปแบบที่สวยงาม อ่อนช้อย และเป็นที่ต้องสั่งทำของลูกค้ำ ส่วนพระพุทธรูปนาคปรกงานสลักหินยังคงนิยมสร้างตามรูปแบบที่ปรากฏตั้งแต่ครั้งอดีต โดยเฉพาะงานพุทธศิลป์ศิลปะแบบลพบุรี ซึ่งเป็นที่นิยมของลูกค้ำชาวต่างชาติ เน้นเป็นงานประดับมากกว่าการสร้างเพื่อถวายวัด อย่างไรก็ตาม ผลที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้แสดงแบบอย่างทางศิลปะที่ปรากฏในอดีตและคลี่คลายการสร้างเป็นของตนเองในปัจจุบัน ทั้งนี้เกิดจากการสนองตอบความต้องการของลูกค้ำอีกทั้งทราบถึงองค์ประกอบทางด้านธุรกิจ รวมถึงขั้นตอนในการผลิต ตลอดจนช่องทางการตลาดของผู้ประกอบการและลูกค้ำกลุ่มเป้าหมายในการสั่งทำ

วิริยา อุทธิเสน (2546) การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง โดยศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่พบในเมืองโบราณทั้ง 4 แห่ง ในบริเวณลุ่มน้ำชีตอนกลาง คือเมืองจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมืองกันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และเมืองไพร อำเภอสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ทั้งนี้เพื่อให้ทราบถึงรูปแบบและคติความเชื่อในการสร้างพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีในลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางว่าได้รับอิทธิพลจากแหล่งใดบ้างตลอดจนความแพร่หลายของพระพิมพ์เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในบริเวณ

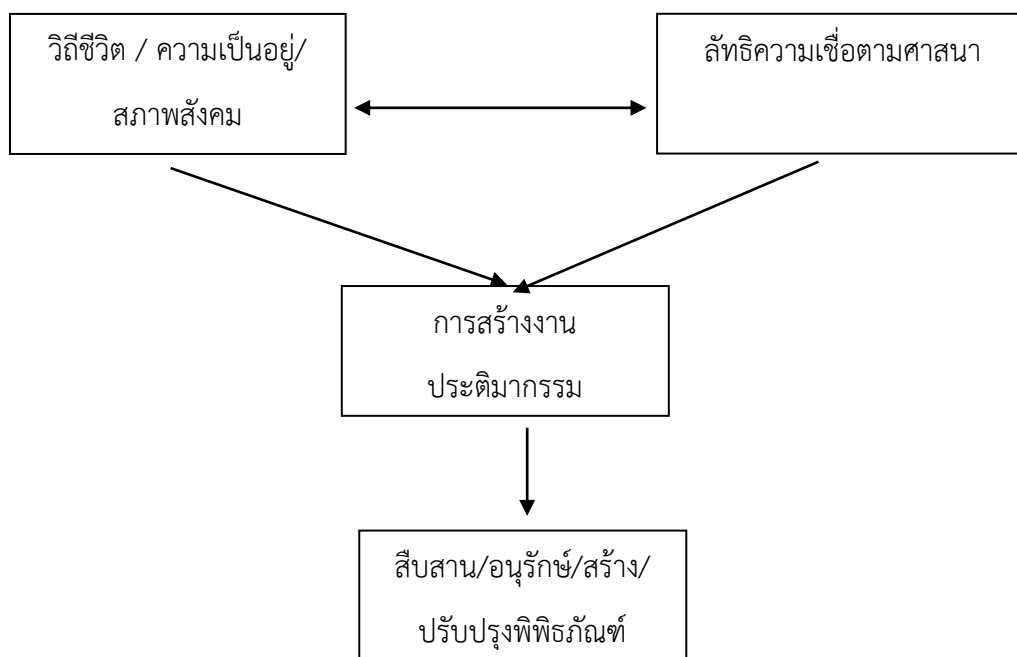
ลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางและชุมชนอื่นจากการศึกษาพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีในเมืองโบราณทั้ง 4 เมือง สามารถจัดกลุ่มพระพิมพ์ได้ 8 กลุ่มคือ 1) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางยมกปาฏิหาริย์ 2) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ 3) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางนาคปรก 4) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางประทับยืน 5) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางวิตรรกะมูทรา 6) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางอภัยมูทรา 7) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผากลุ่มพระแผง 8) กลุ่มพระโพธิสัตว์พระพิมพ์ดินเผาที่พบในชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในลุ่มน้ำชีตอนกลางแห่งนี้ ในรูปแบบศิลปะมาจากศิลปะทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยที่แผ่เข้ามาในราวพุทธศตวรรษที่ 13 และผสมผสานกับรูปแบบแบบเขมรและแบบท้องถิ่นจนบางพิมพ์เกิดเป็นเฉพาะของท้องถิ่นเอง คติในการสร้างพระพิมพ์เหล่านี้ก็มีเป็นคติจากพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน แต่มีความนิยมในการนับถือแบบเถรวาทเป็นหลัก ซึ่งคล้ายกับวัฒนธรรมทวารวดีในลุ่มน้ำเจ้าพระยา พระพิมพ์เหล่านี้มีอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 ซึ่งภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ 16 นี้เอง รูปแบบการทำพระพิมพ์สมัยทวารวดีในลุ่มน้ำชีตอนกลางก็ได้หายไป เนื่องจากอิทธิพลของวัฒนธรรมแบบเขมรที่เข้ามาอย่างชัดเจนเป็นผลให้วัฒนธรรมทวารวดีเสื่อมลง และพบว่าพระพิมพ์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมานั้น เป็นพระพิมพ์ที่ทำจากสำริด และมีคติการทำที่มาจากพุทธศาสนานิกายมหายานอย่างชัดเจน ส่วนจุดประสงค์การทำพระพิมพ์ก็เพื่อ เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลอย่างหนึ่ง การทำพระพิมพ์นั้นก็เพื่อเป็นสื่อในการอนุโมทนาขอผลบุญและอุทิศส่วนกุศลให้บังเกิดผลไปตามจุดประสงค์ที่ผู้ทำขึ้นนั้นได้หวังไว้ โดยการนำไปอุทิศให้กับการสร้างศาสนาสถานคือ เจดีย์ต่างๆ คล้ายกับพระพิมพ์ดินเผาแบบทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยที่มีคติการสร้างเพื่อสืบพระศาสนา

Howard (1982) ได้ศึกษาเกี่ยวกับโมณฑิพของพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นตามแนวจักรวาลวิทยา วัตถุประสงค์ คือ กำหนดลักษณะของพระพุทธรูปทั้งจิตรกรรมและประติมากรรมในจักรวาลวิทยา นำเสนอในแนวพุทธลักษณะของพระพุทธรูปทั้งหมดที่ปรากฏอยู่ใน Free Gallery Art ที่กรุงวอชิงตันดี. ซี. เป็นศิลปะของราชวงศ์สุ่ย โดยพระพุทธรูปดังกล่าวสัมพันธ์กับงานศิลปะทั้ง 6 ราชวงศ์ของจีน ที่เชื่อมโยงด้วยความเป็นศูนย์กลางของเอเชีย โดยการสำรวจการแพร่กระจายไปยังญี่ปุ่น ในงานนี้ดำเนินการตามแนวทางของประติมาวิทยาของพระพุทธรูป และพิจารณาถึงภาพสะท้อนของรูปแบบของการแพร่หลายของงานที่มีข้อมูลทางประวัติศาสตร์ แต่ความเป็นนามธรรมของความเชื่อทางศาสนา ดังนั้น แหล่งตำราที่ใช้จึงมีการพิจารณาถึงประเด็นความจริงที่สุดของพระพุทธรูป สำหรับจุดประสงค์ต้องมีการวิเคราะห์ตัวอย่าง รมัตระวัง และเปรียบเทียบในส่วนของ Dirghama หรือจักรวาลวิทยาตามแนวคิดของสูตร (Sutra) และอวาตารมสกาสูตร (Avatamsaka Sutra) ส่วนปัจจัยอื่นในการสืบสวนพระพุทธรูป คือ แนวคิดทางจักรวาลของพระพุทธรูปที่เกิดจากภาพจิตรกรรมและต่อมาจึงปรากฏในงานประติมากรรม ภาพเขียนแรกในเอเชียกลางและ Tun Huang จักรวาลวิทยาของพุทธเติมเต็มไปโดยการนำเสนอของนักเขียนคนอื่นๆ ทั้งหมดที่มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของพระศากยุมุณี ดังนั้น ประติมากรรมของจักรวาลวิทยาพุทธจึงกลายมาเป็นการสังเคราะห์และ

ตีความงานเขียน ข้อสรุปของจักรวาลวิทยาแบบพุทธ คือ ศากยมนี้อันพบความเป็นไปได้ของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของไวโรคานา (Vairocana) มีการจัดการและมีการอุทิศบูชาในราชวงศ์ทั้ง 6 ของจีน ในด้านพุทธศาสนา เป็นการตรวจสอบอย่างละเอียด อย่างระมัดระวัง และพบว่าเป็นสิ่งที่ไม่สามารถยืนยันได้ด้วยหลักฐานได้ จากการระบุลักษณะของงานวิจัยที่มีการปรับปรุงใหม่ของประเทศญี่ปุ่นในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ซึ่งระบุเป็นพระพุทธรูปเจ้าไวโรคานา (Vairocana) ที่บรรยายในแบบอวตารมสกาสูตร (Avatamsaka Sutra) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่มีแนวคิดด้านจักรวาลวิทยาในพุทธลักษณะที่มีการแบ่งภาค

6. กรอบแนวคิดในการวิจัย

ลัทธิความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรม จะสะท้อนออกมาผ่านผลงานด้านศิลปกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานด้านประติมากรรม ซึ่งเป็นนับว่าเป็นผลงานที่จะบอกผ่านเรื่องเล่าในอดีตสู่ปัจจุบัน อันเป็นแหล่งมรดกทางความรู้ที่ทรงคุณค่าควรแก่การรักษาและอนุรักษ์ ดังนั้น การศึกษาผลงานด้านพุทธประติมากรรมยุคทวารวดีทำให้ทราบถึงความเชื่อตามวัฒนธรรมและความเชื่อตามศาสนาในยุคทวารวดี ซึ่งเป็นวัฒนธรรมโบราณที่พบเห็นทั่วไปในจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งเป็นองค์ความรู้เชิงวิชาการที่สำคัญที่สามารถนำมาใช้สร้างหรือปรับปรุงพิพิธภัณฑ์เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ได้

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง“แนวทางการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี” เป็นทั้งงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยได้แบ่งวิธีดำเนินการวิจัยเป็นขั้นตอน ดังนี้

การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าประวัติความเป็นมาของบริเวณพื้นที่ที่พบอารยธรรมของอาณาจักรทวารวดี ในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ตำนาน พงศาวดาร จารึก เรื่องเล่า และการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับความเชื่อทางวัฒนธรรมอีสาน โดยเฉพาะในพื้นที่ของชุมชนที่เป็นหน่วยวิเคราะห์หลักของการวิจัย ประกอบไปด้วยอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม โดยวิธีการสำรวจ สัมภาษณ์ และสังเกต

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ซึ่งมีขอบเขตการศึกษาค้นคว้าเสนอการตีความผลงานด้านประติมากรรมโดยเป็นการศึกษาหลักฐานทางความเชื่อที่สะท้อนให้เห็นมิติทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคทวารวดี และรูปแบบศิลปกรรมของพุทธประติมากรรมที่ถูกสร้างขึ้นตามความเชื่อลัทธิทางศาสนาและประติมานวิทยา

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อนำเสนอการตีความผลงานด้านประติมากรรมโดยเป็นการศึกษาหลักฐานทางความเชื่อที่สะท้อนให้เห็นมิติทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคทวารวดี และรูปแบบศิลปกรรมของพุทธประติมากรรมที่ถูกสร้างขึ้นตามความเชื่อลัทธิทางศาสนาและประติมานวิทยา จากชิ้นงานประติมากรรมโบราณยุคทวารวดีที่พบในจังหวัดมหาสารคามและบางส่วนของจังหวัดกาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด และขอนแก่น ที่เชื่อว่าเป็นเส้นทางวัฒนธรรมทวารวดีในยุคเดียวกัน

หลักฐานที่จะแสดงในการวิจัยครั้งนี้ ในส่วนของมิติทางสังคมและวัฒนธรรม คือ

ตำนาน พงศาวดาร และบันทึกพื้นบ้าน ส่วนตัวแบบงานประติมากรรมที่ทำการวิจัย คือ พระธาตุ พระพุทธรูป พระพิมพ์ เป็นต้น โดยทั้งหมดจะทำการตีความประติมานวิทยา เพื่อนำไปสู่การศึกษาในส่วนของกรอบแนวทางในการแสดงผลงานด้านพุทธประติมากรรมยุคทวารวดีที่ค้นพบ รวมทั้งประวัติความเป็นมาของชิ้นงานประติมากรรม และความเชื่อจากการตีความของชิ้นงานประติมากรรมนั้นๆ เพื่อเป็นแนวทางในการออกแบบพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ของเมืองมหาสารคามต่อไป

7.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ที่ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ในการวิจัยในครั้งนี้ ดังนี้

พื้นที่การวิจัยเส้นทางวัฒนธรรมทวารวดี ประกอบไปด้วย เมืองคันธารวิสัย ตำบล

คันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม แต่ในการศึกษาครั้งนี้จะใช้การเปรียบเทียบเทียบเคียงกับพื้นที่อาณาจักรทวารวดีอีสานเพื่อวิเคราะห์เส้นทางอารยธรรมร่วมกับพื้นที่บริเวณ เมืองโบราณดงเมืองแอม ตำบลดงเมืองแอม อำเภอเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น เมืองโบราณบ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม เมืองนครจำปาศรี ตำบลสันตริันธ์ อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม เมืองฟ้าแดดสงยาง ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และเมืองไพร บ้านเมืองไพร อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

การเลือกพื้นที่ของการวิจัยใช้อำเภอกันทรวิชัยเป็นหลักในส่วนของ การอนุรักษ์ ตึในลักษณะของประติมากรรม ผู้วิจัยเลือกพื้นที่เพิ่มเติมโดยใช้การเลือกแบบเจาะจง เหตุผลที่เลือกพื้นที่นี้เพราะซึ่งแต่ละจังหวัดนั้นจะมีชุมชนที่เป็นเมืองโบราณ อันสะท้อนให้เห็นถึงเส้นทางของวัฒนธรรมทวารวดีในยุคเดียวกัน

7.3 ขอบเขตด้านประชากร

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกพื้นที่การวิจัยในภาคอีสานจาก 4 จังหวัด คือ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยเลือกพื้นที่การวิจัยและหน่วยในการวิเคราะห์ในระดับชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชน มี ผลงานประติมากรรมโบราณ ประวัติความเป็นมา สภาพสังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับวัฒนธรรมยุคทวารวดี ซึ่งบริบทพื้นที่การวิจัย ผู้ศึกษาได้เลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยใช้กลุ่มเป้าหมายเป็นรายบุคคลเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

กลุ่มผู้รู้ (Key Informants) ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่ให้ข้อมูลในเชิงลึกและสำคัญเกี่ยวกับประติมากรรม วัฒนธรรม ความเชื่อ และวัฒนธรรมยุคทวารวดี และเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง คือ กลุ่มผู้นำศาสนา กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้นำชุมชน และ นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ จำนวน 20 คน

กลุ่มประชาชนทั่วไป (General Informants) ได้แก่ ชาวบ้านทั้งชายและหญิงที่มีภูมิลำเนาในชุมชนที่เป็นพื้นที่วิจัย 6 ชุมชน ชุมชนละ 5 คน รวมจำนวน 30 คน

การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย

ผู้ให้ข้อมูล การศึกษาครั้งนี้ได้เลือกศึกษาโดยการให้ความสำคัญกับชุมชนดังนี้ ผู้ให้ข้อมูลหลักจึงเป็นข้อมูลที่ได้มาจากชาวบ้านในชุมชนในพื้นที่วิจัยเป็นหลัก ส่วนอีกกลุ่มหนึ่ง คือ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ศิลปกรรมโบราณ ซึ่งหลังจากการศึกษาข้อมูลจากชุมชนแล้ว จะมีการเก็บข้อมูลจากเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ ประกอบไปด้วยสถาบันการศึกษา หน่วยการปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อวิเคราะห์แนวทางในการอนุรักษ์

ขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ผู้วิจัยได้ทำการขออนุมัติงบประมาณสนับสนุนการทำวิจัยจากงบประมาณบำรุงการศึกษา (บกศ.) ประจำปีงบประมาณ 2561 จากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
2. ผู้วิจัยได้ขอความอนุเคราะห์ในการลงเก็บข้อมูลในพื้นที่ขอบเขตการวิจัย
3. ผู้วิจัยได้นำเค้าโครงการวิจัยฉบับสมบูรณ์ คำชี้แจงเพื่ออธิบายการวิจัยแก่กลุ่มเป้าหมายและใบแสดงความยินยอมให้ทำการวิจัย เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลให้กับพื้นที่ของการวิจัย เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้พิจารณาหลักเกณฑ์และวิธีปฏิบัติ
4. ผู้วิจัยได้รับการอนุญาตในการเก็บข้อมูล พร้อมทั้งกำหนดวันเวลาและกิจกรรมที่ผู้วิจัยสามารถมีส่วนร่วมได้
5. ผู้วิจัยได้ทำความรู้จักกับกลุ่มเป้าหมายก่อนในเบื้องต้น โดยผ่านผู้ใหญ่บ้าน
6. ผู้วิจัยได้แนะนำตัว พร้อมทั้งอธิบายวัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลต่อกลุ่มเป้าหมาย และการนัดพบเพื่อสัมภาษณ์ครั้งต่อไป โดยให้อิสระกลุ่มเป้าหมายที่ตัดสินใจด้วยตนเองในการเข้าร่วมการวิจัย
7. เริ่มทำการวิจัย เมื่อกลุ่มเป้าหมายแสดงความยินดีในการเข้าร่วมการวิจัย และได้ลงลายมือชื่อในใบแสดงความยินยอมให้ความร่วมมือในการวิจัยหรือแสดงความยินยอมด้วยวาจา
8. สร้างสัมพันธภาพและความไว้วางใจ ระหว่างผู้วิจัยกับกลุ่มเป้าหมายตามความเป็นจริง
9. สัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย ตามแนวทางการสัมภาษณ์ โดยมีผู้วิจัยเป็นเครื่องมือหลักของการวิจัย
11. หลังจากการสัมภาษณ์ในแต่ละครั้ง ได้มีการถอดเทปบันทึกเสียงเพื่อทบทวนข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (ในกรณีที่กลุ่มเป้าหมายอนุญาตให้มีการบันทึกเสียงได้) เพื่อค้นหาข้อมูลที่ยังไม่สมบูรณ์รวมทั้งได้มีการจดบันทึกสิ่งต่างๆ ที่ได้พบเห็นในระหว่างการสัมภาษณ์ การไปเยี่ยมครอบครัว เพื่อเป็นการสะท้อนความคิดและตั้งข้อสังเกตจากข้อมูลที่ได้มา ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลไปพร้อมกับการเขียนความสัมพันธ์กับข้อมูลที่ได้กับกรอบแนวคิดในการวิจัย และเพื่อเป็นการกำหนดแนวคำถามในการสัมภาษณ์ครั้งต่อไป ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางในการเก็บข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงชัดเจนครบถ้วน

การสร้างควมไว้วางใจ

การสร้างควมไว้วางใจระหว่างผู้วิจัย กับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้มีการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ผู้วิจัยได้คำนึงถึงปฏิสัมพันธ์ที่จะเกิดขึ้นระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มเป้าหมายตลอดเวลาระยะของการทำวิจัย ผู้วิจัยได้แนะนำตนเองให้กลุ่มเป้าหมายได้รับทราบถึงวัตถุประสงค์ในการลงพื้นที่วิจัยในแต่ละครั้ง ซึ่ง

ในการนี้กลุ่มเป้าหมายบางคนมีความยินดีที่จะให้ผู้วิจัยได้รู้จักครอบครัวของตนเอง ซึ่งผู้วิจัยได้ไปเยี่ยมบ้านเพื่อทำความรู้จักกับสมาชิกในครอบครัวของกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้ทำการแนะนำตัวพร้อมทั้งขอบเขตของการวิจัยให้กับสมาชิกในครอบครัวของกลุ่มเป้าหมายทราบ ซึ่งสมาชิกในครอบครัวของกลุ่มเป้าหมายให้ความยินดีในการเข้าร่วมการวิจัยโดยแสดงความยินยอมด้วยวาจา ซึ่งผู้วิจัยให้ความอิสระในการยินยอมเข้าร่วมการวิจัยโดยไม่จำเป็นต้องลงลายมือชื่อในเอกสารใบแสดงความยินยอม ซึ่งผู้วิจัยได้ปฏิบัติตามแนวทางการพิทักษ์สิทธิ์ของผู้ที่ให้ข้อมูลเบื้องต้นและพัฒนาอย่างต่อเนื่องตลอดกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูล โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจ การเปิดเผยข้อมูลตนเองในฐานะของผู้วิจัยที่อยู่ในระหว่างการทำวิจัย การรับรู้เป้าหมายของการวิจัยร่วมกัน โดยบอกให้กลุ่มเป้าหมายทราบถึงประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากผลการวิจัยเสมอ

การสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ เริ่มต้นจากการสร้างสัมพันธภาพระหว่างผู้วิจัยและกลุ่มเป้าหมาย การสัมภาษณ์ต้องมีศาสตร์และศิลป์ในการตั้งคำถาม รวมถึงต้องมีความตั้งใจในการฟังอย่างมีสมาธิ ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้ภาษากลางในการสัมภาษณ์และในบางครั้งผู้วิจัยได้ใช้ภาษาท้องถิ่นอีสานในการพูดคุยกับกลุ่มเป้าหมาย ในการพูดคุยผู้วิจัยพยายามให้การสนทนาเป็นไปตามธรรมชาติด้วยความเป็นกันเอง แต่ผู้วิจัยก็มีเป้าหมายที่เฉพาะเจาะจงในการสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลเป็นไปตามกรอบแนวคิดของการวิจัย โดยทุกครั้งที่การสัมภาษณ์เป็นการสัมภาษณ์หรือการพูดคุยแบบเปิดกว้าง ไม่เร่งรัดที่ถามคำถามที่เจาะลึก และในการสัมภาษณ์ได้ยึดแบบสัมภาษณ์เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์เพื่อไม่ให้เกิดการหลงประเด็นที่จะทำการวิจัย ผู้วิจัยไม่เคร่งครัดให้ทุกคำถามที่ต้องเป็นไปตามนั้น ทั้งนี้เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายสามารถให้ข้อมูลได้ตามสะดวกใจเป็นอิสระและเป็นธรรมชาติ การสัมภาษณ์นั้นผู้วิจัยไม่ระบุเวลาเป็นที่แน่นอนทั้งนี้ขึ้นอยู่กับข้อมูลที่ได้และความสะดวกในการเล่าประสบการณ์ของตนเองของกลุ่มเป้าหมาย ในการสัมภาษณ์บางครั้งครอบครัวของกลุ่มเป้าหมายจะเข้าร่วมให้ข้อมูลด้วย และมีบรรยากาศที่สนุกสนานผสมกับบรรยากาศที่เศร้า ในบางประเด็นแต่โดยภาพรวมการให้ข้อมูลเป็นไปด้วยความราบรื่น ในบางประเด็นที่ผู้วิจัยเห็นว่ามีความท้าทายและน่าสนใจ ผู้วิจัยได้ทำการติดต่อมาขอสัมภาษณ์อีกหลายครั้งจนได้ข้อมูลที่ครบถ้วนและสมบูรณ์ ในการสัมภาษณ์ทุกครั้งผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญในการรักษาความลับ เช่นในบางประเด็นที่กลุ่มเป้าหมายต้องการที่จะให้ข้อมูลตามลำพัง ผู้วิจัยได้ให้เล่าเรื่องตามลำพังกับผู้วิจัยสองต่อสองเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายสามารถให้ข้อมูลได้เต็มที่ โดยผู้วิจัยมีการสังเกตท่าทางและความกระตือรือร้นในการให้ข้อมูลของกลุ่มเป้าหมายตลอดเวลา

การสังเกต

ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคของการสังเกตเพื่อช่วยในการค้นหา และช่วยในการประเมินข้อมูลในระหว่างการสัมภาษณ์ เพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลของกลุ่มเป้าหมายแต่ละคน โดยมุ่งไปที่

ปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มเป้าหมายกับบุคคลอื่น ซึ่งผู้วิจัยใช้ทั้งเทคนิคของการของการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยในระยะแรกผู้วิจัยใช้การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ในขณะที่กลุ่มเป้าหมายอยู่สถานศึกษา ซึ่งผู้วิจัยยังไม่เข้าไปร่วมหรือเกี่ยวข้องในกิจกรรมใด ๆ ในระยะต่อมาผู้วิจัยได้ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมเมื่อมีโอกาส เช่น การเข้าร่วมกิจกรรมการให้ความรู้ด้านการปั่นหม้อ ต่อนักศึกษาที่มาดูงานที่พื้นที่วิจัย ในขณะที่ผู้วิจัยทำกิจกรรมดังกล่าวได้มีการสังเกตปฏิสัมพันธ์ และพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมายที่มีต่อตนเอง และต่อสังคมด้วย

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลตลอดระยะเวลาการเก็บรวบรวมข้อมูล กล่าวคือ ภายหลังจากการเก็บข้อมูลจะมีการถอดเทป มีการสรุปข้อมูลจากการจดบันทึกภาคสนาม มีการให้รหัสของข้อมูล (coding) เพื่อจัดระบบของหัวข้อ (topic categories) จำแนกหมวดหมู่ของข้อมูล (theme cluster) และมีการค้นหาสิ่งที่ยังไม่สมบูรณ์ เพื่อวางแผนในการสัมภาษณ์เก็บข้อมูลครั้งต่อไปเพื่อค้นหาความสัมพันธ์ของข้อมูล อันนำมาสู่ความสัมพันธ์ของสิ่งที่ศึกษากับระดับความสัมพันธ์ระหว่างเงื่อนไข ความหมาย และกระบวนการโดยจะให้รหัสของข้อมูลเป็นหลักสำคัญ กล่าวคือเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการย่อยข้อมูลเป็นส่วนๆ แล้วให้นิยามหรือกำหนดกรอบแนวคิด จากนั้นนำข้อมูลกลับเข้าด้วยกันเป็นแนวทางใหม่ เพื่อดูสาเหตุหรือเงื่อนไขว่ามีอะไรบ้างในข้อมูลที่พบ แล้วนำมาพิจารณาวิเคราะห์หาส่วนที่เป็นแกนของข้อมูล รวมทั้งพิจารณาเงื่อนไขภายใต้สถานการณ์นั้นๆ ที่ทำให้เกิดผลตามมา ซึ่งในการวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้การเปรียบเทียบ โดยผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการจดบันทึก พร้อมกับการจำแนกหมวดหมู่ของข้อมูลเรียบร้อยแล้วนำมาเปรียบเทียบในความเหมือนและความแตกต่างในด้านคุณภาพหรือในด้านคุณสมบัติของข้อมูล เพื่อสร้างข้อสรุปที่เป็นลักษณะร่วมและแตกต่างของข้อมูลชุดนั้นจนกระทั่งได้แก่นของข้อมูล (core category) ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบนั้นมี 2 วิธี คือ การเปรียบเทียบ (making comparison) และการตั้งคำถาม (asking questions) ในการวิเคราะห์ข้อมูลจะนำบันทึกและโครงร่างความสัมพันธ์ที่วิเคราะห์ควบคู่ไปกับการให้รหัสข้อมูล

จริยธรรมในการวิจัย

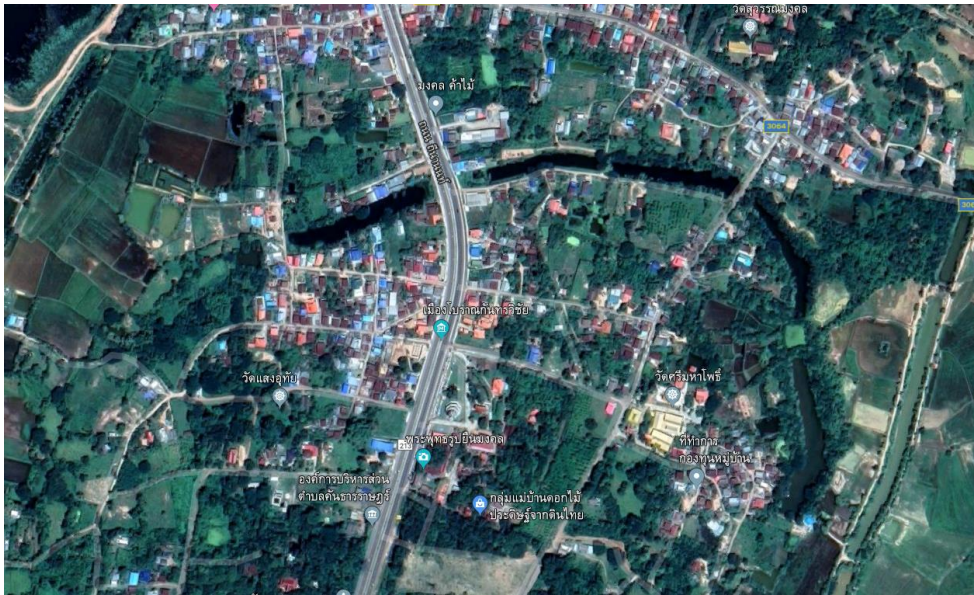
ในการวิจัยผู้วิจัยได้ปฏิบัติตามหลักจริยธรรมการวิจัยอย่างเคร่งครัด ตลอดจนถึงกระบวนการวิจัยโดยเค้าโครงการวิจัยได้ผ่านการอนุมัติ และจัดสรรงบประมาณสนับสนุนการทำวิจัยจาก งบประมาณการศึกษา (บคศ.) ปี 2561 จากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม และก่อนที่ผู้วิจัยจะเริ่มดำเนินการวิจัย และในการดำเนินการเก็บข้อมูลกับกลุ่มเป้าหมายผู้วิจัยได้ดำเนินการโดยมีการใช้ใบยินยอมที่เป็น

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยชนิดที่มีการลงลายมือชื่อ (written informed consent) ซึ่งจะมีรายละเอียดของการแสดงความยินยอม และคำชี้แจงในการวิจัยเพื่ออธิบายวัตถุประสงค์ของการวิจัยให้แก่กลุ่มเป้าหมาย เพื่อป้องกันผลกระทบต่อสภาพจิตใจ และวิถีในการดำรงชีวิตประจำวันของผู้ให้ข้อมูล โดยระหว่างที่มีการรวบรวมข้อมูลนั้น ผู้ให้ข้อมูลมีสิทธิ์ที่จะไม่ตอบคำถามที่ไม่ต้องการจะตอบ และสามารถยุติการเก็บรวบรวมข้อมูลในขณะนั้นได้ หากผู้ให้ข้อมูลมีความอึดอัดใจ และสามารถถอนตัวออกจากการเป็นกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยได้ทุกเมื่อ อีกทั้งในการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้นมีการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลหลาย ๆ คนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย โดยผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลที่ได้เป็นความลับ ซึ่งในการวิจัยนี้มีเพียงผู้วิจัยเท่านั้นที่ทราบข้อมูล และในการเผยแพร่ผลงานวิจัยโดยการตีพิมพ์ในวารสารทางวิชาการและการนำเสนอบนเวทีวิชาการทั้งในระดับชาติและนานาชาตินั้น ไม่มีการระบุชื่อของผู้ให้ข้อมูลไม่ว่ากรณีใด ๆ และเทปบันทึกเสียงที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลได้ถูกทำลายเมื่อสิ้นสุดการวิเคราะห์ข้อมูล หากระหว่างการวิจัยเกิดผลกระทบต่อจิตใจต่อผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยได้ทำการดูแลสภาพจิตใจของผู้ที่ให้ข้อมูล หรือทำการส่งต่อการรักษาจนกระทั่งสภาพจิตใจของผู้ให้ข้อมูลนั้นกลับมาสู่ภาวะปกติ

บทที่ 4 ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง“แนวทางการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี” เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีผลการวิจัยดังนี้

1. บริบทอำเภอแก่งทรซีสัย : พัฒนาการจากอดีตถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 4.1 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงพื้นที่เมืองโบราณบริเวณอำเภอแก่งทรซีสัย

ประวัติความเป็นมา

อำเภอแก่งทรซีสัยเดิมเป็นเมืองเก่ามาแต่โบราณชื่อ “เมืองกันทาง” ต่อมาเมื่อเจ้าเมืองปกครองเป็นอิสระ จึงเปลี่ยนชื่อเมืองใหม่ว่า “เมืองคันธาราษราช” ตามพงศาวดารกล่าวว่า เมืองคันธาราษราช ตั้งขึ้นเมื่อปีมะเส็ง จุลศักราช 147 (พ.ศ. 1328) มีเจ้าผู้ครองเมืองผลัดเปลี่ยนสืบต่อกันมาหลายยุคสมัยจนถึงสมัยท้าวลินจงได้เกิดเรื่องราวที่เศร้าสลดใจ ตามบันทึกประวัติศาสตร์เมืองกันทรวิชัยในข้อมูลสารสนเทศพื้นถิ่นอีสานได้เล่าถึงความเป็นมาของเมืองโบราณว่า เดิมนั้นการปกครองเมืองตกอยู่ภายใต้การปกครองของท้าวลินจง แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปท้าวลินจง ถูกท้าวลิ้นทองบุตรชาย ซึ่งเป็นผู้มีใจโหดร้ายทารุณ จับบิดาขังทรมานจนเสียชีวิต ท้าวลิ้นทองได้ครองเมืองสืบต่อมาแต่หาความสุขความเจริญไม่ได้เนื่องจากถูกบิดาสาบแช่งไว้ ในที่สุดเมืองคันธาราษราชก็ถึงกาลอวสาน กลายเป็นเมืองร้างมาอีกช้านานประมาณ 1,089 ปี

ต่อมาเมื่อรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ราวปี พ.ศ.2417 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ตั้งบ้านกันทางร้างเป็นเมือง “กันทรวิชัย” และตั้งพระปทุมวิเศษ (คำมูล) เป็นเจ้าเมือง ขึ้นตรงต่อเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2443 ยุบเมืองกันทรวิชัย เป็นอำเภอ ชื่อว่า อำเภอกันทรวิชัย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2456 ได้มีการโอนอำเภอกันทรวิชัย จาก เมืองกาฬสินธุ์ มาขึ้นกับ จังหวัดมหาสารคาม และเมื่อ พ.ศ. 2458 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอจากที่เดิมมาสร้างใหม่ที่บ้านโคกพระ จากนั้นเมื่อ พ.ศ. 2460 เปลี่ยนชื่อ อำเภอกันทรวิชัย เป็นอำเภอ โคกพระ และ พ.ศ. 2482 เปลี่ยนชื่ออำเภอโคกพระ เป็นอำเภอ กันทรวิชัย ตามเดิมจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 4.2 แผนที่อำเภอกันทรวิชัย

อ้างอิงจาก <http://kantharawichai.maharakham.doae.go.th/home.html>

คำขวัญอำเภอ

กันทรวิชัยเมืองพระ สระบัวคู่บ้าน การเกษตรฟูเฟื่อง พลเมืองอยู่เป็นสุข

อำเภอกันทรวิชัย เป็นอำเภอหนึ่งในจำนวน 13 อำเภอ ของจังหวัดมหาสารคาม ที่ว่าการอำเภออยู่ห่างจากจังหวัดระยะทาง 16 กิโลเมตร โดยไปตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 213 มหาสารคาม-กาฬสินธุ์ มีพื้นที่ทั้งหมด 412 ตารางกิโลเมตร เป็นเนื้อที่ในเขตเทศบาลตำบลโคกพระ 3.66 ตารางกิโลเมตร

อาณาเขต

ทิศเหนือ ติดต่อกับ อำเภอขามเฒ่า อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดกาฬสินธุ์
 ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
 ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอกลาไสย กิ่งอำเภอฆ้องชัย จังหวัดกาฬสินธุ์
 ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอโกสุมพิสัย อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม

สภาพภูมิประเทศ

อำเภอกันทรวิชัย มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบไม่มีภูเขา บริเวณที่ตั้งของตัวเมืองกันทรวิชัยเป็นที่ดอนสูงกว่าบริเวณอื่น ๆ และจะลาดเอียงลงไปทางทิศใต้ถึงบริเวณลุ่มน้ำชี ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลัก และเป็นอาณาเขตทางตอนใต้ มีความยาว 30 กิโลเมตร มีพื้นที่เป็นป่าโปร่ง คิดเป็นร้อยละ 10.85

สภาพภูมิอากาศ

อำเภอกันทรวิชัย มีลักษณะภูมิอากาศแบบมรสุม อากาศแห้งแล้งในฤดูร้อน และฤดูหนาว ในฤดูฝนมีฝนตกชุก อุณหภูมิเฉลี่ย 28 องศาเซลเซียส โดยจะแบ่งช่วงฤดูกาลในแต่ละเดือนได้ ดังนี้

- ฤดูร้อนอยู่ระหว่าง เดือนกุมภาพันธ์ -เดือนเมษายน
- ฤดูฝนอยู่ใน ช่วงเดือนสิงหาคม -เดือนกันยายน
- ฤดูหนาวอยู่ระหว่างเดือนพฤศจิกายน - เดือนมกราคม

การเมืองการปกครอง

จำนวนประชากร

จำนวนประชากรรวมทั้งสิ้น 84,934 คน เป็นชาย 40,235 คน เป็นหญิง 44,699 คน (ข้อมูลประชากร ณ เดือน กรกฎาคม 2560)

จำนวนหมู่บ้านทั้งหมด 183 หมู่บ้าน

จำนวนครัวเรือน 23,912 ครัวเรือน

จำนวนตำบล 10 ตำบล

จำนวนเทศบาล 3 แห่ง

จำนวนองค์การบริหารส่วนตำบล 8 แห่ง

มีส่วนราชการสังกัดส่วนภูมิภาคจำนวน 14 หน่วยงาน ประกอบด้วย

1. ที่ทำการปกครองอำเภอกันทรวิชัย
2. สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกันทรวิชัย
3. สำนักงานที่ดินอำเภอกันทรวิชัยและสำนักงานที่ดินจังหวัดส่วนแยกกันทรวิชัย
4. สำนักงานเกษตรอำเภอกันทรวิชัย
5. สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ
6. โรงพยาบาลอำเภอกันทรวิชัย
7. สำนักงานสหกรณ์อำเภอกันทรวิชัย
8. ศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอกันทรวิชัย
9. หน่วยสวัสดิ์อำเภอกันทรวิชัย
10. สถานีตำรวจภูธรอำเภอกันทรวิชัย มีสถานีตำรวจภูธร ตำบล 3 ตำบล

ดังนี้

1. สถานีตำรวจภูธรตำบลเขาใหญ่
2. สถานีตำรวจภูธรตำบลนาสีนวน
3. สถานีตำรวจภูธรตำบลมะค่า
11. สำนักงานวัฒนธรรมอำเภอ

อำเภอกันทรวิชัย มีส่วนราชการที่ขึ้นตรงต่อส่วนกลางโดยตรงแต่มีที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอมี 4 หน่วยงาน ประกอบด้วย

1. โรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา 6 แห่ง
2. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
3. กลุ่มส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นอำเภอกันทรวิชัย
4. สำนักงานสรรพากรอำเภอพื้นที่กันทรวิชัย

คมนาคม

1. ทางหลวงแผ่นดินสายสำคัญที่สามารถเชื่อมต่อกับจังหวัดใกล้เคียง จำนวน 3 สาย ได้แก่
  1. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 213 สายมหาสารคาม – กาฬสินธุ์ (ถีนานนท์)
  2. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2188 สายกันทรวิชัย – เชียงยืน
  3. ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2203 สายบ้านคันธารราษฎร์ – บ้านมะค่า
2. ทางหลวงชนบท 7 สาย
3. ทางหลวงท้องถิ่น 144 สายการสาธารณสุขปโภคและสาธารณสุขปการ มีรายละเอียดดังนี้
  1. โทรศัพท์จำนวน 358 เลขหมาย

2. ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข 2 แห่ง ได้แก่
  - 2.1 ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขอำเภอกันทรวิชัย
  - 2.2 ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขมหาวิทยาลัยมหาสารคาม
3. สำนักงานการไฟฟ้าภูมิภาค 1 แห่ง
4. บ่อน้ำบาดาล 165 บ่อ
5. บ่อน้ำตื้น 419 บ่อ
6. ฝายน้ำล้น 13 แห่ง
7. สระน้ำ หนอง คลอง บึง ห้วย 191 แห่ง
8. ไฟฟ้า 183 หมู่บ้าน
9. ประปา ประปาส่วนภูมิภาคจำนวน 1 แห่ง ประปาหมู่บ้าน 83 แห่ง

เศรษฐกิจ

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพ มีรายละเอียดดังนี้

1. ครัวเรือนประกอบอาชีพมากกว่า 1 อาชีพ 13,861 ครัวเรือน
2. ครัวเรือนประกอบอาชีพอย่างเดียว 601 ครัวเรือน
3. อาชีพทำนาอย่างเดียว 502 ครัวเรือน
4. อาชีพค้าขาย 16 ครัวเรือน
5. อาชีพรับจ้าง 78 ครัวเรือน
6. อาชีพอื่น ๆ อย่างเดียว 6 ครัวเรือน

การเกษตร

ชาวอำเภอกันทรวิชัย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นส่วนใหญ่ รองลงมา ได้แก่ ทำไร่ ทำสวนผัก สวนยาง ปลูกไม้ยืนต้น การเกษตรแบบอื่น ๆ การทำเกษตรฤดูแล้ง และการเลี้ยงสัตว์ โดยมีรายละเอียดแต่ละอาชีพดังนี้

1. การทำนา หมู่บ้านที่มีพื้นที่ทำนาทั้งหมด 184,030 ไร่ จำนวนครัวเรือนที่ทำนาทั้งหมด 15,802 ครัวเรือน
2. การทำไร่ ครัวเรือนทำพืชไร่อายุสั้นทั้งหมด 270 ครัวเรือน พื้นที่ทำพืชไร่อายุสั้น 460 ไร่ ทำพืชไร่อายุยาว ครัวเรือนทำพืชไร่อายุยาวทุกชนิด 86 ครัวเรือน พื้นที่ทำพืชไร่อายุยาว 1,175 ไร่
3. การทำสวนผัก พื้นที่ทำสวนผักทั้งหมด 55 ไร่ จำนวนครัวเรือนที่ทำสวนผักทั้งหมด 65 ครัวเรือน
4. การทำสวนยาง พื้นที่ทำสวนยางทั้งหมด 60 ไร่ ครัวเรือนทำสวนยาง 4 ครัวเรือน
5. การปลูกไม้ยืนต้น พื้นที่ปลูกไม้ยืนต้น 88 ไร่ ครัวเรือนปลูกไม้ยืนต้นเพื่อขาย 13 ครัวเรือน

6. การทำกิจการเกษตรอื่น ครั้วเรือนที่ทำกิจการเกษตรอื่น ๆ 91 ครั้วเรือน โดยส่วนใหญ่จะเป็นการรวมกลุ่มกันและมีวิทยากรที่เชี่ยวชาญมาถ่ายทอดความรู้

7. การประมง ครั้วเรือนที่ทำการประมงน้ำจืด 17 ครั้วเรือน เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืด 100 ครั้วเรือนอุตสาหกรรมในครั้วเรือนและหัตถกรรม

อุตสาหกรรมในอำเภอกันทรวิชัย มีลักษณะเป็นโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็ก เป็นโรงงานเกี่ยวกับผลิตผลทางการเกษตร ได้แก่ โรงต้มเกลือและโรงสีข้าว 189 แห่ง โดยแบ่งเป็น โรงสีข้าวขนาดเล็ก 165 แห่ง โรงสีข้าวขนาดกลาง 24 แห่ง มีจำนวนครั้วเรือนที่ประกอบอาชีพอุตสาหกรรมทั้งหมดจำนวน 1,425 ครั้วเรือน

การพาณิชย์

อำเภอกันทรวิชัย มี ธนาคาร 2 แห่ง ได้แก่

1. ธนาคารกรุงเทพ จำกัด
2. ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขากันทรวิชัยการบริการ อำเภอกันทรวิชัย มีที่พักรับบริการ นักท่องเที่ยวเป็นบังกะโล 1 แห่ง

ศาสนา

ประชากรอำเภอกันทรวิชัย นับถือศาสนาแตกต่างกันตามความเชื่อของแต่ละคน แต่ประชากรส่วนใหญ่ยังคงนับถือศาสนาพุทธ เป็นส่วนใหญ่ รองลงมาเป็นศาสนาอิสลาม คริสต์และอื่น ๆ

2. กันทรวิชัยและอาณาจักรทวารวดี

ภาพที่ 4.3 พระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่พบในเมืองกันทรวิชัย

2.1 ประวัติความเป็นมาของเมืองกันทรวิชัย

หากจะใช้มุมมองทางด้านศิลปกรรมในการบ่งบอกถึงพื้นที่บริเวณของอาณาจักรทวารวดีแล้ว การมองผ่านพื้นที่ทางพระพุทธศาสนาในการใช้แนวคิดเรื่องสัญลักษณ์ของพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ ผ่านหลักฐาน สถาปัตยกรรมประเภทโบราณสถาน และประติมากรรมประเภทโบราณวัตถุ ทำให้เชื่อได้ว่าชุมชนโบราณใน วัฒนธรรมแบบทวารวดีที่กันทรวิชัยมีพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร

ศิลปกรรมยุคทวารวดีที่พบในเมืองโบราณกันทรวิชัยจำนวนมากจะเป็นร่องรอยสถาปัตยกรรม ประติมากรรมรูปเคารพ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ดินเผา และใบเสมา (แท่งหิน) นอกจากนี้แล้วยังพบ ลักษณะของพื้นที่บริเวณโดยรอบเมืองเป็นผังเมืองที่มีลักษณะเป็นคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองโบราณ

ภาพที่ 4.4 พระดินเผาที่พบในเมืองโบราณกันทรวิชัย

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 หรือเมื่อประมาณกว่า 1,000 ปี ที่ผ่านมา ตามบันทึกประวัติศาสตร์ จากงานการศึกษาของ สมชาติ มณีโชติ และคณะ (2550) ได้ระบุไว้ว่าเมืองกันทรวิชัยมีเจริญและมีผู้คนอาศัยอยู่จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 หลังจากนั้นชุมชนโบราณแห่งนี้ก็ร้างการอยู่อาศัยของผู้คนจนถึงช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อเนื่องถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ หรือประมาณพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา จึงมีผู้คนสายวัฒนธรรมไทย-ลาวอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยทับซ้อนในบริเวณพื้นที่ที่เคยเป็นเมืองมาก่อน

ภาพที่ 4.5 ฝั้งคูน้ำที่ล้อมรอบเมืองโบราณกันทรวิชัย (กู๋คูขาด)
(ข้อมูลภาพจาก สำนักศิลปากรที่ 8 ขอนแก่น)

ข้อมูลจากกรมศิลปากร (2506) ในประชุมพงศาวดารภาค 4 และประวัติท้องที่จังหวัดมหาสารคาม ระบุว่าพื้นที่เมืองโบราณกันทรวิชัยนั้นเป็นบริเวณที่มีลักษณะภูมิประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน โดยอาศัยน้ำจากคูน้ำที่ล้อมรอบเนินดินและหนองน้ำธรรมชาติเพื่อการบริโภค นอกจากนี้แล้วในช่วงสมัยทวารวดี พื้นที่บริเวณนี้ถูกกำหนดให้เป็นพระอารามในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นพื้นที่

ในการประกอบพิธีกรรมของพุทธศาสนิกชน ที่ได้รับอิทธิพลการแพร่กระจายของอารยธรรมทวารวดี หลักฐานที่สำคัญคือการค้นพบประติมากรรมประเภทโบราณวัตถุสถาน จำนวนมาก อาทิ ประติมากรรมรูปเคารพทางศาสนา ภาชนะเครื่องปั้นดินเผา

ลำดับขั้นของการพัฒนาของอาณาจักรทวารวดีเขตพื้นที่ก้นทรีวิชัยสามารถแบ่งออกเป็นยุคตามประวัติศาสตร์ คือ

ยุคการก่อตั้งชุมชน ราว พ.ศ. 2417-2456 เชื่อว่าประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนยุคนี้ ได้เริ่มขึ้นเมื่อปีจอ จุลศักราช 1236 ราว พ.ศ. 2417 โดยกลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานกลุ่มแรก คือ กลุ่มคนจากเมืองร้อยเอ็ด โดยการนำของพระปฐมวิเศษ (เพี้ยคำมูล) เจ้าเมืองก้นทรีวิชัยคนแรก ซึ่งได้พาครัวจากเมืองร้อยเอ็ดจำนวนประมาณ 2,700 คน เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านก้นทรีวิชัย (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของบ้านคันธาร) (กรมศิลปากร. 2506) เมื่อกลุ่มคนจากเมืองร้อยเอ็ดโดยการนำของเพี้ยคำมูลได้มาตั้งถิ่นฐาน “สร้างบ้านแปงเมือง” ในบริเวณนี้แล้ว ได้มีใบบอกเพื่อขอขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ พระยาไชยสุนทร (หนู) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์จึงได้มีใบบอกลงไปยังราชสำนักกรุงเทพฯ ขอตั้งบ้านก้นทรีวิชัยเป็นเมือง และขอตั้งเพี้ยคำมูลเป็นเจ้าเมือง ขอเพี้ยเวียงแก่นเป็นอุปฮาด ขอเพี้ยเมืองทอเป็นราชวงศ์ และขอเพี้ยไชยสุริยาเป็นราชบุตร ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านก้นทรีวิชัยเป็นเมือง “ก้นทรีวิชัย” ให้ขึ้นการปกครองตรงต่อเมืองกาฬสินธุ์ โดยตั้งเพี้ยคำมูล เป็น พระปฐมวิเศษ รับตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองเพี้ยเวียงแก่น เป็น อุปฮาดเพี้ยเมืองทอ เป็น ราชวงศ์เพี้ยไชยสุริยา เป็น ราชบุตร

ในประชุมพงศาวดารภาค 4 ได้ระบุว่าในปี พ.ศ. 2425 พระปฐมวิเศษ (คำมูล) กับเพี้ยเมืองทอราชวงศ์ ได้ลงไปกรุงเทพฯ เพื่อชำระคดีความ เนื่องจากมีคดีกับเพี้ยเมืองกลาง (เมืองมหาสารคาม) จึงมีพระบรมราชโองการฯ ให้พระปฐมวิเศษ (คำมูล) เจ้าเมืองพระราชวงเมืองทอ เมืองก้นทรีวิชัยกับเพี้ยเมืองกลาง (เมืองมหาสารคาม) ลงไปชำระความกันที่กรุงเทพฯ แต่ความยังไม่สำเร็จคนทั้งสองได้ถึงแก่กรรมเสียก่อนที่กรุงเทพฯ เมืองก้นทรีวิชัยคงมีแต่เพี้ยเวียงแก่น ผู้รับตำแหน่งอุปฮาดกับราชบุตร (ไชยสุริยา) อยู่รักษาบ้านเมือง แต่เพี้ยเวียงแก่นกับราชบุตร (ไชยสุริยา) ทั้งสองนั้นเห็นว่าตนมีอายุมากแล้วจึงได้พร้อมด้วยกรมการบ้านเมือง ขอให้ท้าวทองคำจากเมืองร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นหลานพระขัติยะวงศา (จันทร์) มารับราชการตำแหน่งเจ้าเมืองแทนและขอให้หลวงศรีสงครามว่าที่ราชวงศ์ ท้าวสีหะว่าที่หลวงภักดีผู้ช่วย มีตราโปรดเกล้าฯ อนุญาตให้บุคคลทั้งสาม รับราชการตามหน้าที่ขอไป รับราชการบ้านเมืองสืบไป (ประชุมพงศาวดารภาค 4 และประวัติท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม 2506 : 105) ภายหลังในปี พ.ศ. 2433 หลังจากมีการแบ่งหัวเมืองลาวเป็น 4กองแล้ว กรมการเมืองกาฬสินธุ์ได้มีใบบอกขอตั้งท้าวทองคำเป็นพระปฐมวิเศษ ผู้ว่าการเมืองก้นทรีวิชัยและราชวงศ์ หลวงศรีสงคราม เป็นอุปฮาด ให้ท้าวแฮตเป็นราชวงศ์ ขอให้ท้าวสีหะเป็นราชบุตร โดยท้าวทองคำได้นำใบบอกดังกล่าวลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรุงเทพฯ เพื่อขอพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรแต่งตั้งให้ท้าวทองคำเป็น พระปฐมวิเศษผู้ว่าการเมืองก้นทรีวิชัย ส่วนตำแหน่ง อุปฮาด ราชวงศ์นั้นก็ให้มีตราพระราชสีหีให้ตามที่เมืองกาฬสินธุ์ขอไปเป็นอันว่าพระปฐมวิเศษ (ทองคำ) ดำรงตำแหน่งผู้ว่าการเมืองก้นทรีวิชัยเรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. 2443 เมืองก้นทรีวิชัย ได้ถูกยุบลงเป็นอำเภอ ชื่อว่า “อำเภอก้นทรีวิชัย” และได้โอนอำเภอก้นทรีวิชัย มาขึ้นกับจังหวัดมหาสารคามในปี พ.ศ. 2456 จนถึงปัจจุบัน

(กรมศิลปากร. 2506)

ยุคของการพัฒนาเมือง ราว พ.ศ. 2456-2500 ภายหลังจากมีการยุบเมืองกันทรวิชัยลง เป็นอำเภอกันทรวิชัย และโอนอำเภอกันทรวิชัยมาขึ้นกับเมืองมหาสารคามในปี พ.ศ. 2456 เดิมที่ว่าการ อำเภอกันทรวิชัยได้ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งหนองบัวทางด้านทิศใต้ ปัจจุบันได้กลายเป็นสถานที่ตั้งของโรงเรียนบ้าน คันธาร์ เนื่องจากสถานที่ตั้งที่ว่าการอำเภอกันทรวิชัยเดิมมีความคับแคบ ไม่สามารถขยายเมืองได้อีก ประกอบกับขณะนั้นชุมชนบ้านโคกพระได้ตั้งชุมชนเป็นปึกแผ่นแล้วและมีที่ดินว่างเปล่าเพียงพอที่สามารถรองรับการขยายเมืองได้

ภาพที่ 4.6 ริมฝั่งน้ำหนองบัวในปัจจุบัน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2458 จึงได้ย้ายที่ว่าการอำเภอกันทรวิชัยมาสร้างขึ้นใหม่ที่ชุมชนบ้านโคกพระ ณ บริเวณฝั่งหนองบัวด้านทิศเหนือในการย้ายที่ว่าการอำเภอกันทรวิชัย ซึ่งในการย้ายครั้งนี้ได้เป็นการจัดทำผังเมืองใหม่ขึ้นมาพร้อมๆกับการพัฒนาเมือง ไม่ว่าจะเป็นการย้ายเมืองใหม่ สถานที่ราชการ หน่วยงานให้เข้ามาอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่ใกล้เคียงกัน และผลจากการพัฒนาเมืองได้ทำให้ชาวบ้านและคนต่างเมืองอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำการค้ามากขึ้น เช่น ผู้คนทั้งจากบ้านคันธาร์ กลุ่มคนไทโคราชจากบ้านบุสระธรรมขันธุ์ ปัจจุบัน คืออำเภอจोधอ จังหวัดนครราชสีมา รวมทั้งพ่อค้าคนจีนและชาวญวน (เวียดนาม) ทอยยเข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2460

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในอำเภอกันทรวิชัย จากงานการศึกษาของ พิเนตร ดาวเรือง (2552) ให้ข้อมูลของการพัฒนาเมืองกันทรวิชัยว่า คนจีนกลุ่มแรกที่เข้ามา คือ กลุ่มของ นายฮ่องเจียง แซ่ไคว้ นายเซ็ง แซ่ตั้ง และนายเอ็ง แซ่ตั้ง (ต้นตระกูลศรีจางง) ซึ่งนายฮ่องเจียง และคนจีนในรุ่น

เดียวกันได้สร้างตึกดินเพื่อเปิดเป็นร้านค้าประจำในการรับซื้อ-ขายสินค้า โดยรับซื้อของป่า เช่น ฝรั่ง กล้วย กล้วย กล้วย และผลผลิตทางการเกษตร เช่น ข้าว ปลูก โดยจะนำไปส่งต่อไปยังร้านค้าใหญ่ที่จังหวัดนครราชสีมา และในขณะเดียวกันก็รับเอาสินค้าที่ผลิตจากภายนอก เช่น ผ้าสำเร็จรูป เข็มเย็บผ้า ผักตบถ ปลาทุเค็ม เข้ามาขายให้คนในท้องถิ่น ซึ่งบทบาททางด้านเศรษฐกิจดังกล่าวได้มีผลให้ชุมชนเมืองกันทรวิชัยเกิดการขยายตัว โดยมีย่านเศรษฐกิจที่มีร้านค้าของคนจีนจำนวน 4-5 ร้าน เกิดขึ้นบริเวณริมหนองบัว ชาวบ้านเรียกที่ตั้งตลาดแห่งนี้ว่า “คุ่มตลาดเก่า” (บริเวณที่ว่าการอำเภอเมืองกันทรวิชัยในปัจจุบัน) ต่อมาชุมชนเกิดการขยายตัวในลักษณะทางกายภาพมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมในช่วงทศวรรษที่ 2480 ย่านตลาดเก่าจึงได้ย้ายจากที่ตั้งเดิมริมหนองบัว มายังบริเวณริมฝั่งถนนสายกาฬสินธุ์-มหาสารคาม ทั้งนี้เนื่องจากอยู่ใกล้เส้นทางสัญจรไปมาของผู้คน (พิเนตร ดาวเรือง, 2552)

หลังจากการย้ายที่ว่าการอำเภอกันทรวิชัย มาตั้งภายในชุมชนบ้านโคกพระ จึงได้มีการเปลี่ยนชื่ออำเภอกันทรวิชัยเป็น “อำเภอโคกพระ” ในปี พ.ศ. 2460 โดยอาศัยมณฑลนามจากพระพุทธรูปยืนวัดสุวรรณवास อย่งไรก็ตามในช่วงปี พ.ศ. 2480 เป็นช่วงที่สังคมไทยอยู่ภายใต้บริบทการดำเนินงานของรัฐนิยมของ จอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งได้มีการเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีเพื่อให้แสดงถึงเอกลักษณ์ของความเป็นไทยชัดเจนขึ้น เช่น การหมอบกราบ การไหว้การพ้อนรำ การละเล่น ภาษา และเครื่องแต่งกาย ปรากฏการณ์การปฏิวัติทางวัฒนธรรมโดยนโยบายของรัฐนิยม ส่งผลให้คนในภูมิภาคต่าง ๆ ปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมในกลุ่มชนของตนให้กลายเป็นวัฒนธรรมสากลที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย อำเภอโคกพระก็ได้รับผลกระทบจากปรากฏการณ์ของการปฏิวัติทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน โดยในปี พ.ศ. 2482 รัฐบาลได้มีนโยบายให้เปลี่ยนชื่อบ้านและอำเภอต่าง ๆ ทั่วประเทศ อำเภอใดที่เป็นที่ตั้งของจังหวัดให้นำคำว่า “เมือง” มาต่อด้านหน้า เช่น อำเภอเมืองมหาสารคาม เป็นต้น โดยในส่วนของอำเภอโคกพระได้เปลี่ยนกลับมาใช้ชื่อเดิมเป็น “อำเภอกันทรวิชัย” มาจนถึงปัจจุบัน (พิเนตร ดาวเรือง, 2552)

ยุคปัจจุบัน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา อำเภอกันทรวิชัยได้ผ่านเรื่องราวของการพัฒนาบ้านเมืองมาอย่างปกติ กระทั่งเมื่อรัฐบาลของไทยในช่วงทศวรรษที่ 2500 ได้เกิดแนวคิดนโยบายในการพัฒนาประเทศในภาพรวมขึ้น ส่งผลให้การพัฒนาพื้นที่เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้รับโอกาสจากการพัฒนาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา ซึ่งผลจากการพัฒนาได้ก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชน มีการสร้างสาธารณูปโภค ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา สถานที่ราชการ และสถานที่บริการของรัฐต่าง ๆ เช่น โรงพยาบาล สถานีอนามัย สถานีตำรวจ เป็นต้น ในขณะเดียวกันมีการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก ได้แก่ ปลูกและมันสำปะหลัง ซึ่งการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจดังกล่าวสอดคล้องตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ส่งผลให้ชาวบ้านขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรตามนโยบายของรัฐบาล โดยเฉพาะเมื่อระบบชลประทานเข้ามาภายหลังจากที่มีการสร้างเขื่อนลำปาวเสร็จสิ้นใน พ.ศ. 2511 ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในเขตอำเภอกันทรวิชัย ทำให้เกิดคลองชลประทานหลายสายมีน้ำให้ทำการเกษตรกรรมตลอดปี

ภาพที่ 4.7 พื้นที่ในการทำเกษตรในเมืองกันทรวิชัยในปัจจุบัน

2.2 ประวัติความเป็นมาของอาณาจักรทวารวดีในเขตพื้นที่อำเภอกันทรวิชัย

อาณาจักรทวารวดีอีสานตามบันทึกประวัติศาสตร์ พบความเป็นมาของความเชื่อว่ามี การสร้างอาณาจักร บริเวณพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในทุกจังหวัด จากปริมาณที่มากเช่นนี้ทำให้กล่าวได้ว่าสิ่ง นี้คือคือเอกลักษณ์ของแผ่นดินอีสานโบราณ (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2518) ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่มองอาณาจักร ทวารวดีผ่านผลงานด้านศิลปกรรมประเภทประติมากรรมแห่งหินที่พบ โดยมักกำหนดอายุหลักหินไว้ในราว พุทธศตวรรษที่ 12-16 อันเป็นระยะเวลาร่วมสมัยกันกับที่อาณาจักรทวารวดีในภาคกลางเจริญรุ่งเรืองอยู่ การ กำหนดอายุเช่นนี้เกิดจากการเปรียบเทียบรูปแบบของภาพสลักพุทธศาสนาบนหลักหิน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รูปแบบของพระพุทธรูป ว่าคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีภาคกลาง

สืบเนื่องจากความคล้ายคลึงกันข้างต้น จึงทำให้เรียกหลักหินเหล่านี้ว่าศิลปะทวารวดี หรือ ศิลปะทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้ๆที่ในภาคกลางซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรหรือวัฒนธรรม ทวารวดีไม่นิยมทำหลักหินแบบนี้เลย การนิยามหลักหินหรือใบเสมาเหล่านี้ว่าเป็นวัฒนธรรมทวารวดี หรือ ทวารวดีอีสาน จึงมิได้มีแต่เพียงบริบทว่าเป็นประเพณีที่สัมพันธ์กับภาคกลาง ทว่าบ่อยครั้งการเรียกเช่นนี้มัก เกิดขึ้นจากต้องการสื่อให้เห็นว่ามีได้สร้างขึ้นตามวัฒนธรรมเขมร และบ่อยครั้งต้องการสื่อว่าสร้างขึ้นภายใต้คติ พุทธศาสนาเถรวาทที่คล้ายคลึงกับภาคกลาง (รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, 2555)

ประวัติศาสตร์โบราณคดีเมืองโบราณกันทรวิชัย ได้ถูกระบุว่าเป็นอีกหนึ่งของอาณาจักรทวาร

วัดที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ ทั้งนี้เพราะบริเวณเมืองโบราณกันทรวิชัย ได้มีการขุดค้นพบ โบราณวัตถุสถานหลายประเภท มีทั้งร่องรอยที่เป็นศาสนสถาน ประติมากรรมรูปเคารพทางศาสนา โบราณวัตถุประเภทสิ่งของเครื่องใช้ เช่น ภาชนะเครื่องปั้นดินเผา รวมทั้งร่องรอยของคูน้ำคันดินที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มีการขุดขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยและจากหลักฐานทางโบราณคดีที่มีการขุดค้นพบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณดอนพระนอนหรือที่เรียกกันต่อมาว่า “อุมัญญาคู” ซึ่งอยู่บริเวณคูเมืองชั้นใน ห่างจาก วัดพุทธมงคลไปทางด้านทิศตะวันตกประมาณ 200 เมตร ซึ่งเมื่อประมาณ พ.ศ.2514 ชาวบ้านโนนเมือง ตำบลคันธารราษฎร์ ได้ขุดหลุมบริเวณใต้ต้นค้อใหญ่ โดยขุดลงไปลึกประมาณ 40-50 เซนติเมตร และได้พบกับพระดินเผาเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีสามขนาดทั้งขนาดพิมพ์เล็ก พิมพ์กลางและพิมพ์ใหญ่ ซึ่งเป็นพุทธศิลปะสมัยคุปตะหรือสมัยปาลวะ

งานวิจัยเกี่ยวกับเสมาอีสานของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2518) ได้บอกถึงจำนวนและประเภทของโบราณวัตถุที่พบในเมืองโบราณกันทรวิชัย ในปี พ.ศ. 2518 ว่าเมื่อได้มีการขุดพื้นดินด้านทิศตะวันออกของบ้านโนนเมือง ได้พบกับพระพิมพ์ดินเผาซึ่งมีลักษณะ 2 แบบ คือพระพิมพ์ขนาดกลางและพระพิมพ์ขนาดใหญ่ มีลักษณะเป็นพระพิมพ์ปางขัดสมาธิเพชรประทับนั่งบนดอกบัว ลักษณะแบบมหายานซึ่งภายหลังทางศูนย์วิจัยศิลปวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตมหาสารคามในขณะนั้น ได้เลือกพระพิมพ์ดังกล่าวเป็นแบบในการสร้างพระประธาน ประดิษฐานที่โบสถ์อีสาน (บริเวณของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม วิทยาเขตในเมือง) โดยขยายแบบให้มีขนาดใหญ่ขึ้น และทำการหล่อให้เป็นทองสำริดมีขนาดหน้าตักกว้าง 35 นิ้ว ความสูง 82 นิ้ว โดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ 8 พฤศจิกายน 2523 และสมเด็จพะญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒโน) ได้เป็นประธานไฟพระฤกษ์จุดเทียนชัยในวันที่ 19 เมษายน 2524

ต่อมาในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2524 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ฯ ได้เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเททอง ฌมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม และในวันที่ 17 พฤศจิกายน 2524 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ได้เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในพระราชพิธีพุทธภิเษกพระพุทธรูปกันทรวิชัย อภิสมัยธรรมนายก ฌ หอประชุมมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม โดยมีสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฒโน) เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พร้อมด้วยเกจิอาจารย์ทั้ง 16 จังหวัด ทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือร่วมพิธีในครั้งนั้นด้วย ภายหลังได้มีการดำเนินการจัดสร้างพระประธานพระพุทธรูปกันทรวิชัย อภิสมัยธรรมนายกขึ้นอีกครั้ง โดยนำมาประดิษฐาน ณ สนามที่ว่าการอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม (พิเนตร ดาวเรือง, 2552)

ภาพที่ 4.8 พระประธานพระพุทธรูปกัณฑ์ทวิชัย
(บริเวณสนามที่ว่าการอำเภอเมืองมหาสารคาม หลังเก่า)

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่บ่งบอกถึงความเป็นพื้นที่ซึ่งได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดี เช่น ใบเสมาหินทราย ซึ่งจากการสำรวจกลุ่มเสมาหินในภาคอีสานในเขตเมืองฟ้าแดดสงยาง และเมืองโบราณ กัณฑ์ทวิชัยมีที่มาอยู่ 2 กลุ่ม (ศรีศักร วัลลิโภดม. 2518) กลุ่มแรกอยู่ในบริเวณที่เรียกว่าโนนพระนอนจะอยู่นอก คูเมืองบริเวณทางด้านทิศใต้ทางฝั่งตะวันตกของถนนสายมหาสารคาม-กาฬสินธุ์ โดยพบใบเสมาปักอยู่ 4 หลัก ซึ่งมีลักษณะเป็นแผ่นหินเปล่าไม่มีรูปสลัก ปักอยู่รอบ ๆ บริเวณเนินดินอย่างไม่มีกำหนดทิศทาง ชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับเนินดินนี้ว่ามีความศักดิ์สิทธิ์และได้สร้างศาลเจ้าไว้เคารพบูชา บริเวณหน้าศาลมีฐานศิลาหักอยู่ส่วนหนึ่ง มีลวดลายบัวคว่ำบัวหงาย ลักษณะของบัวเป็นแบบทวารวดีตอนปลายซึ่งกำลังเข้าสู่สมัยลพบุรี

ภาพที่ 4.9 เสาหินที่พบในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์
(วัดโพธิ์ชัยเสมาราม)

ภาพที่ 4.10 เสาหินที่พบในเขตกันทรวิชัยวิชัย จังหวัดมหาสารคาม (วัดบ้านสระ)

กลุ่มที่สองจะอยู่ภายในบริเวณวัดพระยืน (วัดพุทธมงคล) ซึ่งอยู่ภายในบริเวณเมืองทางด้านใต้ทางฝั่งตะวันออกของถนนสายมหาสารคาม-กาฬสินธุ์ ณ บริเวณนี้มีเนินดินตรงกลางเนินดินมีต้นโพธิ์ใหญ่ที่ใต้ต้นโพธิ์ใหญ่มีพระพุทธรูปยืนศิลปะแบบทวารวดี แต่เป็นฝีมือของช่างท้องถิ่นมีรอยของการซ่อมแซมหลายแห่ง บริเวณที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นี้แต่เดิมคงเป็นฐานอาคารเพราะพบเศษอิฐอยู่ใกล้ ๆ บริเวณต้นไม้รอบ ๆ เนินมีเสมาหินแบบแผ่นหินปักอยู่รอบ ๆ หลายหลัก

ภาพที่ 4.11 พระพุทธมงคล บริเวณวัดบ้านสระ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม

อย่างไรก็ตามเมื่อทางด้านกรมศิลปากรเข้ามาทำการขุดแต่งในช่วงปี พ.ศ. 2515 ได้พบหลักฐานพระอุโบสถที่ก่อด้วยอิฐอยู่ทางด้านฝั่งตะวันตกของถนนสายมหาสารคาม-กาฬสินธุ์ ซึ่งตัดผ่านตัวเมือง บริเวณพระอุโบสถแห่งนี้พบเสมาหินปักแสดงเขตของพระอุโบสถและนอกนั้นยังพบแผ่นพระพิมพ์บางแผ่นมีรูปพระสฤปและเสมาธรรมจักรประดับอยู่ด้วย ซึ่งเป็นที่หน้าสังเกตก็คือ ธรรมจักรที่พบในแผ่นเงินบุเหล่านั้น มีลักษณะคล้ายกับธรรมจักรที่ปรากฏในภาพสลักบนเสมาหินที่พบในเขตของบ้านตาดทอง อำเภอมือเมือง จังหวัดยโสธร

แต่ถึงอย่างไรก็ตามการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากการบอกเล่าของชาวบ้านในชุมชนได้เล่าให้ฟังถึงความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูปในเมืองโบราณกันทรวิชัย ว่า

“...ในอดีตที่ผ่านมาเมืองนี้ชื่อว่ามีเมืองเมืองหนึ่งชื่อเมืองคันธารราช มีชนชั้นผู้ปกครองสืบทอดกันมาหลายชั่วคน จนกระทั่งมาถึงเจ้าผู้ปกครองเมืองชื่อ ท้าวลินจง มีภริยาชื่อ นางบัวคำ ซึ่งมีบุตรชายหนึ่งคนชื่อว่า ท้าวลินทอง หากแต่มีนิสัยใจคอดุร้ายจึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าท้าวสิงโต จากอุปนิสัยใจคอดุร้าย จึงทำให้ท้าวลินจงผู้เป็นบิดา ไม่ปรารถนาที่จะให้ลูกของตนเป็นเจ้าเมืองต่อจากตน ซึ่งความดังกล่าวดังกล่าวได้ทราบไปถึงท้าวลินทอง จึงบันดาลโทสะโกรธ แค้นบิดาเป็นเยี่ยงนักร จึงพยายามออกอุบายให้บิดายกบ้านเมืองให้ตนครอบครองให้ได้แต่กลับถูกบิดาปฏิเสธ จึงได้นำบิดาไปขังไว้ โดยห้ามนำอาหาร น้ำและห้ามบุคคลใด ๆ เข้าเยี่ยมยกเว้นมารดา เพื่อเป็นการบีบบังคับให้บิดายอมต่อความประสงค์ของตน ฝ่ายนางบัวคำผู้เป็นมารดา มีจิตสงสารสามีเป็นยิ่งนักจึงได้พยายามนำผ้าสไบชุบข้าวต้มผสมกับน้ำแล้วเข้าไปเยี่ยมท้าวลินจงแล้วให้ดูดข้าวและน้ำที่ผ้าสไบ เพื่อประทังชีวิต แต่แล้วความก็ทราบไปถึงท้าวลินทอง จึงได้สั่งห้ามให้มารดาเข้าเยี่ยมเด็ดขาด ภายหลังท้าวลินจงใกล้ถึงความตาย จึงได้ตั้ง จิตอธิษฐาน ว่าหากมีผู้ใดเป็นผู้ปกครองต่อไปจากนี้ขอให้อย่าได้มีความสุขความเจริญ จงประสบแต่ความวิบัติต่าง ๆ และในที่สุดท้าวลินจงจึงจบชีวิตลงในห้องขัง

ต่อมาภายหลังท้าวลินจงเสียชีวิตแล้ว นางบัวคำผู้เป็นภริยาได้ดำริว่าสาบแช่งท้าวลินทองอย่างรุนแรง ท้าวลินทองจึงบันดาลโทสะฆ่ามารดาไปอีกคนและได้ขึ้นครองเมืองสืบมา หลังจากนั้นบ้านเมืองที่เคยมีความสุขได้เริ่มเกิดความวุ่นวายระส่ำระสายท้าวลินทองเองนั้นไม่มีความสุขใจร้อนรกรสลับกระส่ายท้าวลินทองจึงให้โหรมาทำนายดวงเมืองเพื่อหาสาเหตุที่ทำให้เหตุการณ์เป็นเช่นนั้น โหรจึงทำนายว่าบาปที่ท้าวลินทองกระทำไว้กับบิดามารดา ซึ่งเป็นผู้มีพระคุณทั้งสองอย่างรุนแรง ไม่อาจมีทางแก้ไขใด ๆ ได้ หากมีเพียงแค่การลดหนักให้เบาลงได้มีเพียงการสร้างพระพุทธรูปเพื่ออุทิศให้แก่คุณของบิดามารดา ด้วยเหตุนี้ท้าวลินทองจึงมีคำสั่งให้ดำเนินการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาสององค์เพื่อทดแทนคุณบิดามารดา ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าองค์ที่สร้างอุทิศแด่มารดานั้นคือพระพุทธรูปเมือง ที่ประดิษฐานอยู่วัดสุวรรณาวาส ซึ่งตั้งอยู่นอกเขตกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือ ส่วนพระที่สร้างเพื่ออุทิศให้บิดานั้นคือพระยืนพุทธมณฑล ที่วัดพุทธมณฑล (วัดบ้านสระ) ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองทางด้านทิศใต้ ครั้นเมื่อสร้างพระทั้งสององค์เสร็จเรียบร้อยแล้วท้าวลินทองจึงได้ล้มป่วยลง และได้มีโหรเดินทางมาจากเมืองพิมายผ่านมาและได้อาสาทำนายว่าท้าวลินทองจะถึงแก่กรรมภายในเจ็ดวันนี้ ซึ่งสร้างความโกรธแค้นให้กับท้าวลินทองเป็นอย่างมาก จึงได้มีคำสั่งประหารโหรผู้นั้นเสีย หากแต่กรมการเมืองได้ร้องขอชีวิตไว้ แต่โหรได้ทำนายต่อว่าหากได้สร้างพระพุทธรูปปางไสยาสน์ทองคำขึ้นมาอีกองค์ ความทุกข์ร้อนจะเบาบางลงบ้าง ดังนั้นท้าวลินทองจึงได้สั่งให้สร้างพระดังกล่าวขึ้นมา และให้สร้างอุโบสถครอบเอาไว้ แต่ขณะดำเนินการสร้างอยู่นั้นท้าวลินทองจึงได้ถึงแก่กรรม โดยก่อนเสียชีวิตจึงได้อธิษฐานไว้ว่า ขอให้ให้มีใครมาพบเจอพระพุทธรูปดังกล่าวเลย หากมีผู้ใดพบเห็นแล้วขอให้ม้วนเป็นไป เกิดความพิเนตพิศหาย...”

(ศีลธรรม รอบวงจันทร์. 2551 : สัมภาษณ์ อ้างอิงจาก พิเนตร ดาวเรือง, 2552)

อย่างไรก็ตามปัจจุบันยังไม่มีใครพบเห็นพระทองคำตามตำนานดังกล่าว ปรากฏแต่เรื่องเล่าสืบทอดกันมา และในปัจจุบันบริเวณที่เชื่อว่ามีพระทองคำฝังอยู่นั้นเป็นบริเวณของวัดพุทธไสยาสน์ ซึ่งตั้งอยู่ภายนอกเมืองโบราณทางด้านทิศใต้ ต่อมาได้มีคณะสงฆ์อำเภอกันทรวิชัยโดยการนำของพระครูประจักษ์ธรรมวิชัย (อดีตเจ้าคณะอำเภอกันทรวิชัย) พระครูปัญญาวุฒิวชิย เจ้าอาวาสวัดพุทธมณฑล พระครูวิชัยกิตติคุณ

เจ้าอาวาสวัดสุวรรณมงคล (บ้านคันธาร์) ร่วมกับชาวบ้านได้ตั้งสำนักวิปัสสนากรรมฐานขึ้นมา เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2524 โดยให้ชื่อว่าวัดพุทธไสยาสน์ (วัดดอนพระนอน) ซึ่งเดิมบริเวณดังกล่าวเป็นป่ารก และเชื่อว่าถ้าเกิดมีผู้ใดเดินเข้าไปในดอนนี้และไปพบพระนอนทองคำจะมีอันเป็นไปทันทีตามคำสาป ซึ่งมีตำนานเล่าสืบกันมา และเชื่อกันว่าในอดีตเคยปรากฏมาหลายรายแล้ว

นอกจากนั้นยังมีการเล่าสืบต่อกันมาอีกว่าที่บ้านหนองขอน ตำบลคันธารราษฎร์ ซึ่งมี สระน้ำโบราณอยู่ 2 แห่ง โดยสระแรกอยู่ทางทิศตะวันออก ของหมู่บ้านเรียกว่า “สระแก้ว” สระที่สองอยู่ ทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านเรียกว่า “สระคำ” โดยสระน้ำทั้งสองอยู่ในความครอบครองของเอกชน ชาวบ้านมีความเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ของสระดังกล่าว ดังนั้นเมื่อเวลาชาวบ้านจะยกเสาเอกเรือนจะนำเอา น้ำจากสระทั้งสองมารดหัวเสาเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลเล่ากันว่าในอดีตนั้นทุกวันพระ จะมีทองคำลอย ขึ้นมาจากสระแก้วแล้วพุ่งไปที่สระคำ หรือจะมีแสงสีทองลอยขึ้นมาจากวัดพุทธไสยาสน์ที่ดอนพระนอนแล้วพุ่ง ไปที่สระทั้งสอง ทำให้ชาวบ้านเกิดความกลัวมากครั้งเมื่อมีแสงสีทองพุ่งขึ้นมาทุกครั้งเรือนจะรีบเข้าบ้านนอน ทันที (มนัส นามเชียงใหม่. 2551 : สัมภาษณ์ อ้างอิงจาก พิเนตร ดาวเรือง, 2552)

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของประติมากรรมรูปเคารพที่พบในเมืองโบราณกันทรวิชัย ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของศิลปกรรมในอาณาจักรทวารวดีที่ปรากฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปและพระพิมพ์วัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นหลักฐานที่ดีในการบอกเล่าเรื่องราวต่างๆในอดีต เช่น ความเชื่อถือศรัทธาในพุทธศาสนา การติดต่อ สัมพันธ์กับดินแดนข้างเคียงอื่นๆ ซึ่งนอกจากจะพบที่เมืองโบราณกันทรวิชัยแล้ว พระพุทธรูปทวารวดีภาค ตะวันออกเฉียงเหนือนั้นพบกระจายตัวไปทั่วทั้งภาค เช่น เมืองเสมา อำเภอสุงเนิน จังหวัดนครราชสีมา เมือง โบราณแถบจังหวัดบุรีรัมย์ เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ อำเภอกอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ แต่ในส่วนของพระพิมพ์พบมากในเขตลุ่มน้ำชีตอนกลาง บริเวณเมืองฟ้า แดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองนครจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมือง กันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคามพระพุทธรูปและพระพิมพ์ที่พบตามเมืองหรือตามพื้นที่ต่างๆ มักมีรายละเอียดบางประการที่แตกต่างกันบางครั้งความแตกต่างมีชัดเจนจนใช้เป็นเครื่องสะท้อนให้ เห็นถึงสกุลช่างที่แตกต่างกันได้

ภาพที่ 4.12 แผ่นเงินคูนนูนจากเมืองกันทรวิชัยจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น

แผ่นเงินคูนนูนจากเมืองกันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ชุดค้นพบจากโบราณสถานที่ยกกันว่า “อุมญาคุ” เมืองกันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อ พ.ศ. 2515 มีจำนวนทั้งสิ้น 66 แผ่น บรรจุอยู่ในภาชนะดินเผาซึ่งฝังอยู่ภายใต้ฐานพระประธาน แผ่นเงินเหล่านี้คูนนูนเป็นภาพต่างๆ เช่น พระพุทธรูป ธรรมจักร สถูป หม้อน้ำซ้อนชั้น เทวดา เป็นต้น เกี่ยวกับลัทธิในยุคนั้น หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ซึ่งเป็นผู้ศึกษาแผ่นเงินเหล่านี้เป็นพระองค์แรกได้กล่าวว่า น่าจะสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาท เพราะไม่พบรูปพระโพธิสัตว์เลย

จากปรากฏการณ์ที่พบในเมืองกันทรวิชัย สะท้อนถึงความเก่าแก่และความเป็นชุมชนโบราณที่สำคัญของวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาในพุทธศาสนา ความก้าวหน้าในด้านการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนบ้านเมืองต่างๆ ทั้งใกล้และไกล ข้อมูลหลักฐานเหล่านี้เป็นสิ่งที่คู่ควรต่อการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ต่อเนื่องเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของการคงอยู่ เกิดความรู้และความเข้าใจต่อวัฒนธรรมทวารวดีที่พบในชุมชนท้องถิ่นได้

แนวทางในการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี

เป็นการวิจัยครั้งนี้ใช้รูปแบบของการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลสนับสนุนถึงแนวทางในการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดีที่สมบูรณ์แบบและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ท้องถิ่น ซึ่งในกระบวนการเก็บข้อมูลนั้นผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์พร้อมทั้งสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม ซึ่งผลการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นจะได้มาจากบุคคลที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับบริเวณที่ปรากฏเรื่องราวของอารยธรรมทวารวดี ซึ่งจะเป็นเพียงคำบอกเล่าสั้นๆ ดังนั้นผู้วิจัยจึงใช้ลักษณะของการสังเคราะห์ข้อมูลร่วมจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่การอนุรักษ์พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกันทรวิชัย ควบคู่ไปกับการเก็บข้อมูลภาคสนาม ซึ่งพบว่า

เงื่อนไขและบริบทของการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมนั้นมีความหลากหลาย ซึ่งผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์ออกเป็นส่วนตามความสำคัญก่อนหลัง คือ เงื่อนไขแรกเป็นเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างของพัฒนาการชุมชน ท้องถิ่น ผ่านนโยบายของรัฐ ที่ถ่ายทอดลงสู่หน่วยงานราชการและกลไกต่างๆภายในท้องถิ่น

ทำให้หน่วยงานราชการเกิดความสนใจในการเก็บรวบรวมวัตถุสิ่งของภายในท้องถิ่น พร้อมทั้งมีนโยบายสนับสนุนให้เกิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายในชุมชน เช่น ศูนย์วัฒนธรรม พิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ ฯลฯ วัตถุประสงค์ของการนำเสนออีกเพื่อให้เป็นความหลังทางประวัติศาสตร์ภายในชุมชน

พัฒนาการของการอนุรักษ์ในระดับของการสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น จากงานการศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2539) ระบุไว้ว่ากระบวนการก่อเกิดการอนุรักษ์เติบโตมาพร้อมกับการเกิดของ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ซึ่งจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันมีการสร้างพิพิธภัณฑ์ขึ้นมามากมายทั้งในระดับประเทศ และในระดับท้องถิ่นเพื่อตอบรับการกระจายอำนาจจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น และในขณะเดียวกันกระแสของ พิพิธภัณฑ์ที่มีการเน้นเนื้อหาการจัดแสดง โดยการใช้เนื้อหาทางวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนด วัตถุประสงค์หลัก เป็นการปลูกสำนึกให้คนในท้องถิ่นรู้จักตนเอง สร้างสำนึกร่วมในชุมชน ให้เกิดความภูมิใจในท้องถิ่นของตน อันจะทำให้พิพิธภัณฑ์เป็นส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกรุ่นทุกสมัย เริ่มเป็นที่รู้จักและได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางและแพร่ขยายไปยังชุมชนต่างๆมากขึ้น พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นพิพิธภัณฑ์ที่เกิดขึ้นจากภายใน จัดโดยคนในท้องถิ่นใช้ของในท้องถิ่น และกำลังทรัพย์ของท้องถิ่นเป็นคลังสะสมภูมิปัญญาที่บรรพชนได้สร้างสรรค์ไว้ให้คนรุ่นหลังโดยมีเป้าหมายให้คนในท้องถิ่นรู้จักตัวเองเป็นสำคัญ “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ยังเป็นการสร้างความสมานฉันท์ในท้องถิ่น ให้ผู้คนนั้นเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในการจัดกิจกรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม มีประวัติศาสตร์การสร้างคือ ชาวบ้านเกิดสำนึกรักท้องถิ่นในความเป็นพื้นที่ชุมชนโบราณสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของการเริ่มต้นการอนุรักษ์ศิลปกรรมและประติมากรรมยุคทวารวดีขึ้น จากการลงพื้นที่ภาคสนามพบข้อมูลว่า บทบาทของคนในชุมชนท้องถิ่นนั้นมีผลต่อการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งทวารวดีที่พบในเมืองโบราณกันทรวิชัยนั้น พบว่าบทบาทของพระสงฆ์มีผลโดยตรงในการอนุรักษ์ ทั้งนี้เพราะบริเวณที่พบพุทธประติมากรรมนั้นอยู่ในบริเวณพื้นที่อารามของวัด ตามกฎหมายในหมวด 5 มาตรา 31 ได้บัญญัติว่า วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล มีเจ้าอาวาสเป็นผู้แทนของวัดในกิจการทั่วไป เป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา และบทบาทพระสงฆ์กับกฎหมายเถรสมาคม โดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาตรา 15 ตรี ได้บัญญัติให้อานาจบทบาทมหาเถรสมาคมบริหารการปกครองคณะสงฆ์ โดยตรากฎหมายเถรสมาคม ออกข้อบังคับ วางระเบียบ ออกคำสั่ง มีมติหรือออกประกาศ โดยไม่ขัดหรือแย้งกับกฎหมายและพระธรรมวินัยใช้บังคับได้

ด้วยเหตุนี้การอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดีในเมืองกันทรวิชัยจึงเชื่อมโยงกับบทบาทของพระสงฆ์ ในมิติของการก่อสร้าง และการบูรณปฏิสังขรณ์ โบราณสถานและโบราณวัตถุที่อยู่ในความรับผิดชอบเพื่อให้เกิดกระบวนการรักษาศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนี้แล้วกระบวนการของการอนุรักษ์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ จำเป็นต้องมีการพิจารณาแนวคิดไปสู่การปฏิบัติเทคนิควิธีที่เหมาะสม

กระบวนการอนุรักษ์ประติมากรรมตามระเบียบกรมศิลปากรซึ่งระบุไว้ว่าประติมากรรมในทางกฎหมายถือว่าเป็น โบราณวัตถุ ที่มีพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถานและโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535

วิธีการอนุรักษ์โบราณวัตถุ

กรมศิลปากรระบุว่าวิธีการการอนุรักษ์วัตถุทางวัฒนธรรม จะใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ มีวิธีการอยู่ 2 ประการ ดังนี้ (บุญชื่น ฐิตธัมโม, 2554)

1) การป้องกันรักษา (Preventive Conservation)

การป้องกันรักษา หมายถึง การเก็บรักษาไว้ในสภาวะแวดล้อมที่ถูกต้อง และเหมาะสมตาม ชนิดของวัตถุที่ไม่เหมือนกัน เพื่อป้องกันมิให้ศิลปะโบราณวัตถุเกิดการชำรุดเสื่อมสภาพ และเสียหายเนื่องจากสาเหตุต่างๆ ที่อยู่ล้อมรอบศิลปะโบราณวัตถุนั้นๆ ซึ่งจะต้องมีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับ สภาพแวดล้อมของการเก็บรักษา หรือการจัดแสดงวัตถุทางวัฒนธรรมเหล่านั้น เพื่อปรับปรุงแก้ไข จัดเก็บ และ จัดแสดงให้อยู่ในสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสมกับวัตถุชนิดต่างๆ เหล่านั้น โดยที่จะต้องรู้คุณสมบัติทั้งทางเคมี และ ทางกายภาพของศิลปะโบราณวัตถุแต่ละชนิด องค์ประกอบทางเคมี ลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบ ต่างๆ ที่รวมกันเป็นศิลปะโบราณวัตถุนั้นเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องรู้ เพื่อที่จะได้หาทางป้องกัน ระมัดระวังมิให้เกิด การเปลี่ยนแปลงสภาพในทางที่จะทำให้เกิดการชำรุดขึ้นกับวัตถุต่างๆ นั้นซึ่งศิลปะโบราณวัตถุที่ทำ ด้วยเนื้อวัสดุที่ต่างกัน จะมีความคงทนต่อสภาพแวดล้อมได้ต่างกัน การจะป้องกันรักษาเมื่อจะต้อง จัดแสดง หรือเก็บรักษาในคลังก็ต้องการสภาวะแวดล้อมที่ต่างกัน

2) การปฏิบัติการสงวนรักษา

การปฏิบัติการสงวนรักษา เป็นการแก้ปัญหา หยุดยิ่ง และขจัดปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น และที่จะทำให้เกิดการชำรุดเสื่อมสภาพบนศิลปะโบราณวัตถุแล้วทำให้มีความแข็งแรง คงสภาพเดิมไว้ ให้มากที่สุด เท่าที่จะทำได้

สาเหตุของการเกิดการชำรุดเสียหายของโบราณวัตถุ

กรมศิลปากร ระบุว่าสาเหตุที่ทำให้เกิดชำรุดเสียหายขึ้นกับโบราณวัตถุชนิดต่างๆ นั้น มี ดังต่อไปนี้

1) คน

คนเป็นศัตรูที่สำคัญที่ทำให้เกิดการชำรุดเสียหายขึ้นกับศิลปะโบราณวัตถุ เกิดขึ้นใน ลักษณะต่างๆ กัน เช่น จากการเก็บรักษาที่ไม่ถูกต้อง การเคลื่อนย้าย การจับต้องโดยไม่ระมัดระวัง และรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เป็นต้น

2) ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความไม่บริสุทธิ์ ความชื้น และอุณหภูมิของอากาศ มีผลต่อวัตถุชนิดต่างๆ ในลักษณะที่ต่างกัน เช่น วัตถุบางชนิดได้แก่ วัตถุอินทรีย์ประกอบด้วยเซลล์

ซึ่งมีคุณสมบัติดูดน้ำได้ เมื่อมีความชื้นสูงจะดูดความชื้นเข้าไปทำให้เซลล์ขยายตัวขึ้น เมื่ออุณหภูมิสูงขึ้น ความชื้นลดลง น้ำที่ถูกดูดเข้าไปจะระเหยออกมา ทำให้เซลล์หดตัว ถ้าการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เป็นไปอย่างรวดเร็วและติดต่อกันเป็นเวลานาน ก่อนจะทำให้เกิดการชำรุดขึ้นกับวัตถุนั้นได้ เช่น ทำให้รูปร่างเสียไป แตกร้าวได้ง่าย อากาศ ปกติมักจะมีก๊าซเสียปนอยู่ด้วยก๊าซเหล่านี้มักเป็นกรดก๊าซสิ่งเหล่านี้มีผลต่อวัตถุชนิดต่างๆ มาก เพราะก๊าซเหล่านี้เมื่อถูกความชื้นในอากาศจะมีการเปลี่ยนแปลงสภาพเป็นกรด เมื่อไปถูกวัตถุเข้าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเคมี และเกิดการชำรุดเสียหายขึ้นกับศิลปะโบราณวัตถุได้ สำหรับแสงสว่างไม่ว่าจะเป็นแสงธรรมชาติ แสงไฟฟ้าก็ตาม จะก่อให้เกิดการชำรุดเสียหายขึ้นได้มากกว่าวัตถุอินทรีย์ เช่น ทำให้สีซีด เนื้อวัตถุขาดความเหนียวกรอบหรือเปราะขาดง่าย เกิดความหดขยายตัว ในที่สุดจะขาดหรือเสียรูปร่างไป ผลที่เกิดขึ้นนี้จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับชนิดของแสง ระยะเวลาที่ถูกแสง ลักษณะของแสงที่ตกลงมาถูกวัตถุ และชนิดวัตถุ

3) จุลชีววิทยา

จุลชีววิทยา เช่น เห็ดรา ตะไคร่น้ำ แบคทีเรีย และจะเกิดได้ดีเมื่อมีความชื้นสูง ตั้งแต่ 70 % ขึ้นไป และอุณหภูมิระหว่าง 20/25 องศาเซลเซียส เมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นบนวัตถุชนิดใดก็ตามจะทำให้เกิดรอยเปื้อนบนวัตถุ ทำให้เนื้อวัตถุเปื่อยเพราะความชื้นถูกสะสมไว้มาก อีกประการหนึ่งพวกเห็ดราที่มีคุณสมบัติที่จะดูดความชื้นได้ดี เมื่อความชื้นถูกสะสมไว้มากเข้าการชำรุดก็เกิดขึ้นกับวัตถุนั้น ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องปรับความชื้น ของอากาศให้อยู่ระหว่าง 60-65% และทำให้อากาศถ่ายเทได้สะดวกก็จะเป็นการตัดสาเหตุนี้ออกไป

4) แมลง

แมลงชนิดต่างๆ ที่กัดกินเนื้อวัตถุเป็นอาหาร เจริญเติบโต และแพร่พันธ์ บนวัตถุนั้น เช่น ที่เกิดกับพวก ด้วง กระจง หนู ไม้ ผลที่เกิดขึ้นจะก่อให้เกิดการชำรุดเสียหายกับวัตถุพวกนี้มาก

ขั้นตอนการอนุรักษ์โบราณวัตถุ

กรมศิลปากร ระบุขั้นตอนในการอนุรักษ์โบราณวัตถุไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1) ศึกษาลักษณะโครงสร้าง ชนิดของวัตถุ และองค์ประกอบทางเคมีของศิลปะโบราณวัตถุ

2) ศึกษาสาเหตุที่ก่อให้เกิดการชำรุดเสียหายขึ้นกับศิลปะโบราณวัตถุนั้น เพื่อที่จะได้หาทางกำจัด ป้องกันและรักษาในขั้นต่อไป

3) การกำจัด เอาสิ่งที่ทำให้เกิดการชำรุดเสียหายขึ้นกับศิลปะโบราณวัตถุ โดยการนำเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์สาขาต่างๆ มาใช้ และเลือกเอาวิธีที่ดีที่สุด และเหมาะสมที่สุด โดย

ไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับศิลปะโบราณวัตถุเหล่านั้น

4) การซ่อม การซ่อมทำให้ศิลปะโบราณวัตถุนั้นมีสภาพเหมือนรูปแบบเดิม ส่วนที่ชำรุดไปหากรู้รูปแบบที่แน่นอนก็สามารถจะทำให้สมบูรณ์ได้โดยการเลือกใช้กาวยสังเคราะห์ ที่เหมาะสมได้ และทำให้สีสันคล้ายกับของเดิมให้มากที่สุด ซึ่งวิธีนี้นอกจากจะเป็นการทำให้วัตถุสมบูรณ์แบบแล้ว ยังเป็นการเพิ่มแรงยึดเหนี่ยวของวัตถุมิให้แตกชำรุดได้ง่ายอีกด้วย

กระบวนการอนุรักษ์ประติมากรรมตามระเบียบกรมศิลปากร

1) การขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุเพื่อการอนุรักษ์

เนื่องจากสังคมของโลกมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดปัญหาทางสังคม เศรษฐกิจ และทางวัฒนธรรม เป็นผลกระทบกับมรดกวัฒนธรรมของชาติที่มีการโครงการโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ จากวัดวาอาราม แหล่งโบราณสถาน และแหล่งโบราณคดี เพื่อประโยชน์ทางการค้า ดังนั้น โครงการสำรวจ และขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุทั่วราชอาณาจักร จึงเป็นมาตรการหนึ่งที่จะช่วยลดปัญหา การลักลอบโครงการ ป้องกันการทำลายสูญหาย ช่วยคุ้มครอง และรักษาโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และทรัพย์สินสมบัติของชาติไว้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในทางตรง คือโบราณวัตถุใดที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนแล้ว บทลงโทษแก่ผู้ลักลอบโครงการ หรือทำลาย มีการลงโทษทั้งจำและปรับ ในทางอ้อม แม้ว่าโบราณวัตถุชิ้นใดที่ถูกโครงการจะปรากฏขึ้นในประเทศใดก็ตามย่อมมีหลักฐานรายละเอียดและภาพถ่ายที่จะฟ้องร้องเรียกคืนได้ การประกาศขึ้นทะเบียนเป็นสมบัติของชาติโดยอาศัยอำนาจของอธิบดีกรมศิลปากรตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พุทธศักราช 2504 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535 มาตรา 14 ความว่า “ เมื่ออธิบดีเห็นว่าโบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุที่มีได้อยู่ในความครอบครองของกรมศิลปากรมีประโยชน์ หรือคุณค่าในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดีเป็นพิเศษ อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษาขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุนั้น ” และเมื่อโบราณวัตถุ หรือศิลปวัตถุ ที่ได้ประกาศขึ้นทะเบียนแล้ว ยังคงอยู่ในความครอบครองดูแลของเจ้าของต่อไป แต่ในกรณีที่อธิบดีเห็นว่าโบราณวัตถุใดไม่ว่าจะได้ขึ้นทะเบียนแล้วหรือไม่ สมควรสงวนไว้เป็นสมบัติของชาติ อธิบดีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษากำหนดให้โบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุนั้นเป็นโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุที่ห้ามทำการค้า และหากเห็นสมควรเก็บรักษาไว้เป็นสมบัติของชาติให้อธิบดีมีอำนาจจัดซื้อเก็บรักษาไว้เป็นสมบัติของชาติ

2) วัตถุประสงคที่สำคัญในการขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุเพื่อการอนุรักษ์

การขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เพื่อการป้องกันรักษามรดกทาง

ศิลปวัฒนธรรมของชาติที่กระจายอยู่ในความครอบครองของเอกชน และวัดวาอารามต่างๆ มิให้มีการเคลื่อนย้ายหรือลักลอบนำออกนอกประเทศ การสำรวจขึ้นทะเบียนทำให้ทราบจำนวน ชนิด ประเภท ขนาด และลักษณะพิเศษของโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีอยู่ในประเทศไทย เพื่อเป็นหลักฐานที่สำคัญ และเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าทางด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของชาติสืบไป

กระบวนการขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ

การขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีขั้นตอนการดำเนินงาน 6 ขั้นตอน ดังนี้

ก. สำรวจโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุทั่วราชอาณาจักรซึ่งมีแหล่งต้องไปสำรวจ ได้แก่

- (1) สำรวจวัดที่สำคัญๆ หรือวัดที่มีอายุเก่าแก่ตามจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ
- (2) สำรวจตามบ้านเอกชนที่เก็บรักษาโบราณวัตถุไว้
- (3) สำรวจตามพิพิธภัณฑสถานของเอกชน
- (4) สำรวจตามส่วนราชการ หรือรัฐวิสาหกิจ

ข. ทำบัญชีรายละเอียด และถ่ายภาพโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุทุกชิ้นที่สำรวจพบ

ค. วิเคราะห์วิจัย และประเมินคุณค่าโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุทุกชิ้นที่สำรวจพบ

ง. นำเสนอข้อมูลโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ โดยละเอียดให้คณะกรรมการระดับกรมตรวจ เพื่อพิจารณาคัดเลือก

จ. นำบัญชีรายการโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่ผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการเสนอให้อธิบดีกรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิมพ์ประกาศขึ้นทะเบียนในหนังสือราชกิจจานุเบกษา

ฉ. แจ้งให้แก่วัด หรือเจ้าของผู้ครอบครองโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่ได้ขึ้นทะเบียนรับทราบพร้อมแจ้งระเบียบปฏิบัติ และการดูแลรักษา ตลอดจนการเผยแพร่ และติดตามเมื่อเกิดการโจรกรรมสูญหาย

ช. ขั้นตอนในการประสานงานก่อนออกสำรวจ

1) ติดต่อประสานงานกับกรมการศาสนาสำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ โดยการขอข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัดต่างๆ ทั่วประเทศ

2) ติดต่อประสานงานกับหน่วยงาน และกระทรวงศึกษาธิการกระทรวงวัฒนธรรม สำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ผู้ว่าราชการจังหวัด เพื่อให้ทราบถึงการขอสำรวจในเขตพื้นที่ที่รับผิดชอบ และการขอข้อมูลโบราณวัตถุศิลปวัตถุที่มีความสำคัญที่มีอยู่ตามวัดและเอกชน

3) ติดต่อประสานงานกับเจ้าคณะจังหวัด เพื่อขอให้แจ้งแก่เจ้าคณะอำเภอ และเจ้า

คณะตำบลต่างๆ เพื่อขอความร่วมมือในการสำรวจโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ตามวัดต่างๆ ตลอดจนการให้ข้อมูล ประวัติเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุต่างๆ

ข. ขั้นตอนการดำเนินการสำรวจ

- 1) การสำรวจในส่วนภูมิภาค เนื่องจากการกระจายอำนาจในการบริหารงานของ กรมศิลปากรการปฏิบัติงานของส่วนภูมิภาคจึงอยู่ในการดำเนินการของ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติใน ส่วนภูมิภาค
- 2) การสำรวจในส่วนกลาง ดำเนินงานโดยกลุ่มทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ สำนัก พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ และทำหน้าที่ประสานกับส่วนภูมิภาค ในการปฏิบัติงานการสำรวจทั่วประเทศ
- 3) การจัดทำ หนังสือจากหน่วยงานต้นสังกัด แจกแก่วัด และเจ้าของผู้ปกครอง ครอบครองในการขอสำรวจเพื่อเป็นหลักฐานประกอบ และป้องกันการแอบอ้างจากบุคคลอื่นๆ
- 4) ตั้งคณะทำงานในการสำรวจ ได้แก่ ภัณฑารักษ์ เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑ์ และช่างภาพ จำนวนคณะทำงานขึ้นอยู่กับหน่วยงานที่รับผิดชอบ ที่ดำเนินการแต่งตั้ง เมื่อสำรวจพบโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ขึ้นใดที่มีคุณค่าทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี เห็นสมควรประกาศขึ้นทะเบียนให้จัดทำ รายละเอียดต่างๆ ของวัตถุแต่ละชิ้น อาทิ ประวัติ ชนิด ขนาด สภาพ ลักษณะรายละเอียด กำหนดอายุสมัย โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ พร้อมถ่ายภาพอย่างละเอียด
- 5) โบราณวัตถุขึ้นใดมีลักษณะพิเศษ หรือรายละเอียดพิเศษ เช่น มีจารึกประกอบ ต้องถ่ายรูปหรือคัดลอกจารึกนั้นมาทั้งหมด เพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญภาษาโบราณอ่านและแปลต่อไปด้วย
- 6) จัดบันทึกรายงานการสำรวจ อันเป็นข้อมูลหลักฐานทางวิชาการเกี่ยวกับ โบราณวัตถุศิลปวัตถุ และวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่เดินทางไปสำรวจพบเพื่อนำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ทาง ประวัติศาสตร์และโบราณคดีต่อไป

ณ. ขั้นตอนการพิจารณาคัดเลือกเพื่อขึ้นทะเบียน

ภัณฑารักษ์ที่สำรวจโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ต้องกำหนด วิเคราะห์ จำแนกโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในเบื้องต้น ตามหลักวิชาการในการกำหนดอายุสมัยโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ โดยยึดถือการ วิเคราะห์จำแนก และกำหนดอายุสมัยตามรูปแบบศิลปะในประเทศไทย ตลอดจนการจัดทำบัญชี โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ตามหลักการมาตรฐานการทำ บัญชีโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ของ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จากนั้นดำเนินการจัดแยกเป็นรายอำเภอ จังหวัดพร้อมภาพถ่ายประกอบ นำรายละเอียดที่ได้จัดทำเสนอคณะกรรมการพิจารณาคัดเลือกเพื่อเตรียมการประกาศขึ้นทะเบียน คณะกรรมการพิจารณาประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะ และโบราณคดี ทั้งภายใน

กรมศิลปากร และผู้ทรงคุณวุฒิจากบุคคลภายนอก

หลักเกณฑ์ในการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในครอบครองของวัด และเอกชน การพิจารณาและประเมินคุณค่าโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุแต่ละรายการโดยวัตถุดังกล่าวต้องมีเกณฑ์คุณค่า ดังนี้

- 1) เป็นโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่มีคุณค่าทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี
- 2) มีคุณค่าความสวยงามพิเศษ หรือแสดงถึงเอกลักษณ์ ฝีมือของท้องถิ่นโดยเฉพาะ
- 3) เป็นโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่หายากในปัจจุบัน
- 4) เป็นโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่มีหลักฐาน ประวัติความเป็นมาที่เด่นชัด เป็นที่เคารพ นับถือของท้องถิ่น
- 5) เป็นโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่มีหลักฐานการจารึกระบุบอกความเก่าแก่แห่งอายุสมัย ในการสร้าง
- 6) เป็นโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม เป็นแบบอย่างทางสกุลช่าง ศิลปะ และความรู้ทางเทคโนโลยี

ญ. ขั้นตอนการประกาศขึ้นทะเบียน

- 1) จัดทำ ทะเบียนบัญชีรายละเอียดโบราณวัตถุตามจำนวน และรายการที่ผ่าน คณะกรรมการคัดเลือกแล้วพร้อมภาพถ่ายประกอบแต่ละชิ้น
- 2) ผ่านกระบวนการทางกฎหมาย จากกลุ่มนิติการ กรมศิลปากรในการพิจารณา ประกาศกรมศิลปากรขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ
- 3) นำเสนออธิบดีกรมศิลปากรลงนามประกาศกรมศิลปากร และส่งสำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรีเพื่อพิมพ์ประกาศในราชกิจจานุเบกษา
- 4) ทำหนังสือแจ้งผู้ครอบครอง และส่งสำเนาประกาศราชกิจจานุเบกษา และ ระเบียบกฎหมายที่เกี่ยวข้องในการดูแลรักษาให้กับเจ้าอาวาส หรือบุคคล หน่วยงาน ที่เป็นเจ้าของ หรือดูแล รักษาโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่ได้ประกาศขึ้นทะเบียน
- 5) จัดทำบัตรประจำวัตถุ ฐานข้อมูลโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่ได้ขึ้นทะเบียนเพื่อการ เก็บหลักฐาน และการศึกษา และค้นคว้าวิจัยต่อไป

ปัญหาและอุปสรรคของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี

ปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดีนั้น จากการลงพื้นที่สำรวจและการสัมภาษณ์ สามารถสังเคราะห์ได้ดังนี้

ตารางที่ 4.1 ปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี

ประเด็นปัญหา	สภาพปัญหาที่ส่งผลต่อการอนุรักษ์
สถานที่	ความสะอาดของสถานที่ ควรมีเจ้าหน้าที่ทำความสะอาดอยู่เป็นประจำในแต่ละสถานที่ที่เป็นโบราณสถาน หรือตามจุดต่างๆ เพื่อความสะอาดของบริเวณเมืองโบราณในภาพรวม
การบูรณะ	การศึกษาระบุชาติตามความเชื่อ ควรมีป้ายบอกถึงการห้ามและความจำเป็นที่ต้องห้ามกระทำ เช่น การวางพวงมาลัยสดหรือแห้งของพุทธศาสนิกชนบนหน้าตักพระพุทธรูป และส่วนอื่นๆ ของพระพุทธรูป เพราะมีความเชื่อว่าจะได้บุญมาก ควรมีเจ้าหน้าที่ทำเข้าใจเรื่อง การนำพวงมาลัยสดหรือแห้งมาวางไว้บนหน้าตักพระพุทธรูป จะทำให้พระพุทธรูปขึ้น และเกิดความเสียหายต่อองค์พระได้ เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น กรมศิลปากร ชาวบ้าน หรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องควรจัดอบรมสัมมนาเกี่ยวกับการรักษา บูรณะ และซ่อมแซมโบราณวัตถุที่ชำรุดเสียหายให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ
ศิลปะวัตถุ	เรื่องการจัดรูป และเขียนกายภายในสถานที่ที่ตั้งของศิลปะวัตถุ ควรมีเจ้าหน้าที่ทำเข้าใจเรื่อง การจัดรูป ภายในสถานที่ที่ศิลปะวัตถุตั้งอยู่ เพราะอาจเกิดการลุกไหม้ศิลปะวัตถุได้ และเรื่องการจัดงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐในการการรักษา บูรณะ และซ่อมแซมศิลปะวัตถุที่ชำรุด ทางวัดควรของบประมาณจากภาครัฐโดยผ่าน กรมศิลปากร องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล หรือ องค์การเอกชนเข้ามาสนับสนุนการรักษา บูรณะ และซ่อมแซมศิลปะวัตถุที่ชำรุด
การประชาสัมพันธ์	หน่วยงานส่วนท้องถิ่น รวมทั้งหน่วยในระดับจังหวัดและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ควรมีการประชาสัมพันธ์เพื่อส่งเสริมเกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์เรื่องราวเส้นทางอารยธรรมโบราณทวารวดีอีสานให้เป็นที่รู้จักและ ควรจัดให้มีการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาจังหวัดมหาสารคาม และการส่งเสริมประเพณี เพื่อให้ประชาชนเข้าใจและกระตุ้นจิตสำนึกในการสืบสานอนุรักษ์ประเพณีอันดีงานของชาวอีสานควบคู่ไปกับการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี

ดังนั้นรูปแบบการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี ควรสร้างให้มีความเป็นรูปธรรมผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น มีการจัดวางระบบของการอนุรักษ์ที่เป็นทางการ มีการมอบหมายหน้าที่รับผิดชอบ ส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ให้เกิดการประสานผลประโยชน์ทุกฝ่าย ส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ให้เกิดการประสานผลประโยชน์ทุกฝ่าย มีการจัดทำบัญชีรักษาโบราณสถาน และในส่วนของโบราณสถานที่ได้ขึ้นทะเบียนกับกรมศิลปากรแล้วสามารถของบประมาณการซ่อมแซมจากกรมศิลปากรได้ จัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย สำหรับบริเวณที่มีโบราณสถาน ประชาชนเข้าสักการะ และทัศนศึกษาให้มีบัญชี รายรับรายจ่ายอย่างโปร่งใส และสามารถตรวจสอบได้ และจัดทำบัญชีในรูปแบบที่เหมาะสม

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาแนวทางการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดี ผู้วิจัยได้นำกระบวนการศึกษาเชิงคุณภาพควบคู่กับการศึกษาอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งสามารถสรุปผลการศึกษา อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ ได้ดังต่อไปนี้

สรุปผลการวิจัย

ชุมชนท้องถิ่นในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นมีบทบาทและวิถีชาวบ้านที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่น มีการรับรู้ รับทราบถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรม และร่องรอยโบราณวัตถุสถานอันแสดงถึงความเป็นเมืองโบราณที่ได้รับอิทธิพลจากการแพร่กระจายของอารยธรรมทวารวดี ดังนั้นจึงส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักและมีแนวความคิดที่จะอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ก่อนที่จะสูญหายไป

พุทธประติมากรรมที่พบในเมืองโบราณกันทรวิชัยมีจำนวนมาก เช่น แท่งศิลา หรือที่เรียกว่า ใบเสมา ซึ่งเป็นโบราณวัตถุที่พบจากแหล่งโบราณคดีที่มีอายุร่วมสมัยกับวัฒนธรรมแบบทวารวดีในหลายแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยแท่งศิลาหรือใบเสมาที่พบในบริเวณเมืองโบราณกันทรวิชัยที่พบได้ในปัจจุบัน น่าจะมีการเคลื่อนย้ายมาจากพื้นที่ต่าง ๆ ของเมืองโบราณ และนำมาปักไว้ตามเนินดินที่ชาวบ้านในปัจจุบันเข้าใจว่าเป็นพื้นที่สำคัญ ๆ เช่น ปักล้อมรอบพระยืนบนเนินดินที่วัดพุทธมงคล รวมทั้งที่นำไปปักไว้ใกล้ ๆ กับฐานโบราณสถานที่อุ่มญาติ หรือในปัจจุบันคือบริเวณวัดพระนอนมงคล และส่วนหนึ่งที่ท่านเจ้าคุณพระยาอรียานวัตร อดีตเจ้าอาวาสวัดมหาชัย ได้ย้ายไปเก็บรักษาไว้ที่วัดมหาชัย อำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม ใบเสมาที่พบทั้งหมดนั้นมีทั้งที่ทำจากศิลาทราย และศิลาแลง ประเภทที่ทำมาจากศิลาทรายส่วนใหญ่ทำเป็นแผ่นแบนเรียบปลายสอบเข้าหากันเป็นยอดมน มีบางหลักที่สลักเป็นรูปคล้ายสลับปล้องจาลองไว้ที่กึ่งกลาง ส่วนที่สร้างจากศิลาแลงมีลักษณะเป็นแท่งสี่เหลี่ยมผืนผ้า ปลายสอบเข้าหากันเป็นมุมมน จากลักษณะรูปร่างของแท่งศิลาหรือใบเสมาดังกล่าว สามารถนำไปเปรียบเทียบกับใบเสมาที่มีพบในอีกหลาย ๆ พื้นที่ ที่เป็นเมืองโบราณในวัฒนธรรมแบบทวารวดีที่พบในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยนักวิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะ เช่น จอง บวสเซอร์ลีเย่ (Boisselier, 1972) ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิสกุล (Diskul, 1956) ได้กำหนดว่าใบเสมาที่พบบริเวณเมืองโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ส่วนใหญ่มีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 15 หรือมีอายุการก่อสร้างเมื่อประมาณ 1,000 ปีที่ผ่านมา และส่วนใหญ่เป็นโบราณวัตถุที่สร้างขึ้นตามคติความเชื่อในพุทธศาสนาในวัฒนธรรมแบบทวารวดี

จากความสำคัญดังกล่าวจึงก่อให้เกิดกระแสของการอนุรักษ์เกิดขึ้น โดยในช่วงแรกชาวบ้านในเขตพื้นที่เมืองโบราณกันทรวิชัยมีความคิดเห็นว่าการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคลขึ้นมาเพื่อเป็นช่องทางในการอนุรักษ์โบราณวัตถุและโบราณสถาน โดยมีกระบวนการจัดการโดยชุมชนผ่านการมีส่วนร่วมใน

กระบวนการจัดตั้ง การจัดเวทีระดมความคิดเห็น เรื่องเนื้อหาของนิทรรศการในการจัดแสดง งบประมาณ วัสดุที่จะนำมาจัดแสดง การออกแบบการจัดแสดงนิทรรศการและที่สำคัญที่สุดคือทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์ เพราะสิ่งที่จะทำให้พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคลสามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืนจะต้องมีแนวความคิดของชาวบ้านและความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนที่จะระดมความคิด เพื่อหาวิธีการหรือการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง อันจะนำไปสู่การบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคลให้ดำรงอยู่ได้ตลอดไป

แนวทางในการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดีนั้น ชาวบ้านได้หลักการของการสร้างเครือข่ายและการมีส่วนร่วม จะเห็นได้จากการจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ได้รับความช่วยเหลือจากชุมชนหน่วยงาน และองค์กรต่าง ๆ ภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด และมหาวิทยาลัยในชุมชนท้องถิ่น ที่มุ่งเน้นให้การดูแลทรัพยากรวัฒนธรรมและศิลปกรรมมีการจัดการแบบรวมศูนย์ ชาวบ้านมีโอกาสในการทำงานด้านการอนุรักษ์ร่วมกับนักวิชาการ ทั้งในมิติของการตั้งคณะทำงาน งบประมาณเนื้อหา และการบูรณปฏิสังขรณ์ รวมทั้งการเขียนโครงการเพื่อของบประมาณมาปรับปรุงสถานที่ โดยรอบบริเวณโบราณสถานให้เป็นที่สวยงามและดึงดูดให้เกิดกระแสของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วยอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์และระบบทุนนิยม ซึ่งทั้งหมดล้วนแต่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนไทย โดยเป็นจุดเชื่อมต่อที่สำคัญระหว่างความเชื่อ ความศรัทธาและวิถีการปฏิบัติทางศาสนา เมื่อความเชื่อถูกทำให้เชื่อมโยงกับอิทธิปาฏิหาริย์ การสะสมความเชื่อจึงออกมาในรูปของการสร้างเวทมนต์คาถา และเครื่องรางของขลัง รวมทั้งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับประติมากรรมพระดินเผากรุณาคุณ เช่นเดียวกันกับการศึกษาของ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2552) ที่เชื่อว่าการสร้างพระพุทธรูปและพระพิมพ์ทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องการสร้างบุญสร้างกุศล ร่องรอยต่างๆ ชี้ให้เห็นว่าเกี่ยวข้องทั้งกับพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน โดยพุทธศาสนาเถรวาทเป็นที่ยอมรับนับถือมากกว่า ในขณะที่พุทธศานาмаหายานได้รับการนับถือในพื้นที่ที่จำกัดมากกว่า จากการตรวจสอบรูปแบบพระพุทธรูปและพระพิมพ์เหล่านี้ พบว่ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระพุทธรูปและพระพิมพ์ทวารวดีภาคกลาง ขณะเดียวกันก็มีลักษณะบางประการที่เกี่ยวข้องกับศิลปะอินเดียและศิลปะเขมร ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าคู่ควรต่อการอนุรักษ์และรักษา เช่นเดียวกับการศึกษาของ สายันต์ ไพโรชาญจิตร (2547) ที่มองกระบวนการของการอนุรักษ์ว่า กระบวนการอนุรักษ์ที่ยั่งยืนนั้นควรผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชน ท้องถิ่น แนวคิดในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นจะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชนซึ่งเป็นการบูรณาการกระบวนการทำงานระหว่างการศึกษาประวัติศาสตร์ การจัดการพิพิธภัณฑ์ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (participatory action research) จากความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านในการทำงานร่วมกับผู้ศึกษาและนักวิชาการ เพื่อหาแนวทางในการบริหารจัดการกระบวนการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมทวารวดีให้มีความยั่งยืน สอดคล้องกับความเชื่อของการศึกษาเกี่ยวกับคติชุมชนของ วิริยา อุทธิเสน (2546) ในการศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในกลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง โดย

ศึกษาจากพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่พบในเมืองโบราณทั้ง 4 แห่ง ในบริเวณลุ่มน้ำชีตอนกลาง คือ เมืองจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมืองกันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และเมืองไพร อำเภอสกลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ทั้งนี้เพื่อให้ทราบถึงรูปแบบและคติความเชื่อในการสร้างพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีในลุ่มน้ำชีตอนกลางว่าได้รับอิทธิพลจากแหล่งใดบ้างตลอดจนความแพร่หลายของพระพิมพ์เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางและชุมชนอื่นจากการศึกษาพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีในเมืองโบราณทั้ง 4 เมืองสามารถจัดกลุ่มพระพิมพ์ได้ 8 กลุ่มคือ 1) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางยมกปาฏิหาริย์ 2) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางสมาธิ 3) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางนาคปรก 4) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางประทับยืน 5) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางวิตรรกะมูทรา 6) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางอภัยมูทรา 7) กลุ่มพระพิมพ์ดินเผาปางพระแมง 8) กลุ่มพระโพธิสัตว์พระพิมพ์ดินเผาที่พบในชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในลุ่มน้ำชีตอนกลางแห่งนี้ ในรูปแบบศิลปะมาจากศิลปะทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยที่แผ่เข้ามาในราวพุทธศตวรรษที่ 13 และผสมผสานกับรูปแบบแบบเขมรและแบบท้องถิ่นจนบางพิมพ์เกิดเป็นเฉพาะของท้องถิ่นเอง คติในการสร้างพระพิมพ์เหล่านี้ก็มีเป็นคติจากพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน แต่มีความนิยมในการนับถือแบบเถรวาทเป็นหลัก ซึ่งคล้ายกับวัฒนธรรมทวารวดีในลุ่มน้ำเจ้าพระยา พระพิมพ์เหล่านี้มีอายุอยู่ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 14-16 ซึ่งภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ 16 นี้เอง รูปแบบการทำพระพิมพ์สมัยทวารวดีในลุ่มน้ำชีตอนกลางก็ได้หายไป เนื่องจากอิทธิพลของวัฒนธรรมแบบเขมรที่เข้ามาอย่างชัดเจนเป็นผลให้วัฒนธรรมทวารวดีเสื่อมลง และพบว่าพระพิมพ์ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมานั้น เป็นพระพิมพ์ที่ทำจากสำริด และมีคติการทำที่มาจากพุทธศาสนา นิกายมหายานอย่างชัดเจน ส่วนจุดประสงค์การทำพระพิมพ์ก็เพื่อ เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลอย่างหนึ่ง การทำพระพิมพ์นั้นก็เพื่อเป็นสื่อในการอนุโมทนาขอผลบุญและอุทิศส่วนกุศลให้บังเกิดผลไปตามจุดประสงค์ที่ผู้ทำขึ้นนั้นได้หวังไว้ โดยการนำไปอุทิศให้กับการสร้างศาสนาสถานคือ เจดีย์ต่างๆ คล้ายกับพระพิมพ์ดินเผาแบบทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทยที่มีคติการสร้างเพื่อสืบพระศาสนา สอดคล้องกับ เฉลียว ฤกษ์จุฬิมล (2542) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมว่า ปัจจุบันสังคมต่าง ๆ มีการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย แต่สังคมสมัยใหม่หลายสังคมยังคงมีการรักษาวัฒนธรรมแบบเก่าให้ดำรงอยู่พร้อมกับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ได้อย่างกลมกลืน เช่นเดียวกับชุมชนเมืองโบราณกันทรวิชัยที่กำลังพัฒนากลายเป็นสังคมเมือง การรับเอาเทคโนโลยีต่าง ๆ เครื่องจักรกลเข้ามาใช้ในการผลิต จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนเมืองโบราณกันทรวิชัยหลาย ๆ อย่าง เช่น ความเชื่อ พิธีกรรม กระบวนการผลิต วิถีชีวิตของเกษตรกร และโลกทัศน์ของคนในชุมชนชาวบ้านในเขตพื้นที่เมืองโบราณกันทรวิชัย ส่วนใหญ่ยอมรับกับกระแสของการพัฒนาที่มีเรื่องของเทคโนโลยีเข้ามาเกี่ยวข้อง

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 ควรมีการผลักดันให้นำทุนทางสังคมด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีของอารยธรรมทวารวดีให้เป็นส่วนหนึ่งของกระแสการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

1.2 ควรมีการผลักดันให้นำเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเมืองโบราณ
กันทรวิชัย เกิดการสืบสานผ่านกระบวนการจัดการเรียนการสอนเช่น การสร้างหลักสูตรท้องถิ่น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรทำการศึกษาวิจัยทางด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เพื่อนำผลการศึกษา
มาเป็นข้อมูลในการพัฒนาและฟื้นฟูศักยภาพการท่องเที่ยวของท้องถิ่นและจังหวัดมหาสารคาม

2.2 ควรมีการศึกษาพัฒนาการและการเสนอแนวทางด้านความรู้ด้านภูมิปัญญา
ท้องถิ่นในการส่งเสริมกระบวนการอนุรักษ์วัดบูรณโศภนโดยการจัดการของชุมชน เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ที่ยั่งยืน

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. (2539). **สื่อสองวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- บุศรา สว่างศรี. (2549). **พุทธพาณิชย์ : พระเครื่อง**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2542.** (2530). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานพ.ศ. 2542.** (2546). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาฉบับราชบัณฑิตยสถาน.**(2548). กรุงเทพฯ: บารมีพับลิเคชั่นส์.
- พีรัช ลิขิตสมบุญ. (2548). **ปัจจุบันของพระพุทธรูปนาคนครก**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (2552). **พระพุทธรูปและพระพิมพ์ทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ลอง ธารา. (2542). **พุทธศิลป์นานาชาติสมัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ฉัตรพี.
- วรภัทร เครือสุวรรณ. (2541). **พระพุทธรูป**. กรุงเทพฯ: เอส.ที.พี. เวิลด์มีเดีย.
- วิริยา อุทธิเสน. (2546). **การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในกลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางกรณีศึกษาจาก พระพิมพ์ดินเผา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วันชัย พลเมืองดี. (2549). **พุทธศิลป์**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2545). **พระพุทธรูปอุโบสถมิม ลิม ศิลปะลาวและอีสาน**. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพลส.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2553). **พระพุทธรูปในประเทศไทย: รูปแบบพัฒนาการและความเชื่อของคนไทย**. [ม.ป.ท.]: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะคณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2534). **ศิลปะอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- สุวัฒน์ แสนขัติยรัตน์. (2545). **พุทธรูปพุทธลักษณะ**. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.
- เสถียร โปธินันทะ. (2544). **ประวัติพระพุทธรูปศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์จำกัด.
- Boisselier, Jean. (1975). **The heritage of Thai Sculpture**. New York: Weatherhill.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

แบบสำรวจในการลงพื้นที่ภาคสนาม

พื้นที่สำรวจ.....ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

1. ข้อมูลเบื้องต้นและสภาพทั่วไปของพื้นที่สำรวจ

1.1 ที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพ

1.1.1 อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ.....

ทิศใต้.....

ทิศตะวันออก.....

ทิศตะวันตก.....

1.1.2 แผนที่ของพื้นที่สำรวจ

1.1.3 ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ

.....
 .....

1.1.4 ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมของพื้นที่บริเวณสำรวจ

- ทรัพยากรพื้นที่การเกษตร ป่าไม้
- ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่การเกษตร แหล่งน้ำ
- ลักษณะกิจกรรมการเกษตร วิธีการและเทคโนโลยีในการเกษตร

แบบสัมภาษณ์ชนิดไม่มีโครงสร้าง

วันที่สัมภาษณ์.....เวลา.....สถานที่.....

ในส่วนของประวัติกิจกรรมพระดินเผากรุณาคุณ

ตอนที่ 1 สอบถามเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ด้านข้อมูลทั่วไป

- ให้ผู้ให้สัมภาษณ์บอกชื่อ ที่อยู่ ภูมิลำเนา
- บอกรายละเอียดเกี่ยวกับครอบครัว
- เล่าเรื่องชุมชนของตนเอง ประวัติความเป็นมาของชุมชน

ตอนที่ 2 สอบถามถึงพระพิมพ์ดินเผา หรือของขลังวัดถุมงคล

- ให้ผู้ให้สัมภาษณ์ได้เล่าถึงวัดถุมงคลที่ท่านเคารพนับถือ
- ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าถึงเรื่องราวของพระกรุณาคุณที่ท่านรู้จัก หากท่านมีสะสม หรือมีในครอบครอง ให้ท่านบอกเหตุผลว่าทำไมจึงเลือกสะสมหรือครอบครอง และในการครอบครองนี้ท่านมีความเชื่อ หรือความรู้สึกอย่างไรต่อพระดินเผากรุณาคุณ

- ให้ผู้สัมภาษณ์เล่าถึงความเชื่อที่มีต่อพระนาคุณ และเรื่องราวที่ท่านรู้จัก และท่านได้พระกรุณาคุณมาอย่างไร มาจากการเช่าบูชา หรือได้รับต่อมาจากบุคคลอื่น

- หากให้ประเมินราคา ท่านคิดว่าวัตถุโบราณนี้ควรจะมีประเมินค่าอย่างไร

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล รองศาสตราจารย์ ว่าที่พ.ต.ดร.กิตติกรณ์ บำรุงบุญ

Assoc.Prof.Dr.Kittikorn Bamroongboon

ตำแหน่งปัจจุบัน รองศาสตราจารย์ สาขาวิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม 44000

การศึกษา

1. ศึกษาศาสตรบัณฑิต สาขาศิลปกรรม (ศษ.บ.ศิลปกรรม) สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล
พ.ศ. 2535
2. ครุศาสตร์อุตสาหกรรมมหาบัณฑิต สาขาเทคโนโลยีอุตสาหกรรม
(ค.อ.ม.เทคโนโลยีผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม) สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร
ลาดกระบัง พ.ศ. 2547
3. Ph.D. of Educational Administration and Management. Magadh University India.